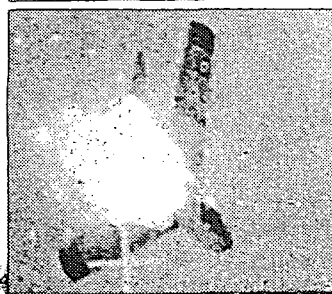

העבר כעת

325, חגי-יולי 1992

1967
1992

מפקדת ועורכת ראשית: סא"ל רחל רוז'נסקי

מ"מ עורך: אבינר בן-צדף

עורך משנה: יואל שני

שער: רס"ן זיו בשן

עימוד: עופר דרורי

מערכות

בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

צוות המערכת:

צבי עופר

אביטל רגב

הדברים מתפרסמים על דעת הכותבים בלבד, ואינם
משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מחיר: 3 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מנוי לשנה: חיילים ועובדי מערכת

הביטחון - 10 ש"ח, אזרחים - 11 ש"ח.

המערכת: רח' האלוף מנדלר מס' 3, הקריה, תל-אביב,
 ת"ד 7026, מיקוד 61070, טלפון: 5694343.
 מחלקת המנויים: משרד הביטחון/ההוצאה לאור,
 רח' דוד אלעזר 29, הקריה, תל-אביב, טל: 6975516.
 סדר: בית מערכות. הודפס באמצעות משרד
 הביטחון/ההוצאה לאור. לוחות והדפסה: "הדפוס
 החדש" בע"מ.

2	ירושלים שלי / יצחק רבין דברי רא"ל (מיל') ח"כ יצחק רבין - ראש הממשלה ושר הביטחון דהיום - בעצרת במלאת 25 לשחרור ירושלים.
3	נאום הר הצופים / דמטכ"ל ששת הימים, רא"ל יצחק רבין דברים בטקס קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה לשם כבוד של האוניברסיטה העברית ב-29.7.67.
5	מלחמת ששת הימים היא המופת / אלוף (מיל') ישראל טל דברים בעצרת במלאת 25 למלחמת ששת הימים באתר השריון בלטרון.
8	הדרך לששת הימים - מלחמת ששת הימים בראייה לאחור / שיחה עם אלוף (מיל') מאיר עמית ליבון כמה סוגיות, הקשורות במערכה המדינית, שקדמה למלחמת ששת הימים, מנקודת ראותו של מי שהיה באותם ימים ראש "המוסד".
16	הפעלת הזירה המזרחית במלחמת ששת הימים / אל"מ ד"ר אפרים קם בחינה של הסוגיות העיקריות בתפקוד החזית המזרחית במלחמה, של הבעיות ושל הנסיבות, שהביאו לכישלונה המלא.
24	לוחמת טנקים בירושלים / סא"ל (מיל') אהרן קמארה מ"פ השריון בירושלים מתאר את הפעלת פלוגתו בקרבות ששת הימים בדרום-מערב העיר ובצפונה.
30	הוויכוח על האוגדה המשוריית 1953-1960 / זהר לבקוביץ בחינה של הוויכוחים בצה"ל של שנות החמישים על הפעלת אוגדות משימתיות. החידוש הארגוני עורר לא מעט חילוקי-דעות עד התרגיל האוגדתי הראשון בפברואר 1960.
ממדף הספרים	
40	בדרך לששת הימים / פרופ' זאב צחור על ספרו של סרן אבי כהן, "ההגנה על מקורות המים".
42	מקורות ערביים על מלחמת ששת הימים / סא"ל זאב לכיש
43	תבוסת 1967: כיצד אירעה, ומי האחראי לה / סימפוזיון "אלווסט"
44	בשולי המאמרים / תא"ל (מיל') יואל בן-פורת
52	מי גרם להשמדת חיל האוויר המצרי? / גמאל מראד
55	סגירת מפרץ עקבה גרמה לפרוץ המלחמה / גמאל מראד
58	סודות חמישה ביוני / מוחמד וגדי קנדיל

ירושלים שלי

דברים בעצרת במלאת 25 שנים לשחרור ירושלים

רב-אלוף (מיל') יצחק רבין

נשבעתי, כרמטכ"ל ששת הימים, כי אהיה אחרון הרמטכ"לים של צה"ל, שהועמד בפני גבולות בלתי אפשריים, בפני קווי הגנה בלתי-סבירים ובפני אימת החידלון. יאה אשר יהא. הביטחון של ילדינו בקטמונים של ירושלים, בפעוטונים של חולתא, יסוד-המעלה וקרית-שמונה, בכתות הגן של כפר-סבא ונחל-עוז, הביטחון שלנו, ביטחון ילדינו – קודם לכל. אם יהיה לנו ביטחון, יהיה גם שלום לכל יושבי ארץ זו ולשכניה. לא יצאנו למלחמת ששת הימים כדי לכבוש ולספח. יצאנו למלחמה – כדי לחיות ולהנחיל חיים לדורות הבאים. [- - -]

גיורא אשכנזי היה בן 31 במותו. לא הכרתי אותו, וכל שידוע לי עליו היום הוא מכמה שורות בספר יזכור. שלום סאלם קלף היה בן 34 שנים במותו. גם אותו לא הכרתי. גם עליו למדתי מספר יזכור. גיורא אשכנזי, יליד קיבוץ ניר-דוד, ושלום סאלם קלף, יליד תימן, היו אבות לילדים. היו להם חלומות, אהבות ואכזבות. הם רצו לחיות. גיורא ושלום נפלו במרחק קילומטרים אחדים מכאן, באותו יום, בקרב על ירושלים, לפני עשרים וחמש שנה. חייהם תמו בדרך לאוגוסטה ויקטוריה ובדרך שועפט.

שמונה מאות חיילי צה"ל נפלו במלחמת ששת הימים, 180 מהם בירושלים. [- - -] במלחמת ששת הימים לחצנו על ההדק רק כאשר לא יכולנו עוד, כאשר החרב החדה הונחה על צווארנו, כאשר לא היתה ברירה אחרת. עשינו הכל – הכל! – כדי למנוע מלחמה לפני שיצאה הפקודה "סדין אדום" אל הכוחות – אותה פקודה, שצליליה ברשתות-הקשר מהדהדים עד היו ברעד באזני רבים. ידעתי אז, שתחושת "אין ברירה", אשר חדרה אל החיילים תביאם למיצוי מלוא יכולתם הקרבית, אך יהיו לוחמים רבים, שלא יחזרו הביתה לספר איך שמעו את פקודת "סדין אדום".

כל חי בפלמ"ח ובצה"ל – מאז הייתי מפקדתה וכאשר שירתי כאלוף פיקוד, כרמטכ"ל – כראש ממשלה, כשר ביטחון, בטרם החלטנו על פעולה, קרב, כל יציאה למלחמה, היו – ויהיו – תמיד לנגד עיניי, גם עיניהם של הלוחמים השואלים אם זה חיוני ואם אין ברירה אחרת, וגם עיני האמהות, האבות, הנשים והילדים שמאחורי הלוחמים, אלה שמחכים בבית – ובמקום בעל, האב, הבן, החבר, מגיעים אליהם שליחי קצין העיר עם הידיעה הנוראה. רק מי שהתייצב משך שנים, שנה אחר שנה, בימי הזיכרון, מול עיני האלפים והרבבות השותקים בבתי הקברות, רק מי שראה עולמות נחרבים, משפחות נהרסות עד היסוד, יודע גם לחשוב 77 פעמים לפני שמחליטים לשלוח את הבחורים לקרב. כי "רק מי ששכל את הטוב ברעיו, אותנו יוכל להביך". [- - -]

היה רגע אחד במלחמת ששת הימים, שסימל את הניצחון הגדול: במלחמה זו המעטים, שהיו עדים לרגע הזה ישאו אותו בזיכרוןם עד יומם האחרון. זה היה הרגע שבו הגיעו ראשוני הצנחנים בפיקודו של מוטה אל אבני הכותל המערבי, נרגשים מהמעמד – שכמותו לא היה ולא יחזור לעולם. [- - -] המעמד הזה, היום לפני 25 שנים, המעמד שהיינו שותפים לו, עדי ראיינה ושמיעה, היה ויהיה חלק חשוב מההיסטוריה של כל אחד מאתנו. כבן לעם היהודי, שחלם אלפי שנים לחזור לנחלת אבותיו, בן לעם שגלה מארצו ואיבד במחוזות הגולה מיליונים מבניו שאבדו בפוגרומים, ב"אקציות", בשואה, כבן לעם, שתמונת הילד עם הידיים המורמות בגיטו ורשה חוזרת אליו בלילות. הכותל המערבי הוא לי מוקד געגועיו של העם היהודי ואבני הכותל השותקות, שהיו המלט והדבק של עם ישראל לדורותיו, דיברו אליי באותם רגעים יפים ועצובים, יותר מכל חלום ושיר. [- - -]

מבחינתי האישית, באותו יום, היתה זו סגירת מעגל; ואילו זיכו אותי רק בכך – די היה לי. כאן, בירושלים, תשע-עשרה שנים קודם לכן, במלחמת העצמאות, היה לי הכבוד לפקד על חטיבת לוחמי פלמ"ח, חטיבת "הראל". כאן ובבאב אלואד, בדרך אל העיר, עשינו את המוטל עלינו ומעבר לכך, ואכן המצור על ירושלים נפרץ הדרך אל העיר נפתחה אך העיר נשארה חצויה.

נאום הר הצופים

נאום רא"ל יצחק רבין, רמטכ"ל
ששת הימים, בקבלת תואר
ד"ר כבוד באוניברסיטה
העברית ב-29 ביולי 1967

ביראת כבוד עומד אני לפניכם, מורי הדור, כאן, במקום הקדום ומלא ההוד הנשקף אל בירת הנצח שלנו, וצופה אל פני במוותיהן של קדמוניות עמנו. ביחד עם אנשים גדולים אחרים, שבוודאי ראויים הם לכך מאוד, מבקשים אתם לחלוק לי את הכבוד הגדול בהעניקכם לי את התואר דוקטור לפילוסופיה לשם כבוד. הרשו לי לומר לכם את אשר עם לבי:

רואה אני את עצמי כאן כנציגם של אלפי מפקדים ורבבות חיילים שהביאו למדינה את הניצחון במלחמת ששת הימים, כנציגו של צה"ל כולו.

יכולה השאלה להישאל, מה ראתה האוניברסיטה להעניק דוקטור של כבוד לפילוסופיה דווקא לחייל, כאות הוקרה על פעולותיו במלחמה?

— מה לאנשי צבא ולעולמה של האקדמיה — המסמלת את חיי התרבות?

— מה לאלו העוסקים לפי מקצועם באלימות ולערכי הרוח?

אלא שרואה אני בכבוד, שהנכם חולקים באמצעותי לחברי אנישי הצבא, הכרה עמוקה שלכם בייחודו של צה"ל, שאינו אלא ביטוי לייחודו של עם ישראל כולו.

מוסכם ומקובל בעולם, שצה"ל שונה מצבאות רבים אחרים. אף-על-פי שמשימתו הראשונה במעלה היא המשימה הצבאית והביטחונית, הוא נוטל על עצמו שורה ארוכה של משימות המכוונות לענייני שלום, לא לחורבן כי אם לבניין ולהאדרת כוחה התרבותי והמוסרי של האומה.

מפעלנו החינוכי ידוע לשבח ואף זכה להוקרת האומה כולה בהעניקה לצה"ל את פרס ישראל לחינוך בשנת תשכ"ו. הנח"ל, המשלב את עבודת הצבא עם עבודת האדמה, מורות הספר, הנרתמות למפעלי פיתוח חברתי, וכיוצא באלה הם רק מספר דוגמאות לייחודו של צה"ל בתחום הזה.

אולם, היום באה האוניברסיטה, ומעניקה לנו תואר של כבוד כאות הכרה ביתרוננו הרוחני והמוסרי של צה"ל דווקא בלחימה עצמה, שהרי הגענו למעמד זה כתוצאה

כאן, בהרים סביב לה, נפלו מאות מלוחמי "הראל". גם היום 44 שנים אחרי, מלווה אותי פקודתו של שמעון אלפסי, שצעק: "הטוראים לסגת, המפקדים נשארים לחפות!" ואני רואה כאילו היה זה היום את שורת המתים, המונחת בקריית-ענבים, את שלדי המכוניות השרופות מול בית מחסיר, את המשאיות הבורעות בבאב אלואד, ואת אלפי בני ירושלים היוצאים אלינו לקבל את שקית הסוכר, את כף האורז ואת ג'ריקן המים. לילה לילה קברנו את מתינו ושוב יצאנו אל הדרך, שרבים מאתנו — לא חזרו ממנה. [— —]

מבחינתי האישית, מלחמת ששת הימים סגרה את המעגל. את החשבון, והחזירה אותנו הביתה, על מנת שלא לעזוב לעולם.

אומרים: לניצחון הרבה אבות, הכישלון הוא יתום. לניצחון הזה היו הרבה אבות ובראש ובראשונה, ומעל כולם, 180 חיילי צה"ל — צנחנים, שריונאים מחטיבה 10 וחיילי חטיבת ירושלים, שחייהם תמו כאן, אל מול חומות העיר. שותפים לניצחון ולכאב גם הורי הנופלים, הרעייות, הבנים והבנות, האחים והאחיות. אני יודע שלילותיהם טרופי שינה ואין להם נחמה, אפילו לא בשחרור ירושלים. אני רוצה להעלות כאן את זכרם של שני מנהיגי העם בעת ההיא, שאינם עמנו היום, וחסרים לכולנו היום: ראש הממשלה, לוי אשכול, ושר הביטחון, משה דיין, זכרם לברכה. תבונתם המדינית ומנהיגותם הצבאית הביאו את צה"ל לניצחון במלחמת ששת הימים. חוב של כבוד כולנו חבים להם.

כמי שירושלים היא חלק מרכזי בקורות-חייו, כמי שליווה את חבריו, שנפלו בדרך אל העיר, כמי שהיה רמטכ"ל של חיילי צה"ל בהסתערותם כדי להציב את דגלי ישראל על אבני הכותל, הייתי רוצה, שכאן, בעיר שראתה אלפי שנות געגועים ויסורים, כאן יגיעו לקצם הסכסוכים בינינו לבין שכנינו, וכאן בירושלים של זהב, ייחתמו חוזי השלום. תהיה זו, אולי, נחמה פורתא למשפחות של גיורא אשכנזי, ושל שלום סאלם קלף ושל חבריהם, שנתנו את חייהם על עיר זו, ולאלפי הנופלים במערכות ישראל.

מן המערכה הכבדה, שאף כי נכפתה עלינו, יצאנו ממנה בניצחון, שהפך כבר היום לפלא.

המלחמה היא עניין קשה ואכזרי בעיקרו, מלווה בהרבה דם ודמעות. אך דווקא במלחמה זו, שעברה עלינו, באו לידי ביטוי גילויים מופלאים ונדירים של אומץ לב וגבורה, בצדם של גילויים אנושיים של אחווה ורעות ואפילו שאררוח.

מי שלא ראה אנשי צוותו של טנק, הממשיכים בתקיפה והסתערות כאשר מפקדם הרוג ורכבם פגוע קשה, חבלנים שסיכנו חייהם למלט חברים הפצוע בשדה מוקשים, מי שלא ראה את הדאגה ותזזית המאמץ, שמגלה חיל האוויר כולו, כדי לחלץ טייס שצנח בשטח אויב – אינו יודע מהי מסירות של חבר לחבר.

העם כולו עמד נפעם ורבים אף בכו לשמע הבשורה על כיבוש העיר העתיקה. הנוער הצברי, קל וחומר החיילים, אינם נוטים לסנטימנטליות ומתביישים לגלותה ברבים. אולם, מאמץ הלחימה, החרדות שקדמו לה – תחושת הישועה והנגיעה שנגעו הלוחמים הישר לתוך לב-לבה של ההיסטוריה היהודית, הבקיעו את קליפת הבושה והנוקשות ועוררו מעיינות של רגש והתגלות רוחנית, הצנחנים שכבשו את הכותל – עמדו נשענים עליו ובכו. וסמלית, זו תופעה נדירה, שספק אם יש רבות כמותה בתולדות העמים.

אין מרבים בצה"ל לדבר בנוסחאות נמלצות כאלו, אך ההתגלות של השעה הזאת בהר הבית, גדולה מהרגלי הלשון, שהרי היא הבליטה אמת עמוקה זו כברק. זאת ועוד. צהלת ניצחון אחזה בעם כולו, אף-על-פי-כן, נתקלים אנו יותר ויותר בתופעה מוזרה בקרב עדת הלוחמים עצמם. אין הם יכולים לשמוח בלב שלם, ויותר מקב של עצב ותדהמה נמסכים בחגיגתם, ויש אפילו שאינם חוגגים כלל. הלוחמים בקווים הקדמיים, ראו במו עיניהם, לא רק את תפארת הניצחון, אלא גם את מחירו, חבריהם נפלו על ידם, מתבוססים בדמם. ויודע אני, שהמחיר הנורא, ששילם האויב, נגע אף הוא עמוק בלבם של רבים מהם. ייתכן, שהעם היהודי מעולם לא חונק ולא הורגל לחוש שמחת הכיבוש והמנצח, ולכן הדבר מתקבל ברגשות מעורבים.

במלחמת ששת הימים היו גילויי גבורה הרבה מעבר להסתערות החד-פעמית הנועזת, המתפרצת ללא הרבה חשבונות.

במקומות רבים מאוד, התחוללו קרבות ארוכים ונואשים. ברפיח, באל-עריש, באום-כתף, בירושלים ברמת הגולן. במקומות אלו וברבים אחרים התגלה הלוחם של צה"ל בגבורת רוח ואומץ שבהתמדה, שאין איש, שלא יעמוד משתאה מול התופעה האנושית המדהימה והמהריבה הזו.

מרבית אנו לדבר על מעטים מול רבים. במלחמה זו, אולי לראשונה מאז פלישת צבאות ערב באביב תש"ח ומלחמות נגבה ודגניה, עמדו יחידות צה"ל בכל הגזרות, מעטים מול רבים, ומשמעותו שקבוצות קטנות יחסית של לוחמים נקלעו לעתים לתוך ים של ביצורים ערוכים

ועמוקים, מסובבים מאות ואלפי חיילי אויב, כשעליהם לחתוך ולהבקיע שעות רבות בתוך ים סכנות זה, גם לאחר שתנופת ההסתערות הראשונה, התנופה המלהיבה נמוגה, ונשאר רק ההכרח להאמין בכוחנו, ובלית ברירה שלפנינו ובייעודה של המלחמה, ולהערות את כל משאבי הכוח הרוחני, כדי להמשיך וללחום עד סוף המסילה.

כך הבקיעו ופרצו השריונאים בכל הגזרות, כך לחמו הצנחנים ברפיח ובירושלים, כך פינו אנשי חיל ההנדסה שדות מוקשים עמוקים תחת אש האויב. הפלוגות שבקעו את הקווים והגיעו לסוף הדרך, לאחר לחימה של שעות על שעות, כשהם חותרים הלאה והלאה ומימינם ומשמאלם נופלים חברים רבים והם הולכים הלאה קדימה – רק קדימה! הפלוגות האלה נישאו על גבי ערכים מוסריים, על גבי מאגרים רוחניים לא על גבי הנשק או הטכניקה הקרבית.

תמיד תבענו את הטובים ביותר לשורותיו של צה"ל. כשאמרנו – הטובים לטיס, וזה ביטוי שהפך למושג, לא התכוונו רק לבחינה הטכנית ולכשרון הכפיים. התכוונו לכך, שעל מנת שיהיו טייסינו מסוגלים להביס את כל חילות האויב של ארבע מדינות תוך שעות ספורות, חייבים להיות להם ערכים של טוב מוסרי, ערכים של טוב אנושי.

הטייסים שפגעו במטוסי האויב במידה רבה כזו של דייקנות עד שאין איש בעולם מבין איך זה קרה ומחפשים לדבר פירושים טכנולוגיים בתחומי הנשק הסודי, השריונאים שעמדו והכו באויב אף כאשר איכות צידם נחות היה, הלוחמים בזרועות האחרות של צה"ל שיכלו לאויב בכל מקום על אף עדיפותו וביצוריו, כל אלו לא גילו רק אומץ קרב וקור-רוח, אלא אמונה עזה בצדקתם, ידיעה שרק החלצותם האישית על הגדולה שבסכנות, תביא לארצם ולמשפחתם את הניצחון, שאם לא יושג, פירוש הדבר – כליה.

זאת ועוד. בכל הגזרות בלטו בעדיפותם המפקדים של צה"ל בכל הדרגים, על פני מפקדי האויב. התושייה, התבונה, הנכונות, כושר האילתור, הדאגה לחייל, ובעיקר, ההליכה קדימה לפני פקודיהם: כל אלה אינם טכניקה, או עניינים של חומר. אין להם הסבר סביר, אלא במונחים של הכרה עמוקה במוסריותה של מלחמתם.

גילויים אלה ראשיתם ברוח וסופם ברוח. התעלותם של לוחמינו לא בזכות הברזל באה אלא בזכות התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בצדקת ענייננו, של אהבה עמוקה למולדת ושל הכרת התפקיד הקשה שהוטל עליהם – להבטיח קיום האומה במולדתה, לקיים – ואפילו יהיה זה במחיר חייהם – זכותו של עם ישראל לחיות חייו במדינתו – חפשי, עצמאי בשלום ובשלווה.

צבא זה שעמדה לי הזכות לעמוד בראשו בעת המלחמה הזו, מהעם בא ואל העם חוזר – עם המתעלה בשעת דחק ואשר יכול לכל אויב בזכות רמתו המוסרית, הרוחנית והנפשית בעת מבחן.

כמייצגו של צה"ל, בשם החיילים כולם, אני מקבל בגאווה את הוקרתכם.

מלחמת ששת הימים היא המופת

אלוף (מיל') ישראל טל*

קרבות אש השמיד חיל השריון, בכוח תותחי הטנקים שירו לטווחים ארוכים, את ציוד ההטיה הערבי ואת הטנקים הסוריים שחיפו עליו. לסורים לא היתה ברירה. הם הרחיקו את ציוד ההטיה למרחק של 20 ק"מ מהגבול עם ישראל, ואז תקפנו עם מטוסים. הסורים הזניקו את מטוסייהם נגד מטוסי חיל-האוויר, ובקרב אוויר שהתפתח היפלנו שישה מטוסי קרב סוריים. מטוסינו רדפו אחר המטוסים הסוריים עד לדמשק. היה זה באפריל 1967. כך בא לסימום הניסיון של מדינות ערב להטות את מקורות הירדן.

קרבות האש של הטנקים, הפלת המטוסים הסוריים, הצהרות תקיפות שהשמיעו מנהיגים בישראל והסתה פרועה של ברית-המועצות, שדירבנה את הערבים למלחמה – גרמו להסלמה צבאית, לריכוז כוחות ערביים ולקריאת תיגר מלחמתית מאיימת על ישראל. ב־14 במאי 1967 החלו כוחות מצרים לנוע לתוך סיני, והחל תהליך ריכוז כוחות האויב וקידומם לעמדות התקפה. צבאות מצרים, סוריה וירדן היו גדולים ומצוידים היטב ביבשה, באוויר ובים. ב־16 במאי תבעו המצרים מכוח החירום של האו"ם להסתלק מן הגבול, וב־18 במאי תבעו ממנו להסתלק מסיני לחלוטין. באותו יום עצמו פורסמה פקודת היום של מפקד הכוחות המצריים בסיני. בין היתר נאמר שם:

"כוחותינו נכונים בהחלט לשאת את המלחמה אל מעבר לגבולותיה של מצרים. המורל גבוה, כי זה היום שציפו לו – לפתוח במלחמת קודש, כדי להחזיר את הארץ השדודה לבעליה... הלוחמים שואלים מתי עומדת

אנחנו מציינים היום 25 שנה למלחמת ששת הימים. מלחמת הניצחון הגדול בתולדותינו.

ששת ימי המלחמה היו עבור השריון ימי השיא, שסיימו תהליך ארוך של פעילות מבצעית ואימונים, שהחל שלושה שנים קודם לכן, במסגרת "המלחמה על המים".

כאשר הפעלנו את מוביל המים הארצי והתחלנו לשאוב את מי הכנרת, החליטו הערבים להטות את מקורות הירדן כדי למנוע מישראל את המים. הם ידעו, שאין בכוחם לצאת למתקפה נגדנו במגמה ההרוס את מוביל המים שלנו, ולכן החליטו לבצע את זממם בדרך זו של הטיית המקורות. הם שיערו, שלישראל לא תהיה ברירה אלא להשלים עם הטיית הירדן – או לצאת למלחמה נגדם. הם חשבו, שעל אף שאין הם חזקים דיים לצאת למלחמת התקפה נגד ישראל, הם חזקים די כדי לעמוד נגדה במלחמת הגנה.

ניצבנו, לכאורה, בפני הברירה לנהל מאבק מדיני חסר סיכויים כמעט, במגמה לסכל את התכנית הערבית, או לצאת למלחמה יזומה בקנה מידה מלא.

היו אלה גיסות השריון, שהציעו לעקוף את הדילמה ולסכל את האסטרטגייה הערבית באמצעות תותחי הטנקים, להפוך את היוצרות ולהעמיד את הערבים בפני הברירה: להתקפל ולסגת מהניסיון לנשל את ישראל מן המים – או לצאת למתקפה צבאית נגדנו.

גיסות השריון הם שהעניקו בדרך זו לישראל את הפתרון האסטרטגי, והם גם שביצעו אותו. בשורה של

* עוזר שר הביטחון. הדברים נישאו בעצרת שנערכה ב־28 במאי 1992 באתר השריון בלטרון.

מלחמת הקודש להיפתח. ואכן, הגיעה השעה להיענות למשאלה זו.

ב-22 במאי החליטה מצרים לסגור את מצרי טיראן ולהטיל הסגר ימי על ישראל. ב-25 במאי הודיע רדיו קהיר, כי החלטתו של העם הערבי איתנה ונחושה, למחות את ישראל מעל פני המפה ולהשיב את כבודם של ערביי פלשתינה.

למחרת, ב-26 במאי, הכריז נאצר: "העם הערבי רוצה בקרב. אם נאסור קרב – ננצח ונכבוש. סגירת המצרים משמעותה עימות. לאחר שנקטנו צעד זה, מן ההכרח כי נהיה מוכנים לערוך מלחמה טוטאלית עם ישראל." חסנין הייכל, שופרו של נאצר, כתב באותו יום ב"אל-אהראם", שאין כל ברירה אלא התנגשות מזוינת בין הקהילה הערבית המאוחדת לבין האויב הישראלי. זו הפעם הראשונה, שהאתגר הערבי מכוון לשנות עובדה קיימת ולהציב במקומה עובדה אחרת.

ב-28 במאי 1967 הודיע נאצר במסיבת עיתונאים, כי בכוחם של המצרים להחזיר לקדמותו את המצב אשר היה קיים לפני שנת 1948. כלומר, למחוק את ישראל מעל פני המפה. וב-30 במאי הוא הכריז, כי צבאות מצרים, ירדן, סוריה ולבנון ערוכים לאורך הגבולות, ומאחוריהם עומדים צבאות עיראק, אלג'יריה, כוויית, סודאן והאומה הערבית כולה... הערבים נכונים לקרב – אמר נאצר – שעת ההכרעה הגיעה.

השליטים הערביים וההמונים במדינות ערב, האספסוף והמשכילים כאחד, קראו להשמיד את ישראל, ורחובות הבירות הערביות מלאו בהמונים צוהלים, שחגגו אחוזי טירוף ואקסטזה את סופנו הקרב. הממשלות והעמים האחרים לעומת זאת, נדו לנו וריחמו עלינו. גם הם, כמו האספסוף הערבי, חשו שהם ניצבים על-פי קברה של ישראל, שרק אתמול, 19 שנים קודם לכן, ניצבו על ערש לידתה.

אף מדינה בעולם ושום גורם במערכת הבינלאומית לא נקף אצבע, ולא התכוון לעמוד בפרץ ולהיחלץ לעזרה. למה שזכה אפילו שבט הנפט הכווייתי במלחמת המפרץ ב-1991, לא זכינו אנחנו אז, לא רק מכיוון שאין לנו נפט, אלא מכיוון שהיהודים הם עם לבדד ישכון. הסכנה הקיומית שניצבנו בפניה הוכיחה שוב, שבעוד על עמים אחרים נגזר לעתים להילחם על החירות, עלינו נגזר להילחם גם על החירות וגם על עצם הקיום הפיסי והלאומי.

הערבים האמינו, כי בכוחם לחסל את ישראל. הם התגודדו יחד ונערכו על גבולנו, בוטחים בעצמם ושואפים לקרב, אחוזי רוח תזזית ושנאה. נוכח האיום, לא חיכינו שקציני המודיעין יגידו מה לעשות. ראש הממשלה ושר הביטחון, לוי אשכול והרמטכ"ל יצחק רבין, קראו את העם לדגל.

מול פני הסכנה התעלה הציבור בארץ. תחושת אחדות הגורל קירבה את הלבבות. רוח של אחווה שררה בתוכנו,

וישראל היו ערבים זה לזה עד כלות. העם התלכד, קמה ממשלת אחדות ומנחם בגין, מנהיג האופוזיציה, הצטרף לממשלה. משה דיין, גיבור "קדש", היה לשר הביטחון. העם המאוחד התעשת, ורוח הקרב שפיעמה בשורות הצבא התפשטה והיתה לנחלת הכל.

ואז, לפני 25 שנה, ידענו יחד את שעתנו היפה כלוחמים: יצאנו לקרב – הסתערנו לחיים ולמוות. הכרענו את האויב – יכולנו לרוחו, לצבאו ולשטחו.

עשר שעות לאחר שהחלה המלחמה, ב-5 ביוני 1967, לא היה קיים עוד חיל האוויר המצרי, ויחידות השריון של אוגדת הפלדה ניצבו בשערי בירת סיני – אל-עריש.

יצרנו תקדים היסטורי בדברי ימי המלחמה המודרנית הניידת והמשוריינת: תוך עשר שעות ערכנו שני קרבות הבקעה, והתקדמנו תוך לחימה לעומק 70 ק"מ. חיל האוויר, האוגדות, חטיבות השריון וחיל הרגלים של ישראל הסתערו, ובשמי מצרים, ירדן וסוריה ובשדות הקרב של סיני, יהודה, שומרון ורמת-הגולן, הוכרע לחסד גורלה של ישראל, ושחררה ירושלים.

לוחמינו, שנפלו ונפצעו במלחמה, נתנו לישראל את החיים. והמנהיגים הערביים נתנו חורבן ומוות לצבאם ולעמם.

בשנים שקדמו למלחמה שקד המטכ"ל של מלחמת ששת הימים, בראשותו של הרמטכ"ל רב-אלוף רבין, על טיפוח עוצמתה הצבאית של המדינה, ושיכלל וקידם את זרועות צה"ל וחילותיו בכל התחומים. גם חיל השריון חושל והתעצם בתקופה זאת.

עוד במלחמת העצמאות גילו לוחמי החיל גבורה, ויחידותיו זכו להצלחות, אך ביסודה היתה מלחמת העצמאות מלחמת חיל רגלים. רק במערכת "קדש" היה חיל השריון לחיל ההכרעה. בין "קדש" למלחמת ששת הימים גדל חיל השריון והתפתח, והיה לחיל הגדול ביותר בצבא היבשה, מבחינה כמותית ואיכותית כאחד. זאת במידה רבה בזכות הניסיון שנרכש במבצעי ביטחון שוטף, דוגמת הפשיטה על סמוע, ובקרבות האש במלחמה על המים ועל עיבוד השטחים המפורזים.

החיל הגיע בימים ההם לשלמות בתחומי הניידות, עוצמת האש ותורות הלחימה החיליות והרב-חיליות. כאשר פרצה המלחמה, אסרו האוגדות והחטיבות המשוריינות הבין-חיליות את קרבות היבשה. הן השמידו, יחד עם חיל האוויר וחטיבות החי"ר המעולות, את צבאות מצרים, ירדן וסוריה ואת חילות המשלוח הערביים, שחשו לעזרתן.

במרכז של המלחמה ביבשה עמדו הטנקים, וחיל השריון הוא שנשא את המתקפה והתמרון. הוא החיל אשר תנופת לחימתו נמשכת ברציפות מן ההתחלה ועד הסוף, ואשר לוחמיו מתמידים בקרב ללא הפסקה, גם כאשר הטנקים שלהם בויעים ומתפוצצים תחתיהם, עד שהם מכריעים את האויב.

הוא נתון, ואילו ההבנה וההשתתפות בעיצובו, תוך כדי ניסיון להשפיע עליו בין המלחמות, הן בחירה. אין סילוף גדול מתליית קולר הכישלון בהצלחה.

לפני עשרים וחמש שנים לא היינו פאסיוויים: כאשר התייצב האויב בשערינו – נחלצנו לקראתו. כאשר כבד האיום עלינו – נטלנו את היוזמה, ביבשה, באוויר ובים.

כאשר כפה האויב מלחמה, אשר הסיבה היחידה לה היתה עצם אי ההשלמה עם קיומנו – אסרנו מלחמה, אשר לא היתה צודקת ממנה מעולם.

זכרם של לוחמינו אנשי השריון, וזכר חבריהם מכל זרועות צה"ל וחילותיו, אשר חיו בגבורה ומתו בקדושה, וזכר מלחמתם – מלחמת ששת הימים – יהיו לנו תמיד למופת.

החיל הרב-חילי, אשר מקפל בתוך עוצבותיו את כל חילות היבשה ומעניק להם ניידות, תעוזה, כוח הלם וקצב שריון.

החיל המאציל את תודעת התמרון ואת רוח השריון על שאר החילות הלוחמים תחת דגלו.

החיל שעושה את מלחמות ישראל, החיל של החשופים בצריח בכל מערכות צה"ל.

החיל הלוחם לחיים ולמוות, ותוך שהוא שועט ונשחק הוא מרסק את מכונת המלחמה של האויב ומושיע את ישראל.

החיל המהלך אימים, ואשר את ערכו המלא מכיר, אל נכון, רק האויב החוזה אותו על בשרו – חיל החילות!

במלחמת ששת הימים התמזגו יסודות העוצמה הצבאית הישראלית: תחושת אחדות הגורל ואחדות המטרה שפיעמה בעם הניעה את הלוחמים, ולהט הקרב של החיילים הסדירים – של הנוער – השתלב בניסיון הקרבי ובשיקול הדעת של אנשי המילואים. האומץ, כוח המחץ והמיומנות המקצועית של אנשי השריון חברו לרוח הלחימה של הצנחנים וללחימה ההירואית של הטייסים.

אנחנו מתבוננים היום בערגה אל עברנו ומקווים, שנדע שוב אותה התעלות, אותה תחושת אחדות הגורל והאחוה היהודית והישראלית, שידענו לפני עשרים וחמש שנה.

צה"ל הוכיח אז, כי מלחמה כזאת יש לאסור עד חורמה, עד להשמדתם המלאה של גיסות האויב, באופן שעוצבותיו לא תוכלנה לתפקד עוד ולמלא את ייעודן. היתה זו מלחמת קיום בעליל, אשר אחוות לוחמים, עוצמת מוטיווציה, ווירטואוזיות מקצועית, ומעל הכל, גבורת הלוחמים – הם שאיפיינו אותה. צה"ל השיג ניצחון מלא וחד-משמעי בששת הימים, והחזיר את כושר ההרתעה במלואו למדינת ישראל.

בעקבות המלחמה התפתחה מחלוקת מרה וקשה בעם על המטרות הלאומיות. המחלוקת נסובה ביסודה לא רק על ביטחון, אלא על התכלית והייעוד של מדינת היהודים ועל נפשה ודמותה של ישראל.

הלקח החשוב של מלחמה זו ומה שבא אחריה הוא, שעלינו להפעיל אגרוף פלדה בבואנו להעמיד את אויבינו במקומם, ולגלות נדיבות וגדולה בבואם לדבר אלינו שלום.

אנו מצווים לנצח בתהליך הארוך של ההתמודדות עם תוצאות מלחמת ששת הימים.

הצלחנו לנצח בשדות הקרב של יוני 1967, ושומה עלינו להשכיל ולקטוף את פרי הניצחון היהודי ההיסטורי הגדול הזה, ולנצח בקרב על הביטחון והשלום.

מלחמת ששת הימים היא המופת, וראוי לה שכך תהיה – אל נאזין לאלה המגוללים עליה ועל תוצאותיה את אשמת המצוקות הלאומיות שלנו. תהליך היסטורי

הדרך לששת הימים

מלחמת ששת הימים – בראייה

לפני הדיון באירועי מלחמת ששת הימים כדאי להזכיר את הרקע שלה, כדי לשמור על ההקשר הנכון של הדברים. טעות גדולה היא לנתח אירוע שהתרחש בעבר בעיניים של תקופתנו, ולא כפי שהדברים נראו באותה תקופה. למשל, ברית-המועצות היתה גורם מרכזי במלחמת ששת הימים, אך היום כבר אינה קיימת. מי שדן במלחמה – כולל המשתתפים בתהליך קבלת ההחלטות, המנסים להשוות את חוויותיהם ואת ניתוחיהם – חייב לראות אותה באספקלריה של אותה תקופה, ולא – ישגה. זאת ועוד, בפרספקטיבה של עשרים וחמש שנים ראיית הדברים נכוחה יותר.

הבדל נוסף, אשר קיים רק לאחרונה הוא שכיום אפשר לשבת סביב שולחן יחד עם האויבים מאתמול ולנהל אתם שיחות, גם לא-פורמליות, לנסות להבין את הרגשתם, לשמוע את הרצאותיהם, ולשאול אותם שאלות. כך, למשל, ב־1980 פגשנו אלוף (מיל) אהרן יריב** ואני את גנרל עבדאל ע'אני גמאסי, שאמר לנו, כי בשנת 1967 הוא והצמרת הביטחונית המצרית הזהירו את גמאל עבד אל נאצר, נשיא מצרים, לבל ייכנס להרפתקה הזאת של המלחמה. כידוע, הוא לא שעה לעצתם.

דבר אחרון – היום נפתחים ארכיונים, שקודם לכן לא היו נגישים (בעיקר, במזרח אירופה), והם מספקים לחוקרים מידע חדש רב.

חלק מרצף המלחמות

את מלחמת ששת הימים יש לבחון בתוך הרצף של מלחמותינו עם מדינות ערב, ולא כאירוע, העומד בפני עצמו. מלחמה זו היא תולדה של מערכת "קדש", והטעות הגדולה שעשה לדעתי עבד אל-נאצר היתה, בכך שב־1967 הוא חזר על מלחמת 1956. הוא היה בטוח, כי, כמו בשנת 1956, ישראל לא תצא למלחמה לבדה בלא תמיכה של מעצמה זרה ובעניין הזה הוא, כידוע, טעה. את התוצאה

במבט של עשרים וחמש שנים לאחור אנחנו מופתעים לגלות, כי לגבי מלחמת ששת הימים קיימות עדיין כמה שאלות לא-פתורות. ליבון משותף של הדברים על-ידי מקבלי החלטות במדינות השונות – כמו שנעשה בווישינגטון בחודש יוני 1992 – יכול להסיר את הערפל מעל כמה אירועים. על רקע ועידת השלום, ראוי להאיר בדברים הבאים כמה סוגיות לגבי אירועי מאי-יוני 1967, ובעיקר לגבי הרקע המדיני של המלחמה.

* ראש "המוסד" במלחמת ששת הימים.

שיחה בעקבות השתתפותו בכנס על מלחמת ששת הימים, שהתקיים בתחילת יוני בווישינגטון, הבירה, בהשתתפות אנשים שמילאו תפקידי מפתח בימי המלחמה וחוקרים. הכנס נערך בחסות מחלקת המדינה של ארצות-הברית ובחסות המכון לשלום במזרח-התיכון בראשות השגריר לשעבר, סם לואיס.

** ראש אמ"ן במלחמת ששת הימים. כיום – ראש המרכז למחקרים אסטרטגיים עלישם יפה באוניברסיטת תל-אביב.

לאחור

שיחה עם אלוף (מיל') מאיר עמית*

את ביקורו של ניקיטה כרושצ'וב, ראש ממשלת ברית המועצות, במצרים, ואת התיאום, שהשיג בביקורו בקאהיר בין ברית המועצות למצרים לקראת יצירת משבר דגם משבר קובה במזרח התיכון. מעניין לציין, כי בכנס בוויינגטון טענו סובייטולוגים, שמלחמת ששת הימים היתה תולדה של אינטרס סובייטי ליצור מוקד מתיחות במזרח התיכון כמשקל נגד למלחמת ויאטנם, שבה החלו האמריקנים להסתבך באותה תקופה, וכמשקל נגד לנאט"ו ועל רקע הבעיות, שהיו לברית המועצות בגבולה עם סין. הם טענו בכנס, כי הסובייטים תכננו לחולל משבר מתוך כוונה להפיק רווח פוליטי. לדבריהם, התסריט החמור ביותר, שמוסקווה צפתה למשבר הזה, היה, כי ישראל תתקוף, וכי לסובייטים לא יהיו הישגים; ובתוך כמה ימים יתערבו המעצמות, וישיבו את הסטטוס-קוו אל כנו. אלא שהסובייטים הגזימו בהערכת כוחה של מצרים, ולכן הופתעו מיכולתה של ישראל להנחית מכה כל-כך מוחצת בתקופה כל-כך קצרה. נקודה מעניינת, שלא הוכחשה על-ידי הרוסים: המניע לחלק מהפעילות הרוסית היו בעיות פנים, שנבעו ממאבקים בין ניצים ליונים בקרמלין; אלכסיי קוסיגין היה יונה וליאוניד ברז'נייב היה נץ.²

בעולם הערבי חלו תהליכים שונים, שהביאו להסלמה ביחס לישראל; נקודות הציון העיקריות בתהליכים האלה היו: ההחלטה בשנת 1964 על הטיית מקורות הירדן, מהפכת 1966 בסוריה והטרור של ארגון "פתח". כל אלה הביאו להתנגשויות בפועל בין ישראל לערבים. כמו כן, יש לציין, כי במרס 1966 פירסמה ממשלת בריטניה "ספר לבן" על פינוי תימן, חצייהאיר ערב ועדן. מדיניות זו עלתה בקנה אחד עם האינטרס המצרי – מצרים הסתבכה בתחילת שנות ה-60 במעורבותה במלחמת האזרחים בתימן, או שחיפשה כיסוי לצאת מתימן.

לסיכום, הגורמים שעמדו ברקע למלחמה היו: ההקצנה הסורית; שאיפת מצרים להשיב את מה שאיבדה במלחמת סיני, ולשקם את מנהיגותה בעולם הערבי; והמעורבות הסובייטית.

של מלחמת סיני – ישיבתנו בחצייהאי סיני והנסיגה ממנו תמורת ערבויות אמריקניות, פירוז סיני, ישיבת הא"ם בו, ופתיחת מצרי טירן לשיטת ישראלי – עבד אל נאצר לא עיכל מעולם; מלחמת ששת הימים צמחה על רקע אי-השלמתו עם הישגי המלחמה ועל רקע רצונו למחוק אותם. יש לזכור, כי מלחמת ששת הימים היתה האם של מלחמת יום הכיפורים. כלומר, היא חיזקה את הרגשתה של ישראל, שלנו לא יכול לקרות דבר כיוון שאנחנו המעצמה המזרח-תיכונית. הרגשה זו נחרטה בתודעה הלאומית שלנו, והביאה למלחמת יום הכיפורים. אחד ההבדלים הגדולים בין מלחמת ששת הימים למלחמת סיני היה ממד הזמן. בדיעבד, תקופת ה"המתנה" בשנת 1967 עבדה לטובתנו. מבחינה מדינית, העולם התרגל לזה שאנחנו מאוימים, (וגם העובדה שבימים הראשונים למלחמה לא פרסמנו את המצב לאשורו סייעה לתמיכת העולם בנו)* זאת ועוד, אילוץ זמן קשים מאוד, שבעטיים לא ידענו מתי יום ההתחלה, ** ולכן נערכנו לקראתה תוך כדי הגיוס. נאלצנו לגייס כוחות במהירות, והיו כוחות, שהובאו משטחי הכינוס הישר אל הקו הראשון. לעומת זאת ב"המתנה" המצב היה הפוך. ישבנו, והאגרוף נקפץ עד שנתן מכה חזקה מאוד, כי היינו מוכנים גם מבחינת התארגנות הכוחות.

מלחמת ששת הימים לא התחילה ביוני 1967. היא תולדה של תהליכים בעולם הערבי, שהחלו בינואר 1964, וביניהם ועידת הפסגה הראשונה של מדינות ערב, שכונסה ביוזמת נשיא מצרים כחלק משרשרת פעילויות לשיקום יוקרתו, שנפגעה במלחמת תימן. באותו הקשר יש לראות

* אני סבור, כי אחת ההברקות הטובות ביותר של שר הביטחון, משה דיין, היתה האיטור לפרסם דבר על הצלחותינו המבצעיות. ביומיים הראשונים שיחקו underdog, ונתנו לערבים לשחק את המנצחים. זה עזר לנו מאוד גם אחר כך כיוון שהעולם השתכנע, כי היינו בסכנה, והצדיק את מה שעשינו.

** ב"קדש" הייתי ראש אג"ם, וביקרתי בפיקוד הדרום לילה לפני המבצע. אל"מ רחבעם זאבי ("גנדי"), ראש-מטה הפיקוד, שאל: האם אפשר להגיד, שלמחרת יום ה"ע". אמרתי לו, "תגיד, אלא אם כן יחלט אחרת."

האם הרוסים ידעו באמת מה קרה?

בכנס באה לידי ביטוי טענה כי ערב המלחמה נשמעו קולות כי לישראל לא היו שום כוונות לפתוח במעשי איבה. אולם, ההתבטאויות המאוד פרובוקטיביות של המנהיגים הישראלים הסלימו את המצב משום שכמה מנהיגים ערביים היו מודאגים מדי כיוון שהשד הישראלי היה מפותח אצלם יתר על המידה. אנחנו – בכנס – דחינו טענות אלה מכל וכל.

כל זה קרה כאשר ברקע זכרנו את שאירע בפברואר 1960. אז הכניסו המצרים כוחות לסיני (אירוע "רותם"), שבו כבר התנסינו בהליכה למלחמה (brinkmanship). הדבר נותן הסבר חלקי לשאלה מדוע המודיעין שלנו לא היה מספיק נחרץ בקריאת המצב: על רקע "רותם" הם חשבו, כי שוב המצרים חוזרים על התרגיל.

בסינוי, הנציג המצרי, טען, כי ישראל אשמה בהסלמת המשבר. הכרזות מנהיגיה היו פרובוקטיביות – טענה שאנחנו כאמור דחינו מכל וכל. הוא סיפר, כי הופעל עליהם לחץ סובייטי קשה מאוד, תוך הלעטה של מידע על כוונות ישראליות לתקוף את סוריה. בסינוי, אז עוזר שר החוץ, נסע למוסקווה ב-25 במאי 1967 – זה היה כבר אחרי סגירת המצרים. הרוסים ניסו להרגיע את המצב, ואמרו, שימצאו פשרה, שתאפשר לאוניות ישראליות לעבור במצרים. כנראה, שאז הם התחילו להבין, כי הם הקדיחו את התבשיל, אך המשבר כבר יצא מחוץ לכלל שליטה.

מי היה "בעל-הבית" בקאהיר?

משתתפי הכנס התווכחו עם המשתתפים ממצרים על השאלה, מי ניהל את המשבר בקאהיר. לישראל יש ידיעות מבוססות מאוד לפיהן עאמר התנגד למהלך של נאצר, הוא הציע לנאצר להיכנס לסיני, אך לא לסגור את המצרים, כדי לא לתת לישראלים קזוס פְּלִי הפעם, בניגוד ל"רותם", יעץ עאמר להיכנס גם לשארם א-שיח'. המצרים הכחישו זאת. אך עדיין זו סוגיה מעניינת, ולראיה – בשאלון המכין לוועידה נשאלנו, מי היה לדעתנו "בעל-הבית" במצרים: גמאל עבד-אל-נאצר, או עבד-אל-חכים עאמר?

ידוע, כי מערכת היחסים בין הנשיא עבד אל נאצר לסגנו עאמר היתה מאוד לא תקינה, ונראה כי הנשיא לא שלט לגמרי בצבא מצרים, וכחלק ממאבקי הכוח ביניהם הוא ניסה להפגין את עזות-רוחו בעיני ההנהגה המצרית. לעומת זאת, טענו המצרים בכנס, כי דווקא עמאר היה נץ קיצוני, שרצה לסגור את המצרים.

עוד נחלקנו בדעותינו בוועידה בשאלה: האם המשבר פרץ במקרה, או שמא תוכננו כל מהלכי מצרים מראש. טענתי (ואני חושב, כי זו טענה לוגית, וגם ניתן לאששה), כי יכול להיות שלנגד עיני עבד אל נאצר היתה מטרה במשבר, אך לא היתה לו תכנית אופרטיבית לכבוש את

ישראל. נראה לי, כי את עבד אל נאצר הנחתה תכנית ערטילאית, והוא פעל לאורה. בכל נקודת זמן בהיסטוריה יש צמתים, שבהם אומה, או יחיד, יכולים לבחור את כיוון הליכתם. נשיא מצרים הכריע לגבי דרכו בצומת מסוים, ועשה מהלך. פה נכנס לתמונה האר"ם, וסיבך את המצב. האר"ם הפך כמה מהכרעותיו לבלתי-הפיכות. אגב, בוועידה השתתפו איירקרט, שהיה סגנו של דאלף באנץ', סגן מזכיר האר"ם, וגם אותו דיפלומט סיני ממנגנון אר"ם, שהוצב בארמון הנציב, והעביר ביום הראשון למלחמה את השרד מלוי אשכול, ראש ממשלת ישראל, למלך חוסיין.

מדוע פעל אר"ם כפי שפעל?

כזכור, הורה נאצר למשקיפי האר"ם להיכנס למחנותיהם, ולהפסיק את הפיקוח בשטח. או תאנט, מזכיר האר"ם, העמיד את נשיא מצרים בפני דילמה: המשקיפים יישארו בהיערכותם, או שיצאו לחלוטין מסיני. אזי לא היתה לנשיא מצרים כל ברירה, והוא דרש ממשקיפי האר"ם לעזוב את שטח מצרים. לו עמד מזכיר האר"ם על דעתו, ייתכן, כי האירועים היו מתפתחים אחרת. למעשה, לאר"ם לא היתה ברירה, כיוון ששתיים משבע המדינות, ששלחו חיילים לכוח המשקיפים UNF II בסיני – הודו ויוגוסלביה – הודיעו, כי יפנו את חייליהן בלאו הכי. המשבר העמיד את האר"ם במצב קשה: מועצת הביטחון התכנסה שש פעמים בשבועיים וחצי (מ-15 במאי עד תחילת יוני), ולא הצליחה לגייס רוב לגינוי המצרים על הפרה גסה של החלטות האר"ם.

יש המפנים טענה כלפי המודיעין – לא ידעתם! אנשי המודיעין אינם נביאים, או בני נביאים. כאשר עבד אל נאצר עצמו לא ידע איך יתפתח העניין, לא היתה לאיש היכולת להעריך מה ילד יום במשבר. לדוגמה, אחרי שהוא עשה את הצעד הזה, והאר"ם לא נקט פעולה כלשהי, נוכח עבד אל נאצר, כי הצליח, והאר"ם נענה לדרישתו. הוא החליט לעשות צעד נוסף, וסגר את מצרי טירן. כאן נמצא, למעשה, קצה של ויכוח: המצרים טענו כלפינו (מתוך דבקות בתקדים "רותם"), "לולא פעלתם צבאית, זה היה נגמר בצעד הזה. לנו לא היו כוונות להילחם." על כך השבתי: "אם היינו יושבים באפס מעשה, הייתם הולכים צעד נוסף; למשל, חותכים יבשתית את הערבה, כדי ליצור קשר יבשתי בין מצרים לירדן, דבר שהיה משאת-נפשכם, כיוון שישראל תקועה כטריז בתוך לב העולם הערבי."

לדעתי, לולא הגבנו – ואף אחד מלבדנו לא היה מגיב על צעדיהם – הם היו עושים זאת כמהלך הבא. אמנם, זו היפותזה, ולא ניתן לדעת בוודאות מה היה קורה. אין לי ספק, שצריך לראות את הדברים לא בצורה סטטית, אלא כמערכת דינמית, שבה מתפתחים הדברים שלב אחר שלב בכל נקודת זמן.

האם נתנו האמריקנים אור ירוק?

נושא חשוב שהועלה בכנס בווישינגטון היה תפקיד האמריקנים בתקופת ה"המתנה". זו היתה תקופה קשה ביותר עבורנו, וממשלת ישראל היתה נתונה תחת לחצים ותחת אילוצים. בכנס אמרתי, כי המצב מזכיר לי את מלחמת המפרץ – בתקופת ה"המתנה", ידינו היו כפותות: לא יכולנו לעשות דבר, והיינו נתונים ללחץ מסיבי של האו"ם ושל האירופים. אבא אבן, שר החוץ, יצא לאירופה. הוא נפגש עם הרולד וילסון, ראש ממשלת בריטניה, ועם שרל דה גול, נשיא צרפת, שממש איים עליו. הלחץ החמור ביותר הופעל עליידי האמריקנים; הלחץ, שהיה מסיבי עד 30 במאי, הופעל בצניורות דיפלומטיים, וכשאבא אבן ישב עם הנשיא לינדון ג'ונסון ועם דין ראסק, מזכיר המדינה, הם אמרו לו: "אם תתחילו [את המלחמה] בעצמכם, תישארו עם עצמכם". היה לחץ גם בצניורות מודיעיניים, ואני קיבלתי אותו דרך הצניורות המקצועיים. בידי נמצא פרוטוקול של שיחה עם נציג אמריקני בביתי ב-23 במאי בלילה. האמריקני תבע בצורה כמעט מאיימת, כי לא נפעל בעצמנו.

תקופה ה"המתנה" הסתיימה בנסיעתי לארצות-הברית ב-29 במאי. הרקע לנסיעתי ידוע: המערכת הכלכלית ישראל שותקה כיוון שהכול גויס; היו לחצים פנימיים וגם לחצים של דעת הקהל; היה חצי מרד במטכ"ל, וכל האלופים אמרו לראש הממשלה, כי כל יום, שעובר בהמתנה, מוסיף קורבנות. מדינות העולם מצידן לחצו על הממשלה לא לעשות דבר. באחת מישיבות הממשלה

(ב'23-24 במאי) נחלקו השרים בדעתם, תשעה מול תשעה, והחליטו, בלחץ של שר החוץ אבן, להישמע ללחץ של ארצות-הברית, שהבטיחה לפתוח את מצרי טירן לשיט לישראל וממנה. אין לשכוח, שהיה לנו שטר התחייבות, שנתן הנשיא אייזנהאואר בשנת 1957 כשנסוגונו מסיני. הנשיא הבטיח אז, כי ארצות-הברית תדאג, שהמצב הזה לא ישתנה. היו לנו מכתבים מהנשיא אייזנהאואר לראש הממשלה בן-גוריון, שבהם התחייבה ארצות-הברית, כי אם ישתנה הסטטוס-קוו תבין ארצות-הברית שימוש ישראלי בכוח, כדי להשיב את המצב לקדמותו.⁵ הדברים האלה היו, כמובן, ברקע, והאמריקנים ניסו לעשות משהו, אך לא הצליחו. תקופת ה"המתנה" התאפיינה בכך, שמדינת ישראל נקלעה למצב בלתי-אפשרי, שבו לא יכולנו להשיב את הסטטוס-קוו המדיני, המשק הושבת, אזרחים גויסו לשירות צבאי, שלא נראה לו סוף, והמדינה נמצאה תחת מכבש של אילוצים מדיניים.

לנסיעתי לחר"ל היו שלוש מטרות:

- ★ לברר, האם האמריקנים רואים את המצב ומפרשים אותו כמונו;
 - ★ לברר, האם מתכוונים האמריקנים לעשות משהו, כפי שהם אומרים;
 - ★ למשש את הדופק, כדי לדעת מה תהיה עמדתם כלפי פעולה ישראלית.
- כראש "המוסד", חתכתי בנסיעתי את ההייררכיות, לכן, הייתי צריך להיזהר, אף כי נסיעתי הוגדרה לא-פורמלית. ראשית פגשתי את הדרג המקצועי, ועימו ישבתי על המדוכה, השווינו נתונים, והגענו למסקנה, כי

לוי אשכול, ראש הממשלה ושר הביטחון (במרכז), ד"ר צבי דינשטיין סגן שר הביטחון (מימין), עם רב-אלוף יצחק רבין, הרמטכ"ל, ועם יגאל אלון, שר העבודה, בביקור ביחידות צה"ל במהלך ההמתנה.

התמונה, שהם רואים, דומה לשלנו בהבדלים קטנים ביותר. היו לי פגישות עם הדרג המקצועי, שעורב בתהליך קבלת החלטות. ממנו הבנתי, שלא הולך לקרות דבר.

איני יודע, האם נסיעתי היתה, למעשה, איאמון בשר החוץ, שחזר זמן קצר לפני כן מארצות-הברית. הממשלה היתה צריכה לקבל תמונה מדויקת ואמינה של המצב המדיני בארצות-הברית, ותמונה כזאת לא היתה בפניה לפני נסיעתי. זה לא קרה באשמת שר החוץ, אלא משום שהאמריקנים קבעו את עמדתם רק ב־30 במאי. עד אותו יום קיוו האמריקנים, כי יוכלו לעשות משהו, בסיוע בין־לאומי, ואמרו לנו לחכות. ממש ערב הגיעי לארצות-הברית נפלה שם ההחלטה הסופית. יתר על כן, במצב הזה היינו צריכים לדבר עם אנשי המקצוע, ונוסף על כך נדרשתי להיפגש עם רוברט מקנמרה, שר ההגנה. למעשה, הסברתי למקנמרה את המצב העדין של מדינת ישראל, והבהרתי, כי איננו מבקשים משלוח של חיילים אמריקנים לישראל, וזאת משום שהבנו את רגישותם למשלוח חיילים אמריקנים לאזורי מתיחות בעקבות מלחמת וייטנאם. אולם, הסברתי לו, שישראל לא תוכל להמשיך כך. "אני חוזר הביתה, אחרי שהתברר לי, שלא תעשו דבר", אמרתי לו. "אמליץ [לממשלה] לצאת למלחמה."
ביקשנו מהאמריקנים שלושה דברים:

1. תמיכה פוליטית לאחר שראינו מה קרה במועצת הביטחון בתקופת ה"המתנה". בדיעבד, התברר הדבר כצורך חיוני. ידענו, כי מייד עם צאתנו למלחמה, תקבל מועצת הביטחון החלטה נגדנו, ויופעלו לחצים.

ביקשתי, כי ארצות-הברית תקים "קיר מגן" בעניין הזה;

2. בידוד הזירה. הסברתי, כי עם השקנים המקומיים נסדר, אך איננו רוצים התערבות חיצונית.

3. מילוי המחסנים בחזרה בבוא הזמן. ציינו, כי "כעת איננו מבקשים דבר."

השר מקנמרה העלה כמה שאלות. בין השאר שאל, כמה זמן להערכתנו תימשך המלחמה. תשובתי: כשישה ימים. אחר־כך הוא שאל כמה קורבנות יהיו לנו. עניתי בדיפלומטיות: "פחות מאשר במלחמת העצמאות," לא הייתי מרואי השחורות, שחזו הרוגים רבים. לא היתה אפשרות לדעת זאת במדויק, והיה חוסר אחריות לנקוב במספר מסוים. במקום אריתמטיקה השתמשתי באלגברה. אחר־כך הכניסו לו פתק, שבו נמסד לו, כי משה דיין נבחר לשר הביטחון, ומקנמרה ביקש, שאמסור לו דרישת-שלום, כיוון שהוא מעריך את האיש. כשנפרדנו, אמר לי: "אני מבין אותך היטב."

שר ההגנה אמר, כי הנשיא ג'ונסון יודע, שאני נמצא אצלו. בדיעבד התברר לי (רק בכנס הזה), כי הוא דיבר עם הנשיא כמה פעמים מאז שהגעתי לארצות-הברית. התברר, כי הנשיא שינה את עמדתו בתקופה שהייתי שם. מדוע הוא שינה את עמדתו? ראשית, הם לא הצליחו לארגן את הכוח הימי, שנועד לפרוץ את חסימת המצרים. שנית, מקנמרה התנגד לכך, שארצות-הברית תעשה זאת בעצמה בגלל הסתבכותה בוויטנאם. שלישית, ב־30 בחודש הכפוף המלך חוסיין את צבאו למרות מצרים, וגנרל עבד אל-מונעים ריאה קיבל את הפיקוד על צבא ירדן. המהלך הזה

משה דיין, שר הביטחון, עם אלוף עוזי נרקיס, אלוף פיקוד המרכז, ועם הרמטכ"ל, רא"ל יצחק רבין, בדרך לכותל.

שלנו עם עניין המצרים, האמריקנים יהססו לפעול נגדנו. [...] ויש תקווה, שהם אפילו יתמכו בנו. ניסחתי את הדברים בזהירות. כלומר, אי־אפשר לומר, שקיבלתי אור ירוק, אבל זה בדיוק המסר, שקיבלה הממשלה.

הכרעה בממשלה

לישיבת הממשלה הופעתי עם השגריר אברהם הרמן, ולא במקרה. ידעתי, כי דעתו שונה. ביומני כתבתי (אם כי קצת בציניות):

הפורום הנכבד, שהתכנס בשעה 22:30, כלל, פרט לראש הממשלה את [שר הביטחון, משה] דיין, [את שר העבודה, יגאל] אלון, [את שר החוץ, אבא] אבן וכן את [רבי־אלוף (מיל') פרופ'] יגאל דיין, שאומרים לי, כי התמנה יועץ ליד ראש הממשלה, את הרמטכ"ל [רא"ל יצחק רבין], [יעקב] הרצוג [מנכ"ל משרד רה"מ], [את השגריר] הרמן ואנוכי. פתחתי בדיווח, לפי עיקרי הד"ח הידוע. הגשתי בתמצית את מסקנותי. אמרתי הכול ברבע שעה מתוך רצון לקצר בשעה מאוחרת זו. אחר־כך דיבר הרמן, אולי כשעה. הוא ניסה להציג תזה אחרת משלי. דיבר על הסכנות, על כך שאינו יודע מה תהיה התגובה [בארצות־הברית]. היו כמה שאלות של משה דיין, שתבע פעולה לאלתר, ולא הסכים אפילו להצעת ההמתין יום־יומיים. הרמטכ"ל צייר תמונה קודרת על ההתפתחות בשנים האחרונות. הוא הוכיח, כי כל

עשה רושם קשה מאוד על האמריקנים, ואושש את התזות שלנו על "אפקט הדומינו". אמרתי לו, כי אין זו בעיה ישראלית. "אתם שומטים את הקרקע מתחת לרגליכם במזרח התיכון." כששוחחנו לא ידעתי, כי הנשיא לשעבר אייזנהאואר צלצל לנשיא ג'ונסון, ואמר לו, כי יש לאמריקנים מחויבות מוסרית לפתוח את המצרים. בסיכום שיחתנו אמר לי שר ההגנה: "אם אנחנו לא נעשה זאת, לא נעכב אתכם."

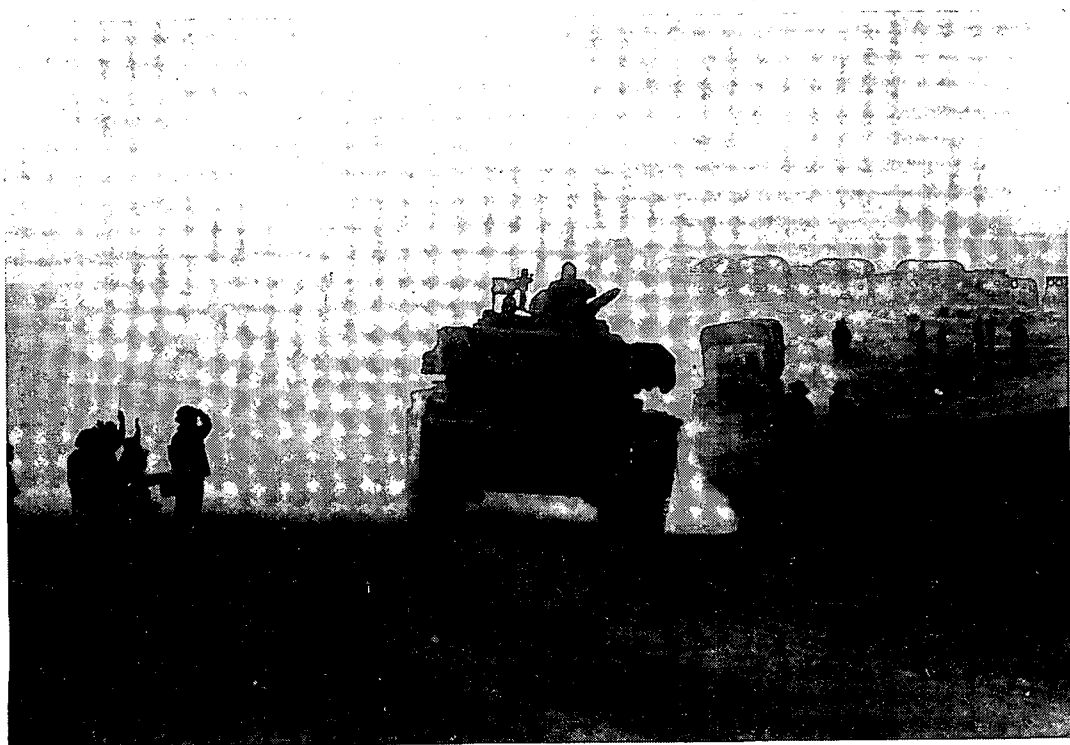
בפועל, לא קיבלתי אור ירוק לפעולה ישראלית בנסייעתי לארצות־הברית. כל הדברים האלה נודעו לי רק עשרים וחמש שנים בכנס בושינגטון. אז לא ידעתי, כי האמריקנים שינו את עמדתם, אך זו היתה התרשמותי, וכך דיווחתי לממשלה כשחזרתי ארצה. כאמור, היה עליי לדווח לממשלה ולכן, הייתי צריך לפרש את שיחותי עם הגורמים השונים בארצות־הברית. נראה היה לי, כי יכולתי להבין, שהאמריקנים יבינו את מהלכינו, והעניין הזה מופיע בד"ח שלי לממשלה:

... הערכת המודיעין שלנו ושל CIA זהה לחלוטין,

גם בקשר לאינטרפרטציה [...]

בהקשר להתנהגות ארצות־הברית במקרה של יוזמה שלנו יש לומר בזהירות, אין עמדה אחידה בממשל, יש כוחות שונים, הפועלים בכיוונים שונים. אם ניתן לאמריקנים את השהות המינימלית לעשות את אשר הם מתכוונים, צפויות אכזבות נוספות [...]. [אז לא ידעתי, כי הם מיצו את אכזבותיהם] אם נמצא דרך נאותה לקשור את הפעולה הצבאית

טנקים של צה"ל בדרך לרמת הגולן.

לטענת הירדנים, שאפה ישראל כל הזמן, לכבוש את הגדה המערבית, ורק חיכתה להזדמנות. הוא הדגיש, כי לירדן לא היתה כוונה לכבוש את ישראל, ולמעשה, פגישת חוסיין עבד אל נאצר ב-30 במאי נועדה לחייב את ישראל להילחם בשלוש חזיתות, אם תפתח במלחמה נגד הערבים.

לטענת מוטאווי, לא חויב המלך לקבל את המפקד העליון המצרי, אלא עשה זאת מרצונו החופשי – כיוון שירדן היתה חייבת להיעזר בכוחות חיצוניים להגנתה מפני ישראל. במציאות, המצרים ניהלו את המלחמה על אדמתם ולא יכלו לסייע. הוא טען, שריאד לא הבין את מערכת ההגנה הירדנית, ועשה טעויות רבות. יתר על כן, לדבריו, במלחמה הזינו המצרים את הירדנים במידע כוזב על הצלחותיהם, אך טענו כלפי ירדן, ובעיקר, נגד סוריה על שלא נחלצו לעזרתם. המצרים טענו, לטענת הירדני, כי עקב המאבק על ההגמוניה בעולם הערבי בין מצרים לסוריה, לא היה אכפת לסורים, שהמצרים יובסו במלחמה. הירדני הוסיף, כי הלגיון היה מסתפק בפעילות באזור ירושלים במסגרת תוכנית מבצעית קטנה – מבצע "טארק": לתקוף את המובלעת הישראלית בהר הצופים, ולכתר את ירושלים מצפון ומדרום. אך בשום פנים לא היה נותן לישראל סיבה לכבוש את ירדן. הוא סיפר, כי

רגע שעובר הוא בעוכרינו, ויעלה את מספר הקרבנות. היו עוד התייחסויות של אלון, [של] אבן [ושל] ידן. איש לא טען נגד, היו רק כאלה, כמו אלון, שדרשו את כינוס הממשלה בחמש בבוקר, ולהתחיל מייד [במלחמה]. סוכם לדחות עד יום ב' בבוקר, ובמשך יום א' לקיים ישיבת ממשלה. התפזרו קרב [שעה] שלוש"

כידוע, ביום ראשון, 4 ביוני 1967, החליטה הממשלה על היציאה למלחמה.

החזית הירדנית*

בכנס הסביר סמיר מוטאווי, הנציג הירדני, כי למלך חוסיין לא היתה חלופה ריאלית, שלא להיכנס למלחמה. הוא הוצב בפני דילמה: להילחם בלי להתחשב בתוצאה, או לא להילחם, ולעמוד בפני התפרצות פנימית. אם לא יצטרף למלחמה, והערבים ייכשלו במלחמתם, יואשם כגורם להפסד; אם לא ישתתף, והמלחמה תצליח, יאשימוהו בבגידה בעניין הערבי. לכן, נסע המלך למצרים.

* השוו למאמרו של אל"ם ד"ר אפרים קם, "הפעלת הזירה המזרחית במלחמת ששת הימים", בגיליון הזה של מערכות – המערכת.

צנחנים ושריון בקרב רפיח.

הוויכוח עם ריאד נבע מכך, שהירדנים רצו להסתפק בכיבוש ארמון הנציב (ג'בל מונאבר), וריאד דרש כל הזמן, שילכו דרומה מירושלים לכיוון בית-לחם-חברון-באר-שבע. המצרים לחצו כל הזמן, שהירדנים ירחיבו את המלחמה. ביום השני למלחמה טענו המצרים, כי הם נמצאים בשערי באר-שבע, וביקשו, כי ירדן תקל עליהם על-ידי משלוח חטיבה 6 הירדנית לכיוון חברון-באר-שבע. הירדנים התפתו, וחיל-האוויר הישראלי מחץ את החטיבה. הדבר נבע, לדעתו, מהערפול לגבי המצב בחזית.

הירדני ציין, כי ההחלטה לסגת ב-6 ביוני היתה טעות. היה צריך לרכז את הכוחות, ולחכות להפסקת-האש. אף כי זו היתה החלטה ירדנית, הזרימו המצרים למעשה, לרבת-עמון מידע כוזב, והחליטו על כל דבר – גם על הנסיגה – והירדנים הפכו צופים במלחמה ללא שליטה על שום דבר. אחד המשתתפים בכנס שאל, איך היה פועל חוסיין לו ידע את האמת. לדעתו, ירדן היתה מסתפקת במקרה כזה בפעולות מוגבלות, שהיו מוסלמות רק בהגיע כוחות ערביים נוספים לעזרתה.

לגבי השדר, ששלחנו לחוסיין ביום הראשון למלחמה, לבל יתערב, אמר הירדני, שכל העניין הזה היה הסוואה, ותמה מדוע חיכינו לרגע האחרון. אולם הדיפלומט הסיני ממטה אר"ם בארמון הנציב, שהעביר את השדר למלך השתתף בכנס בווישינגטון, והוא התערב, ואמר לבאי הוועידה: "סלחו לי, אבל אני העברתי את השדר הזה, והוא הועבר בזמן".

הירדני טען, כי האסטרטגיה של ישראל היתה למשוך את העולם הערבי למלחמה, כדי שתוכל להכות בהם קשות, וכי פעולת התגמול בסמוע** היתה חלק מאסטרטגיה זו. לגבי סמוע טענו ההיפך: "למעשה, היינו צריכים להכות בסורים עקב תוקפנותם בגבול הצפון ועקב הטיית מקורות הירדן, אך נאלצנו להכות בירדן כיוון שלא רצינו לערב בסכסוך את הרוסים, שתמכו בסורים".

בסיוני טען בוועידה, כי ב-2 ביוני, ידעו האמריקנים בוודאות, כי ישראל תקוף, אך המשיכו להזהיר את המצרים לבל יצאו למלחמה. לדבריו, נטתה העמדה האמריקנית לטובת ישראל, והיה תיאום ישראלי-אמריקני, והמצרים היו קורבן: הם נלחצו על-ידי הסובייטים (שלא אהבו אותו בגלל מדיניותו האנטי-קומוניסטית), האמריקנים כל הזמן עצרו אותם, ורק צרפת תמכה בהם. בסיוני שאל, מדוע לא פנתה ישראל לבית-הדין הבין-לאומי בהאג בתלונה על סגירת המצרים והתעלה, ובמקום זה יצאה למלחמה. כמוכן, הוא העמיד פני קוזק נגול. נכון, ישראל פתחה במלחמה בדיוק כשתוכננה פגישה בין סגן נשיא מצרים לבין סגן נשיא ארצות-הברית (ב-6-7 ביוני), והמלחמה התחילה לפני הפגישה הזאת.

ג'ורג' תמאעה, הנציג הסורי, אמר בוועידה, כי תוצאת המלחמה היתה כישלון ערבי, והצלחה גדולה מאוד של

** מבצע "מגרסה", נובמבר 1966 – המערכת.

ישראל; מכאן הוא הסיק, כי לישראל היו תוכניות מוקדמות לתקוף את הערבים, ולערבים לא היו תוכניות לתקוף את ישראל. הוא טען, כי בכל מלחמה כבשנו יותר שטחים מהערבים, לדבריו, הפלת ששת המטוסים הסוריים ב-7 באפריל 1967 היתה נקודת המפנה: כתוצאה ממנה הגיעו בסוריה למסקנה, כי ישראל עומדת לתקוף. אחר-כך הוא הביא אחד-עשר ציטוטים של מנהיגים שלפיהם המסר של ישראל היה כי לא תשקוט עד שלא תבוא בשערי דמשק. לסורי היתה הערה מעניינת לפני שפרש מהוועידה. ניתן להבין ממנה הכרזה של הערבים: הוא אמר, כי הם לא הרוויחו מהעיונות: "סבלנו מהקיטוב הבין-מעצמתי; עכשיו, כשהעולם הפך להיות חד-מעצמתי, אולי מצבנו ישתפר".

בוועידה לא ניתן כל הסבר מדוע, פרט להתקפה קרקעית על קיבוץ דן ולהפצצה על כפר מסריק, על דגניה ועל עפולה, לא נקטו הסורים שום מהלך התקפי במלחמה – עד שצה"ל תקף את מערכיהם בגולן. הנציג הסורי נמנע מלדבר על כך, ונציג ערבי הגיב, כי הסורים נמנעו מלפעול נגד ישראל כיוון שרצו, במסגרת מאבקהם על ההגמוניה בעולם הערבי, כי עבד אל נאצר יוכה במלחמתו נגד ישראל. יש לזכור, כי התמונה היתה מעורפלת, וגודל המפלה המצרית לא היה ידוע אז.

בוועידה עלה גם עניין אניית הביון "ליברטי". טענו, כי ידענו, שזו אניית האזנה אמריקנית, ותקפנו אותה למרות זאת מפני שזה היה בדיוק כאשר עלינו על רמת-הגולן, ולא רצינו שהאמריקנים ידעו שאנחנו עולים על הגולן. אחר-כך טענו, כי הם יכולים לאשש זאת מיירות של דברי טייסים ישראלים. כאן התערב יוג'ין רוסטוב, ואמר: "הייתי ראש חדר המצב, וזה לא היה כפי שטוענים פה, אלא טעות". לא כולם הסכימו עמו.

הערות

1. בכנס בווישינגטון קראו כמה מן המשתתפים קריאות-ביוני וטענו, כי דוד בן-גוריון [שלא היה חבר הממשלה בשנת 1967, והיה ממבקריה התקיפים בכנסת ובציבור] התנגד למלחמה. אולם, בן-גוריון התנגד למלחמה אלא אם כן מעצמה תילחם לצד ישראל. עבד אל-נאצר הבין לכאורה את בן-גוריון, ולמרות זאת שגה.
2. ראה: אברהם בן-צור, גורמים סובייטיים ומלחמת ששת הימים, תל-אביב, ספריית הפועלים, 1975. ראוי לציין, כי בן-צור כתב את ספרו זמן רב לפני שארכיונים סובייטיים היו נגישים לחוקרים במערב. לטענתו, שאושה בעובדות, הושפעו המהלכים במצרים מהמצב הפנימי בבדיית המועצות. בחודש מרס 1967 היתה פסגת זוטא בגרמניה המזרחית בין לדיסלב גומולקה, ראש ממשלת פולין, לבין ולטר אולברייכט, ראש ממשלת גרמניה המזרחית, לבין ליאוניד ברז'נייב, שאמר להם: "דחקנו את רגלי האמריקנים מהמזרח-התיכון, ובקרוב מאוד ננחית עליהם מהלומה נוספת". זאת לפי ספר, שכתב וייט, המתורגמן של גומולקה, שערך למערב.
3. ראוי לציין, כי יש פער מסוים בניסוח בין ההתחייבויות האמריקניות בשנת 1957, שהיו בסיס לנסיגתנו מסיני אחרי מלחמת סיני. בנוסח אחד הם אמרו: "נדאג, שלא ישתנה המצב", ובנוסח אחר, התחייבה ארצות-הברית, כי אם ישתנה הסטטוס-קוו, יבינו האמריקנים "אם אתם [הישראלים] תפעילו כוח".

הפעלת הזירה המזרחית

שעת ההכרעה

בחמישה ביוני 1967, יום פרוץ המלחמה, בין 0830 ל-0930 בבוקר נפלה ההכרעה הסופית בדבר הצטרפות ירדן למלחמה. ההחלטה על כך התקבלה בחדר המלחמה של המטכ"ל הירדני ברבת-עמון בתהליך משובש, שבו חברו יחד ראיי מעוותת וחסרה של המצב בשטח, מערכת בלתי-מציאותית של שיקולים, לחצי זמן וחולשות אנוש.

כדי להבין את כשלי התהליך, חשוב להזכיר את הנפשות העיקריות, שפעלו בחדר המלחמה הירדני באותה שעה:

- **המלך חוסיין** – אמנם כבר אז, לאחר ארבע-עשרה שנים בשלטון, היה מהוותיקים בשליטי ערב, אולם עדיין היה צעיר בן 32, וניסיונו לא עמד לו במשבר החמור שהתפתח.
- **סעד ג'ומעה**, ראש-ממשלת ירדן – טופח והוכן לתפקיד הזה משך שנתיים, בהיותו יועץ קרוב למלך חוסיין. אולם, בפרוץ הקרבות היה רק חודשיים בתפקידו, ולא היה לו כל ניסיון מעשי בענייני ביטחון. בעת המשבר הוכח ככישלון גמור, ולאחריו לא הוחזר עוד לתפקיד מפתח.
- **וצפי תל**, מי שהיה ראש-ממשלת ירדן לפני ג'ומעה – הטוב והחזק בראשי-הממשלה, שקמו לירדן בשנות השישים. בשעת מבחן זו לא נשא בתפקיד רשמי, ולמרות שהסתייג מהמתרחש – בחר לשתוק. מושיר (מרשל) **חאבס אל-מג'אלי**, המפקד הכללי של צבא ירדן – קצין ותיק ונאמן, אך חסר כישרון צבאי ויכולת מנהיגות.
- **ליווא (אלוף) נאצד בן ג'מיל**, סגן המפקד הכללי של צבא ירדן – הצטיין כאחראי לשמירת נאמנותו של צבא ירדן למשטר ההאשמי. אף הוא לא נחשד בהבנה ממשית בנושאים צבאיים.
- **ליווא עאמד חמאש**, השלישי במדרג הצבאי בירדן – מהמוכשרים בנגרלים הירדניים בדור האחרון. אולם, חמאש היה קצין מקצועי, ונמנע מלהתערב בסוגיות פוליטיות.

במלחמת ששת הימים נעשה הניסיון המתקדם ביותר עד כה על-ידי הערבים להקים את החזית המזרחית, כקואליציה צבאית מתואמת נגד ישראל, ולהפעילה. מסגרת הפעולות הצבאיות, שבאחריות החזית המזרחית, תוחמה, בעיקר, למרחב הגיאוגרפי של הזירה הירדנית. תכליתה היתה לבנות פיקוד צבאי אחיד, ולנהל מאמץ מתואם של חמישה צבאות על בסיס מערכת פורמלית של בריתות דרצדדיות בין רוב חברותיה, שהצטרפו, למעשה, לכלל ברית קיבוצית בהנהגת מצרים של גמאל עבד-אל-נאצר. המאמר הזה מבקש לבחון את הסוגיות העיקריות, שהיו כרוכות בתפקוד החזית המזרחית, את הבעיות שנתקלה בהן ואת הנסיבות, שהביאו בסופו של דבר לכישלונה המלא. מאחר שהפעלת החזית המזרחית התמקדה בזירה הירדנית, מן הראוי לעסוק תחילה בהסתבכות של ירדן במלחמת ששת הימים, שהשתלבה בכינון החזית המזרחית.

במלחמת ששת הימים

אל"מ ד"ר אפרים קם

עאמר, שר המלחמה המצרי, הודיע לפריק ריאד, כי ישראל תקפה מהאוויר שדות-תעופה במצרים, אך התקפתה נכשלה, ר-75 אחוזים ממטוסיה הושמדו; וכי מצרים פותחת במתקפה אווירית ויבשתית נגד ישראל. ריאד התבקש לפתוח מיד בפעולות התקפיות בזירה הירדנית.

באותה שעה היה המלך חוסיין בארמונו, ונקרא לחדר המלחמה. בשעה 0850 – בהעדרו של המלך, שהיה עדיין בדרכו למטכ"ל – הוציא ריאד את שתי הוראותיו הראשונות לצבא ירדן:

- א. צבא ירדן יפתח באש לאורך קו החזית עם ישראל, ויערוך הכנות לפתוח באש ארטילרית;
- ב. גדוד ח"י"ד מחטיבת הח"י"ד 27, חטיבת העתודה של הגדה המערבית, שנמצאה במעלה אדומים, יכבוש את ארמון הנציב בירושלים, שבו שכן מטה משקיפי האר"ם.

בהמשך הוסיף ריאד שתי הוראות:

- ג. מטוסים ירדניים, עיראקיים וסוריים יתקפו מהאוויר שדות-תעופה בישראל;
- ד. שני גדודי קומנדו מצריים, שהגיעו עם ריאד לירדן, יחדרו לשטח ישראל לאחר חשכה, ויתקפו שדות-תעופה.

בשעה 0900 בערך הגיע המלך חוסיין לחדר המלחמה, ושמע על הוראות ריאד. המלך לא ניסה לבטל את ביצוען, או לעכבן, למרות שעמדה לרשותו שהות של כשעה – מהגענו ועד לפתיחה באש על-ידי הכוחות הירדניים. בשעה 1000-1030 הגיע לידי המלך חוסיין, באמצעות מנגנון האר"ם, שדר של ממשלת ישראל. השדר הביע תקווה, כי ירדן לא תצטרף למלחמה: "אנו נלחמים עתה בגזרה המצרית, ולא ננקוט שום פעולה צבאית נגד ירדן, אלא אם כן תתקוף זו אותנו".

השדר התקבל בחדר המבצעים זמן קצר לאחר שהצבא הירדני פתח באש שטוחת-מסלול בירושלים, אך עדיין העניק למלך את ההזדמנות האחרונה לעצור על סף

פגישת גמאל עבד-אל-נאצר והמלך חוסיין בשלושים במאי 1967

- מעל כולם התבלט הלא-ירדני בחבורה, פריק (רב-אלוף) עבד אל-מונעם ריאד המצרי – ראש-המטה של המפקדה הערבית המאוחדת, שהוקמה בשנת 1964. ריאד הגיע לרב-תעמון כמה ימים לפני כן, כראש-מטה הפיקוד הקדמי של המפקדה הערבית המאוחדת, וכמפקד זירת ירדן. הגנרל המצרי – איש המפתח באותו בוקר – היה מוכשר, סמכותי ועקשן, אך לא הכיר ממש את הזירה, שעליה הופקד, ולא הבין נכונה את המציאות, שבה פעל.
- בשעה 0830 הגיע לחדר המלחמה השדר הראשון על פתיחת המלחמה בחזית המצרית. מושיר עבד-אלי-כחיס

אתר הקרב בצומת קבטיה

נסחף חוסיין למחנה המצרי, שהיה עוין לו עד שבוע לפני המלחמה? והשנייה, אם כבר החליט המלך להצטרף למחנה המצרי, מדוע ויתר כל כך הרבה על אינטרסי ארצו, וכבל את ידי עצמו?

קל יותר לענות על השאלה הראשונה – מדוע קפץ חוסיין על העגלה המצרית? החל מהיום העשירי למשבר, 24 במאי, גאתה מאוד ההתלהבות הלאומנית בירדן, וגברה הקריאה להצטרף למצרים במאבקה בישראל. תוך שלושה ימים החל חוסיין לאבד את ביטחונו ביכולתו לקיים את שלטונו תחת הלחץ הפנימי ותחת הלחץ החיצוני, בחששו פן האוכלוסייה תתקומם נגדו, וצבאו לא יגלה נאמנות לו בדיכוי ההתקוממות. הוא העריך, כי מצבו גרוע בכל מקרה, אם יישאר לשבת על הגדר:

- אם תימנע ישראל מלפעול צבאית נגד מצרים – ייצא עבד־אל־נאצר מנצח מהמשבר, ויפעל נגד המשטר ההאשמי, במגמה להפילו.
- אם תפעל ישראל נגד מצרים, ותיכשל, כשירדן תישאר מחוץ למערכה – ודאי, כי עבד־אל־נאצר המנצח יפעל נגד משטרו של חוסיין.
- אם תפעל ישראל נגד מצרים, ותנצח, כשירדן תשב מנגד – יוקע חוסיין כבוגד.
- ישראל עלולה לפעול נגד ירדן בכל מקרה, אם תעריך, כי אינה יכולה לפעול נגד מצרים.

מתוך הערכת מצב פסימית זו יצא חוסיין ביוזמתו לקהיר ב־29 במאי, והסכים שם לשורה של ויתורים מפליגים. במקד ויתוריו עמד הסכם ההגנה הדר־צדדי, שחתם עם עבד־אל־נאצר. ראשית קבע ההסכם, כי במקרה של

המלחמה. אולם חוסיין אף לא השהה את מהלכי צבאו כדי לבחון מחדש את המצב המידרדר, לאור המסר המשמעותי שנכלל בשדר. "הם פתחו בקרב", הוא אמר, "הם מקבלים את תשובתנו בדרך האוויר."

עם אבדן הבלמים האחרונים, החלו צבאות החזית המזרחית לבצע את הוראותיו של ריאד:

- א. החל משעה 0945 פתח הצבא הירדני באש, תחילה בירושלים, וזמן קצר לאחר מכן לאורך כל קו הגבול. שעתיים מאוחר יותר הצטרפה גם הארטילריה הירדנית לירי לעבר שטח ישראל.
- ב. שישה מטוסי האנטר ירדניים ערכו גיחת תקיפה על נתניה, על כפר־סבא ועל כפר סירקין. במקביל, תקפו גם מפציצים TU16 עיראקיים מטרות בישראל.
- ג. בשעות הצהריים השתלט הצבא הירדני על ארמון הנציב.
- ד. שני גדודי הקומנדו המצריים, שהגיעו לירדן, פתחו בהכנות לחדור לשטח ישראל עם חשכה. מהלכי אותו בוקר היו שיא בתהליך, שבמסגרתו הסכימה ירדן להקמת החזית המזרחית, ונסחפה דרכה למלחמה. במהלכים הללו התמצו גם כמה מהסוגיות העיקריות, שנקשרו בהפעלת החזית.

הסתבכות ירדן במלחמה והקמת החזית המזרחית

החלטתו של חוסיין למסור את גורל ארצו בידי מצרים מעוררת שתי שאלות, הקשורות זו בזו: האחת, מדוע

מלחמה, מתחייבת ירדן לנקוט צעדים להקל על הלחץ הצבאי הישראלי על מצרים, וכי מצרים מתחייבת לבוא לעזרת ירדן, אם זו תותקף.²

בתוקף ההסכם נשלח ריאד לרבת-עמון, בלוויית ארבעה קצינים מצרים, הקים בה את מטה הפיקוד הקדמי של המפקדה הערבית המאוחדת, וקיבל את הפיקוד על זירת ירדן.

הוסכם על כניסת כוחות ערביים לירדן, כדלקמן:

- דיוויזיית שריון עיראקית, שאמנם החלה בתנועתה לירדן בארבעה ביוני.
- כבר הוזכר, כי ממצרים הגיעו לירדן בשלושה ביוני שני גדודי קומנדו, ששיממם לבצע פשיטות בישראל (דהיינו, כדי לסבך את ירדן במלחמה, ולא דווקא כדי לתרום להגנתה).
- הובטח, כי סעודיה תשגר לירדן חטיבת חי"ר.
- ריאד החל במגעים עם הסורים בדבר הכנסת כוחותיהם לירדן, אך הם לא נענו לבקשה.
- הוסכם, כי לירדן ינתן סיוע אווירי ממצרים ומעיראק. עבד-אל-נאצר הבטיח, כי ירדן תוכל לסמוך על הגנת חיל האוויר המצרי, והוסכם, כי שתי טייסות עיראקיות של מטוסי האנטר יוצבו בבסיס האוויר H-3, ויפעלו משם להגנת ירדן.

הוסכם, כי אם תפרוץ מלחמה בזירה המצרית, יהיה לירדן תפקיד כפול: בשלב הראשון תקיים ירדן מתווה הגנתי, ותנקוט צעדים צבאיים מוגבלים, כדי לרתק אליה חלק מכוחות צה"ל, ולמנוע בעדם מלטפל בזירת מצרים ובזירת סוריה בזו אחר זו. בשלב השני יוחל ב"שלב המתקפה" בזירה הירדנית, שביצועו יותנה בשני תנאים: היערכות כוחות המשלוח מעיראק ומסעודיה בשטח ירדן, והתבהרות תמונה של הצלחה ערבית בזירה המצרית. "שלב המתקפה" יכלול נטרול שדות-תעופה ישראלים באמצעות כוחות אוויר ובאמצעות ארטילריה.

היקף ויתורי חוסיין מולך לשאלה השנייה, והקשה יותר: מדוע הסכים המלך לויתורים כה מרחיקי-לכת, ומדוע נותר פסיווי, והניח לריאד להוביל את ירדן להסתבכות במלחמה? אין ספק, התשובה לכך טמונה, בעיקר, בהערכת-המצב הלקויה, שגיבש חוסיין מאז סוף מאי 1967. חוסיין העניק סבירות גבוהה לאפשרות של מלחמה בישראל. אולם, הוא הניח, כי המערכה העיקרית תתנהל בחזית המצרית ובחזית הסורית – שבהן ירוכז עיקר כוחו של צה"ל – והמערכה בזירה הירדנית תהיה משנית ומוגבלת, כשתפקידה יצמצם בעיקר לריתוק כוחות צה"ל. חוסיין העריך אפוא כי בתרחיש כזה יספיק כוחו של הצבא הירדני, בצירוף כוחות משלוח וסיוע אווירי ממדינות ערב, כדי לעמוד מול צה"ל; ובמקרה של הצלחה מצרית – אף כדי לבצע פעילות התקפית מוגבלת נגד ישראל.

יתר על כן, הירדנים התרשמו מהביטחון העצמי המצרי, כפי שהופגן בפניהם בקהיר. במיוחד הרשימו אותם דברי עבד-אל-נאצר, שאמר לחוסיין, כי מצרים התעצמה מאוד, בעיקר בתחום האווירי, כך שתוכל להתמודד עם ישראל

ללא קושי. לפיכך, חוסיין לא זו בלבד שלא התנגד לכניסת כוחות ערביים לירדן, אלא אף היה מעוניין בכך, כדי להבטיח לארצו את מרב העוצמה הצבאית בעת מלחמה. מכאן, שגם אם ניתן היה להצדיק את ניסיונו של חוסיין להתפייס עם עבד-אל-נאצר, אין ספק, כי טעה קשות בקבלת תנאיו, ובעיקר שניים מהם: ההסכמה ליצור איום צבאי ירדני על ישראל, ולקבל מפקד מצרי על הזירה הירדנית, שיממש את האיום הזה; וההסכמה להזמין כניסת חיל משלוח עיראקי לירדן, תוך הסתכנות בכך שכניסת העיראקים תיצור מיד איום בלתי-נסבל על ישראל, ותאלצה לפעול נגד ירדן.

הפסיוויות של חוסיין בבוקר פרוץ המלחמה מול הוראות ריאד היתה המשך ישיר להחלטה, שגיבש בקהיר שבוע לפני כן. באותו בוקר נוסף מרכיב חשוב לשיקולי המלך. עד לשעות הצהריים נמצא חוסיין בערפל מוחלט לגבי המתרחש בחזית המצרית, והתמונה היחידה, שהצטיירה לנגד עיניו, היתה, כי רוב חיל האוויר הישראלי הושמד, והמצרים תוקפים מחציה-אי סיני לכיוון הנגב. חוסיין גם הניח, כי הסורים עומדים לפתוח במלחמה, ובכך יקלו על הזירה הירדנית. צריך להוסיף, כי גם ריאד הוטעה לגבי המצב בזירה המצרית, ונמצא תחת לחץ קהיר למהר, ולהכניס את ירדן למלחמה. מתוך הערפל הזה ותחת לחצי הזמן, נגרפו הירדנים למלחמה מבלי לעמוד אף על מימוש שני התנאים, שעליהם הוסכם בקהיר, בטרם יפתחו באש: הם לא המתינו להגעת כוחות המשלוח הערביים לעמדותיהם בירדן, ולא השוו את מהלכיהם עד לקבלת תמונה בהירה ואמינה של המצב בזירה המצרית.

ארבע סוגיות בהפעלת החזית המזרחית

ביומיים הבאים המשיך ריאד לפעול כמפקד כוחות החזית המזרחית בזירה הירדנית, אלא שהחלטותיו לוו מכאן ואילך בוויכוח מתמיד וקשה עם קציני המטה הירדניים, שגילו חוסר-אמון גובר כלפיו. למרות המחלוקות הללו נותר ריאד עיקש בהחלטותיו, והן קבעו בסופו של דבר את צורת ההפעלה של הכוחות הערביים בזירה המזרחית. המחלוקות הללו התמקדו בארבע סוגיות, שייבחנו להלן.

• סוגיה ראשונה: כיבוש ארמון הנציב

כאמור, אחת ההחלטות הראשונות, שקיבל המטה המשותף ברבת-עמון, היתה להשתלט על ארמון הנציב בירושלים, באמצעות גדוד חי"ר מחטיבת העתודה. בשנים לאחר המלחמה מקובל היה לחשוב, כי ירדן בחרה במהלך הזה, כצעד-ביניים: כמהלך התקפי, שיפגין את השתלבותה במערכה הערבית – מבלי שייכרכו בו השתלטות על שטח ישראלי והתנגשות ישירה עם כוחות צה"ל.

אולם, מחומר, ששוחרר לפרסום על-ידי הירדנים בשנות השמונים,³ עולה, כי לא זה היה הרעיון מאחורי הצעד, ולמעשה, ההנחה הפוכה נכונה. מתברר, כי דווקא ריאד דרש להשתלט על ארמון הנציב. לריאד הגיעו דיווחים, כי

לפיכך, החליט ריאד לתגבר את גזרת הר חברון ואת ציר ירושלים-יריחו כדלקמן:

- ★ חטיבת השריון 60, שהיתה באזור יריחו, הצטוותה לנוע להר חברון.
- ★ חטיבת השריון 40, שהיתה באזור גשר דמיא, הצטוותה לנוע לכיוון יריחו, כדי לתפוס את מקומה של חטיבה 60.
- ★ חטיבה ממוכנת 8 העיראקית – שהגיעה כבר לצפון ירדן, בתנועה מערבה – הצטוותה לנוע לאזור גשר דמיא במקום חטיבה 40.

ברור, כי ההוראות הללו שיקפו טעות בסיסית בקריאת הקרב של ריאד ברמה המערכתית. משמעותיות במיוחד היו ציפיותו למתקפת צה"ל מכיוון באר-שבע ואי-הבנתו, כי צפויה פריצה של צה"ל בגזרת ג'נין עד לתחילתה ממש. הכישלון בהבנת המתרחש גרר משגים נוספים. בשעות 1200-1730 הוציא ריאד, בזו אחר זו, ארבע הוראות להפעלת העתודות. ההוראות הנחו להטיל מתקפת-נגד ירדנית – תחילה באזור ירושלים ובאזור חברון, לאחר מכן באזור צפון פרודור ירושלים, ולבסוף באזור ג'נין ובאזור צפון ירושלים. ההוראות ביטלו זו את זו, חלקן אף היה בלתי-מיציאותיות לאור המצב בשטח, ותרמו לבלבול ולאבדן שליטה בקרב הכוחות הלוחמים. רק בשעות הערב הצטיירה ברבת-עמון תמונה ברורה יותר של המתרחש, ואז גם הגיע ריאד להחלטתו הסופית בדבר הפעלת עתודותיו.

ההשלכות של ההחלטות הסותרות הללו על מצב עתודות השריון היתה חמורה. חטיבה 40 – הטובה בחטיבות השריון הירדניות – הורדה ליריחו, והוחזרה צפונה רק בשעות הערב המאוחרות, כשריאד החל להביא את חומרת הסכנה באזור ג'נין. עקב מסע הסרק הזה, הגיעה החטיבה לגזרת ג'נין רק בשישה ביוני בבוקר, לאחר שאיבדה דלק וזמן יקר. חטיבה 60 נפגעה עוד יותר ביכולת לחימתה. עקב החשש מהבקעה הישראלית בהר

ישראל מרכזת כוחות באזור באר-שבע. לכן, הניח, כי תתקוף את הגדה המערבית בשני מאמצים עיקריים: בציר חברון-בית-לחם-ירושלים ובציר ירושלים-יריחו. הוא גם התרשם, כי דיוויזיה מצרית חודרת לנגב, ולפיכך ביקש ליצור אופציה למתקפה ירדנית, שתסייע לה מכיוון הר חברון. משתי הסיבות הללו אפוא דרש ריאד לתפוס את ארמון הנציב, שכן בנסיבות הללו הוא היה יעד בעל עדיפות אסטרטגית – בשל מיקומו בדרום ירושלים.

לעומתו, היססו הירדנים לצאת למהלך התקפי בטרם יגיעו כוחות המשלוח הערביים לירדן, מה גם שלא היה להם תכנון כולל ויעדים ברורים, מעבר לפתיחה באש. התכנית ההתקפית היחידה, שגיבשו מכבר, נקראה מבצע "טארק", וכללה תכנון לכיבוש הר הצופים ולכיתור ירושלים העברית מכיוון הר חברון ומכיוון נבי סמואל. הירדנים טענו אפוא כי אם קיים הכרח במהלך התקפי – יש לבצע את "טארק", שכן הצבא הירדני מכירו היטב, ומימושו ייתן קלף מיקוח חשוב בידי ירדן.

מתוך הדברים קשה להסיק האם הירדנים ביקשו לבצע את "טארק" מיד, או שמא התכוונו להרוויח זמן, שיידרש להתארגנות לביצוע התכנית. מכל מקום, בוויכוח הסוער, שהתפתח בסוגיה זו, קבעה דעת ריאד, וארמון הנציב נכבש.

• סוגיה שנייה: הפעלת העתודות

בשעות 1200-1300 בחמישה ביוני הגיע ריאד להחלטתו הראשונה בדבר הפעלת עתודות החזית. כבר הוזכר, כי ריאד העריך אז, כי מתקפת צה"ל תתנהל בשני צירים: בציר באר-שבע-חברון-ירושלים ובציר ירושלים-יריחו. הערכתו התבססה על ידיעות, שקיבל בדבר ריכוז כוחות צה"ל באזור באר-שבע, והתחזקה, כנראה, עם איתור תנועות חטיבת השריון 10 של צה"ל באזור הקסטל בשעות הצהריים; כאשר מנגד, טרם אותרו סימנים, שיעידו על כוונת צה"ל לתקוף בצפון השומרון, בכיוון ג'נין-שכם.

טנקים של צה"ל בדרך לארמון הנציב בירושלים.

חברון ובירושלים, פוצלה החטיבה לפלוגותיה. גודר טנקים אחד נשלח, פלוגה-פלוגה, עם גדודי חטיבת הח"ר 27, שהיתה בעתודה, לתגבר את אזור ירושלים, ופלוגותיו הושמדו בחלקן מהאוויר, מבלי שבאו לידי ביטוי בלחימה. מפקדת החטיבה נשארה באזור יריחו – בתחילה עם שתי פלוגות טנקים, ולאחר מכן עם טנקים בודדים – איבדה את השליטה על יחידותיה, ומעולם לא פעלה כחטיבת שריון. חטיבה 8 העיראקית – חטיבת העתודה האחרונה – הגיעה לאזור גשר דמיא, אולם בדרכה הופצה קשות מהאוויר, ואיבדה את רוב רכבה ואת תחמושתה בדרך. ריאד ביקש לשגר שניים מגדודיה לאזור רמאללה כתגבורת, אך הדבר לא בוצע, עקב מצבה הקשה של החטיבה.

לכך צריך להוסיף, כי ההחלטה להוריד את חטיבה 40 ואת חטיבה 60 דרומה נתקלה בהתנגדות של הקצינים הירדניים במטה המשותף ברבת-עמון. אלה רצו להשאיר את חטיבה 40 להגנת גזרת שכם, ולהקצות את חטיבה 60 לביצוע "טארק" באזור ירושלים. גם בסוגיה זו הכריעה דעת ריאד.

• סוגיה שלישית: הפעלת הכוחות הערביים

הפעלת הכוחות הערביים האחרים תחת פיקוד החזית המזרחית היתה משובשת ולקויה מתחילתה. בתחום האווירי בוצע מעט מאוד. אחת ההוראות הראשונות, שהוציא ריאד בחמישה ביוני בבוקר היתה לבצע תקיפה אווירית סורית-עיראקית-ירדנית בשעה 0900. עיראק וסוריה שהו את ביצוע חלקן בתקיפה בטענה, כי אינן מוכנות עדיין. בסופו של דבר, בוצעו רק בשעה 1130 תקיפות אוויריות נפרדות, ירדניות ועיראקיות, שיעילותן היתה נמוכה. בנוסף, הובטח לירדן סיוע אווירי, מצרי ועיראקי, עם כניסתה למלחמה. המצרים לא יכלו לעשות דבר, כמובן, לאחר השמדת עיקר חיל האוויר שלהם באותו בוקר. גם שתי הטייסות העיראקיות, שהיו אמורות לפעול מבסיס H-3 להגנת ירדן, לא תרמו דבר.

עיראק עשתה, לפחות, מאמץ ניכר לסייע לזירה הירדנית. כבר הוזכר, כי מלבד התקיפה האווירית, הכניסה עיראק את החטיבה הממוכנת 8 לירדן, כדי שתילחם, אלא שהחטיבה הוכתה מהאוויר, איחרה להגיע ליעדיה, ולא היתה כשירה לקרב. כשהתבררה ההפעלה הלקויה של עתודות החזית, ולאור התמוטטות המערכים הירדניים, לחץ ריאד על העיראקים להכניס את יתרת חיל המשלוח שלהם לזירה הירדנית. ואכן, בשישה ביוני בערב נכנסה לירדן עוד חטיבת ח"ר עיראקית, אלא שזו איחרה את המערכה. שתי החטיבות הנוספות של הדיוויזיה העיראקית נכנסו לירדן לאחר תום המלחמה.

מצרים לא עשתה דבר. שני גדודי הקומנדו, ששלחה לירדן, נועדו לשרת את מטרתה, ולא לסייע לירדן, ומכל מקום, אלה לא ביצעו את משימותיהם בישראל. התרומה העיקרית של מצרים היתה בהטעיית ירדן ובסיבוכה במלחמה. מעבר לכך הם היו עסוקים במפתלם שלהם, והתעניינו בנעשה בירדן רק כשהדבר נגע לשאלת הנסיגה מהגדה המערבית.

סעודיה לא היתה מסוגלת לעשות הרבה. היא שיגרה באחד ביוני חטיבת ח"ר לירדן, אך זו הגיעה לדרום ירדן יומיים לאחר תום המלחמה.

הקושי העיקרי היה כרוך בסוריה, מנקודת הראות של הפעלת החזית המזרחית. סוריה לא תקפה בחזיתה את ישראל, כפי שציפו הירדנים, ולא סיפקה כל סיוע אווירי לירדן. החלטת ריאד בצוהרי החמישה ביוני להוריד את חטיבת השריון 40 מדמיא ליריחו הסתמכה גם על ההנחה, כי סוריה תשלח לפחות חטיבה משלה במקום החטיבה הירדנית. בחמישה ביוני בערב, כשהתבררה הפריצה הישראלית בגזרת ג'נין, לחץ ריאד על הסורים להקל על ירדן בגזרה הצפונית של הלחימה, ולשגר תגבורת, כדי לסייע לחטיבה 40. הסורים סירבו בטוענם, כי אינם יכולים לעשות דבר ללא סיוע אווירי. יממה לאחר מכן, עם התמוטטות המערכים בגדה המערבית, ביקש ריאד שוב תגבורת של חטיבת טנקים סורית. רק למחרת, לאחר סיום המלחמה, שיגרו הסורים לירדן חטיבה ממוכנת, אך מפקדה סירב לתפוס את הגזרה, שהוקצתה לה במעורר הירדני, וכעבור יום חזרה החטיבה לסוריה.

• סוגיה רביעית: החלטת הנסיגה

בשישה ביוני בבוקר החלה להתקבל ברבת-עמון תמונה קודרת של המצב בגדה המערבית. כבר בשעה 0530 – פחות מחמש-עשרה שעות לאחר תחילת התקפת צה"ל – החל להסתמן הצורך להכריע בין פינוי הגדה בלילה הקרוב לבין המשך הלחימה, העשוי להביא לניתוק כל הכוחות הירדניים הלוחמים בה.

המצב המחמיר עורר ויכוחים קשים בין המלך חוסיין לריאד, שפנו בצהריים בנפרד לעבדאל-נאצר בבקשה לקבל את חוות-דעתו ואת גיבויו בשאלת הנסיגה. בשעות הצהריים הכריעה דעתו של ריאד, שצייד בנסיגה, וגם קיבל בשעה 1430 את אישורו של שר המלחמה המצרי להחלטתו. צריך לומר, כי, בפועל, רוב הכוחות הלוחמים נמצאו ממילא בשלבי התמוטטות ונסיגה.

בשעות הלילה התחדש הוויכוח בשאלת הנסיגה. בערב גברו התקוות ברבת-עמון, כי תושג הפסקת-אש באמצעות מועצת הביטחון, וחוסיין החליט לעצור את הכוחות הנסוגים במקומם. בפועל, התמוטט המעורר הירדני, ולא ניתן היה לבלום את הנסיגה. יתר על כן, בשעה 2315 – שתיים-עשרה שעות לאחר פניית חוסיין אליו – הגיע שדר התשובה מעבדאל-נאצר. הנשיא המצרי הודה בראשונה בתבוסת הצבא המצרי, והמליץ על נסיגת הצבא הירדני מהגדה המערבית. סמוך לחצות חידש אפוא ריאד את הוראתו לסגת.

בכך לא תם הוויכוח. בשעה 2300 קיבלה מועצת הביטחון החלטה בדבר הפסקת-אש, ועמה התחדשו תקוות חוסיין, כי יוכל להחזיק בחלק גדול מהגדה המערבית, כולל ירושלים. לפיכך, בוטלה בשעה 0200 הוראת הנסיגה. ההוראות הסותרות לא השפיעו על מצב הכוחות, שכבר היו בנסיגה מוחלטת בכל הגזרות. למחרת, בשעה 071215, הוצאה ההוראה הסופית לנסיגה.

במבט לאחור סבורים הירדנים, כי הוראת הנסיגה,

התוצאה הסופית היתה זהה – לאור התבוסה המצרית בסיני, לאור הפסיוויות הסורית ומחמת העדר הכיסוי האווירי.

אין ספק, את הלקח העיקרי מפרשה זו למדו הירדנים בשנת 1973. ירדן לא שולבה מלכתחילה בתכנונים המצריים-סוריים, שקדמו למלחמת יום הכיפורים. אולם, מאז היום השלישי למלחמה גבר הלחץ המצרי על ירדן להצטרף ללחימה ולסייע לסורים. הפעם נשמר חוסיין לנפשו, ובתשובתו נשמע הד לתנאים, שהציבה ירדן לכניסתה למלחמה בשנת 1967, ולא קוימו: הוא הביע נכונות לסייע בזירה הירדנית, אולם רק לאחר שהסורים יכבשו את רמת הגולן, ולאחר שיובטח לו סיוע אווירי. הפתרון של חוסיין להקל על הלחץ, שהופעל עליו במלחמת יום הכיפורים, היה כפול: מצד אחד, כיוון שתנאיו לא מומשו, הושארה הזירה הירדנית מחוץ למעגל הלחימה. מצד שני, הפגינה ירדן השתלבות בלחימה – אולם, בזירה הסורית – בשגרה את חטיבה 40 להילחם ברמת הגולן. הוצאת חטיבה 40 מהמערך הירדני שימשה, כנראה, גם מסר, שכונן לישראל, כי אין בכוונת הירדנים לפתוח חזית נוספת נגדה.

שניתנה אחרי הצהריים בשישה ביוני, היתה שגיאה קשה, והוצאה טרם זמנה. בעיניהם, עדיף היה להישאר בגדה המערבית עד הסוף, וללחוץ להשגת הפסקת-אש באמצעות מועצת הביטחון.

סיכום

כיום מודים הירדנים ברוב שגיאותיהם בקשר להקמת החזית המזרחית בזירתם ולהפעלתה. ברור להם, כי:

- הם הסתמכו ללא הצדקה על סיוע צבאי ממדינות ערב, שניתן אך בחלקו הקטן.
 - הם שגו בהצבת מפקד לא-ירדני בזירתם, שלא הכיר את השטח ואת התכנונים.
 - הם ויתרו בפזיזות על תנאיהם – שהוסכמו עם מצרים – לפתיחה באש, והלכו שולל בקלות-דעת אחר המצרים.
 - הם נלחמו ללא מטרות מוגדרות, וויתרו על תכניותיהם המבצעיות.
- עם זאת, מכירים הירדנים בכך, שאמנם לו פיקד קצין ירדני על הזירה, היה פועל אחרת מריאד; אולם, גם כך

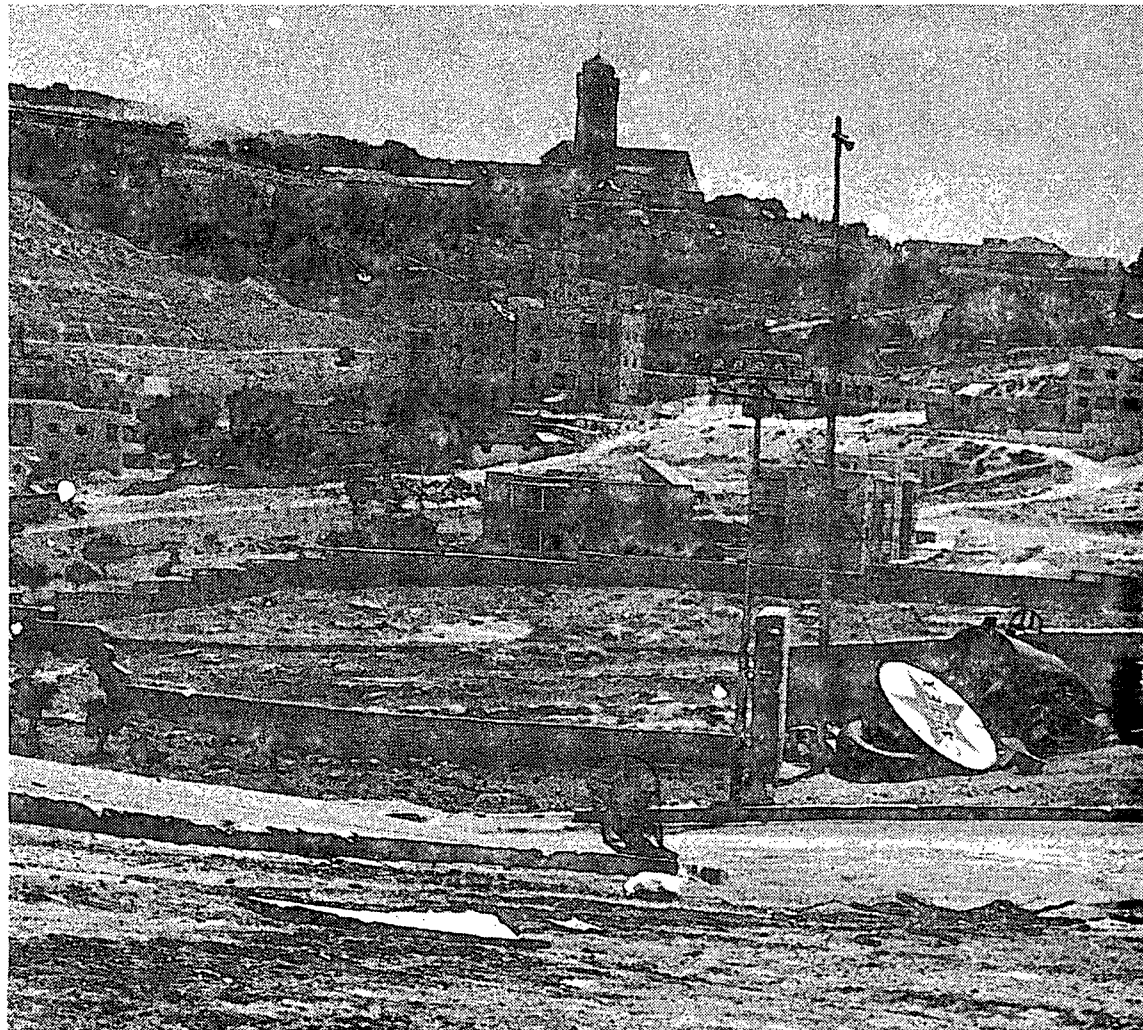

1973, אינם צריכים לשלול את האפשרות, כי בעתיד תוקם חזית מזרחית ערבית, אם התנאים המדיניים ייצרו בסיס לכך. אולם, יש בהם כדי ללמד, כי כל הקמת מסגרת צבאית ערבית משותפת תחייב להתגבר על מכשולים משמעותיים מאוד של אינטרסים מנוגדים, של ידיבויות פוליטיות, של חוסר-אמון ושל חשדנות בין מדינות ערב הנוגעות בדבר.

הערות

1. להשלמת התמונה, מופנים הקוראים אל: אפרים קם (עורך), חוסיין פותח במלחמה (מערכות, תל-אביב, 1974).
2. למעשה, חוסיין ביקש מעבד אל-נאצר להחיות את המפקדה הערבית המאוחדת, שהוקמה בשנת 1964, אולם שותקה מאז 1966 עקב מחלוקות פוליטיות ועקב קשיי מימון. נשיא מצרים אמר, כי הדבר קשה, שכן חתם כבר על הסכם הגנה עם סוריה בנובמבר 1966. חוסיין ביקש אפוא עותק מההסכם המצרי-סורי, עיין בו במהירות, החליף את המלה "סוריה" ב"ירדן", וחתם עליו.
3. Samir Mutawi, *Jordan in the 1967 War*, (Cambridge University Press, Cambridge, 1987). עיקרי הוויכוח בעניין ההשתלטות על ארמון הנציב מופיע – אמנם תוך אי-דיוקים – בספר של עוזי נרקיס, אחת ירושלים (עם עובד, תל-אביב, 1975), עמ' 96-98.

מנקודת-ראות בין-ערבית, היתה הפעלת החזית המזרחית בגדר כישלון גמור, הן באורח תפקודה, והן בחוסר הצלחתה להשיג אף אחד מיעדיה. המאמץ – המוגבל, אמנם – שהשקיעו מדינות ערב בהקמת המפקדה הערבית המאוחדת מאז 1964, לא נשא כל פרי. למטה המשותף ברבת-עמון לא היו תכנונים משותפים, וצורת פעולתו היתה בעיקרה בדרך האלתור, שגם הושפע מהזמן הקצר, שעמד לרשותו עד פרוץ המלחמה. העובדה, כי מצרים יצאה מהמשחק בשלב מוקדם יחסית, ונאלצה לעסוק במילוט צבאה, מלמדת, כי בלעדי מצרים מתקשה גם החזית המזרחית לתפקד. ומעל לכל, סוריה – חוליה מרכזית בחזית המזרחית – לא שיתפה פעולה עם המטה המשותף, מתוך דאגה לעורה. כתוצאה מכך, פיקד המטה המשותף, למעשה, על הכוחות הירדניים בלבד, ללא עתודות ערביות – מלבד חטיבה עיראקית מוכה – וללא סיוע אווירי של ממש. יש אפוא מן הצדק בתחושת הירדניים, כי מוטב היה – להם, ולערבים בכלל – לולא הוקמה המפקדה המשותפת. כישלון הפעלתה של החזית המזרחית בשנת 1967 והקשיים הניכרים, שהתעוררו בתיאום הבין-ערבי בשנת

לוחמת טנקים

הכוח העיקרי של השריון בירושלים במאמץ לעבר בית-לחם ולעבר חברון, ולא ניצל את הצלחתו לתמיכה בשחרור העיר המזרחית.

באמצע שנות החמישים הטיל עליי אלוף חיים בר-לב, מפקד גיסות השריון, להקים את פלוגת השריון בירושלים. זה היה מיד לאחר שסיימתי קורס מ"פים שריון. משימותיי היו:

א. להקים את הפלוגה, לאמנה, ולהביאה לרמה מבצעית.
ב. להגן על הבירה, ובשעת צורך – לעבור להתקפת-נגד. בירושלים היו אז רק ארבעה צוותים של M-10 – משחית-טנקים (מט"ן) מימי מלחמת העולם השנייה, שהיה חמוש בתותח 17 ליטראות. כבר בתחילת העבודה הגעתי למסקנה, כי למשימות הגנה צריכים בירושלים טנקים של ממש, והעליתי את הנושא בפני מפקד גיסות השריון, שקיבל את דעתי. הוחלט, כי בירושלים יוצבו טנקים סופר-שרמן M-10** בנוסף, הוחלט, כי אפנה לחטיבת-מחוז ירושלים (16), ואבקש את סיועה באנשים, שיתנדבו לאיים את פלוגת הטנקים. החטיבה, הפנתה אליי כמאתיים אנשים, ומתוכם בחרתי כשמונים לוחמים, שעברו לימוד מקצועות בבית-הספר לשריון, אימון צוות, אימון מחלקה ואימון פלוגה. תוך כדי האימונים הוחלפו המט"נים בטנקים סופר-שרמן. הטנקים חולקו לשתי קבוצות – חלקם אוחסנו בהסתר במחנה שנלר (בתוך ירושלים), וחלקם נותרו במחנה סטף (בהרי ירושלים). קיום הפלוגה ומקום טנקיה נשמרו בסודיות רבה כיוון שעמדו בניגוד להסכמי שביתת-הנשק.

בשנת 1958 הוקמה רשת הגיוס למקרה חירום. כיוון

בשנות החמישים המוקדמות התרבו התקריות בגבול ישראל-ירדן, פעולות חבלה ("פדאיון") ופעולות תגמול. לאור חשיבות ירושלים והפרוזדור הצר, שהוביל אליה, התעוררה בעיית ביטחונה של העיר, ובעיקר, ייצוב הגנתה למקרה שהליגיון הירדני יצליח לנתק את הפרוזדור. בין השאר, הוחלט להקים במסגרת גדוד השריון (גש"פ) של פיקוד המרכז את פלוגת הטנקים נ', שכל אנשיה היו תושבי ירושלים, שתוכל לסייע לחטיבת-מחוז ירושלים בהגנת הבירה. הקמת הפלוגה פתרה צורך להעביר בזמן מתיחות טנקים וצוותים להגנת ירושלים, ובעיקר לנוכח החשש, כי כוחות הליגיון ינתקו את כביש תל-אביב-ירושלים, ויעמידו את העיר במצור. יתר על כן, הסכמי שביתת-הנשק בין ישראל לירדן אסרו הכנסת טנקים למרחב ירושלים. בקרבות מלחמת ששת הימים הוכיחה פלוגת הטנקים הירושלמית, כי הרעיון להקימה היה נכון. בעיקר, כאשר נערך פיקוד המרכז ביום הראשון למלחמה להגנה לפי תכנית "סדך". את מעלותיה, כיחידה לוחמת וככוח שריון, הוכיחה היחידה כאשר נכנסה להתקפת-הנגד מול כוחות הליגיון, שתקפו באזור דרום ירושלים: הירדנים השתלטו על ארמון הנציב (מושב מפקדת האר"ם באזור), והתכוונו לעבור למתקפה לעבר שכונות דרום הבירה. כניסת השריון להתקפת-הנגד בגזרת ארמון הנציב-רמת-רחל-צור-באחר הדפה את כוחות הליגיון, ואפשרה לבצע התקפה אוגפת מדרום לעבר העיר העתיקה. במקום זאת, הופעל

* גרסה מוקדמת של המאמר הופיעה בכתב-העת בשריון ביוני 1987.

** הטנק היה חמוש בתותח המקורי, האמריקני, בקוטר 76 מ"מ. הפעילו אותו חמישה אנשי צוות – מפקד, תותחן, טען-קשר, מקלען ונהג.

ים בירושלים

סא"ל (מיל') אהרן קמארה*

הפלוגה התייצבה במלואה, והיא מוכנה לתזוזה. בפלוגה היו שמונה עשר טנקים – ארבעה עשר טנקים M-1 וארבעה טנקים M-51 – שאורגנו בחמש מחלקות.* אחת המחלקות (בפיקוד יעקב ברנס) הגיעה לפלוגה כתגבור מחטיבת מילואי השריון של אל"מ מנחם אבירם. שבועיים עסקו המפקדים בסיוורים בגזרת הפלוגה, כשהדגש – הגנת הבירה. החיילים טיפלו בטנקים, והושלם כל החסר. הפלוגה חולקה לשני כוחות: כוח אחד, בפיקוד המ"פ, כלל אחד עשר טנקים, ותפקידו העיקרי היה להיכנס לתוך העיר, ולפעול בשטח העירוני. כוח שני, בפיקוד הסמ"פ, סגן רפי ישעיה, כלל שבעה טנקים, ותפקידו העיקרי היה להגן על פרודזור ירושלים, ולענות על כל אירוע בו. רמת הכוננות בפלוגה היתה גבוהה. בשלושה ביוני, שבת לפני פרוץ המלחמה, ביקר הרמטכ"ל בפלוגה, ולדרישתו נערך תרגיל אזעקה. הפלוגה היתה מוכנה תוך חצי דקה.

העלייה לירושלים

בשעה 050730 נקראתי לקבוצת פקודות במפקדת חטיבת ירושלים, שבמהלכה הודיע אל"מ אליעזר אמיתי, המח"ט, כי המלחמה החלה. היות שהטנקים שלנו רוכזו בצריפים במחנה סטף, ביקשתי אישור לפזרם בשטח, לבל ייפגעו בהפגזה, או בהפצצה אווירית. הרשות ניתנה, והטנקים פוזרו: חמישה מהם קודמו לבית-זית. בתכנית "סדך" – התכנית הפיקודית למגנה – נקבע, כי שבעה טנקים יישארו במחנה סטף, כדי לענות על אפשרות, כי הליגיון הירדני יתקוף את מעלה-החמישה ואת קריית-ענבים, או מכיוון מבואות-ביתר, ואילו אחד עשר טנקים ירוכזו ב"מגרש הרוסים" במרכז הבירה, כדי להגיב על התקפות אויב בעיר, וכדי ליטול חלק בהדיפת "מחטפ" אויב על ארמון הנציב, על הר הצופים ועל רמת-רחל.

* במחלקה היו בשנת 1967 ארבעה טנקים.

שבפעמים קודמות גויסו למקרי מתיחות יותר מדי צוותים, החלטנו להקים שלוש רשתות:

1. של כל הכוח.
2. של מחצית הכוח – מ"פ, מחלקה 1 (בפיקוד שאול ששון), מחלקה 2 (בפיקוד דוד ארצי) וחוליה טכנית.
3. של מחצית הכוח – מ"פ, מחלקה 3 (בפיקוד רפי ישראלי), מחלקה 4 (בפיקוד מרדכי גלבוע) וחוליה טכנית.

יעילות הרשתות הוכחה מיד באי-הטרדת הלוחמים לעתים תכופות מדי. זאת כיוון שעל אנשי הפלוגה הוטל להיות מוכנים לתזוזה שעתים מהגיוס ("ק" ועוד 2). אחרי תקופה מסוימת של התנסות, הוחלט, כי כדי לקצר את מיכנות הפלוגה, יש להחזיק את הטנקים שלה חמושים ומזוודים (להוציא ציוד אופטי) במחסני החירום. עם הגיוס היה על החיילים להצטייד רק בצידום האישי, ולהכניס לטנקים את הציוד האופטי.

בשנים 1967-1958 גויסה הפלוגה עשרות פעמים לאבטחת מעבר השיירה הדר-שבועית להר הצופים, לאבטחת מצעדי צה"ל בבירה, או כאשר היתה תסיסה בקרב הירדנים ובקרב התושבים המקומיים לאחר פעולות תגמול של צה"ל. בפעולת התגמול בסמוע (נובמבר 1966), למשל, גויסו כל אנשי הפלוגה, ובמשך חודש ימים היו בכוננות לתזוזה מיד. ימי הגיוס הנזכרים נוצלו לאימון, לטיפול בטנקים ולסיוורים תכופים של המפקדים ב"קו העירוני". הם למדו ושיננו את כל האפשרויות להגנת העיר ולמעבר להתקפה בשעת הצורך. מרבית האימונים נערכו עם חטיבות חי"ר.

הכוננות – מאי 1967

בתשעה-עשר במאי 1967 נקראתי למפקדת חטיבת ירושלים ונאמר לי, כי מצרים הכניסה כוחות שריון לסיני, ועלינו להתכונן למלחמת הגנה על ירושלים. לפיכך, יש לגייס את הפלוגה, שתהיה מוכנה לתזוזה מיד. כעבור שעתים דיווחתי למפקד החטיבה ולמפקד הגש"פ, כי

מצודדים לכיוון חומת העיר העתיקה הפסיקה את האש הירדנית. המשכנו לכיוון מחנה אלנבי מבלי צורך לירות לעבר עמדות הירדנים על החומה.

בהגיענו למחנה אלנבי, התגלה נגד עינינו מחזה מזעזע: הפגזת הליגיון תפסה גדוד חק"ש של חטיבת ירושלים באמצע גיוסו. חייל סיפר לי, כי הליגיון כבש את ארמון הנציב, וכוחותיו מתקדמים לכיוון חוות הלימוד. חיפשתי את המח"ט, אך מצאתי את רס"ן יוסי לנגוצקי, מפקד הסיירת. שנינו חיכינו למח"ט, שיבהיר את המצב. משך כל זמן ההמתנה נמשכה הפגזה כבדה באזור. כעבור כמחצית השעה התקבלה הוראה אלחוטית: "עליך להתקדם ולכבוש את הארמון! בדרך, ליד חוות הלימוד, תפגוש את מג"ד 161".

עקב מבנה השטח, נאלץ הכוח לנוע בשדירה: ראשון – טנק מ"פ, אחריו מחלקה 5, ומחלקה 1 סגרה את הטור. הכוח תודרך תוך כדי תנועה לגבי משימתו. בהגיענו לחווה, פגשנו את סא"ל אשר דר (דרייזין), מג"ד 161. הוא דיווח, כי בוטלה פקודת ההתקפה, ועלינו להיכנס לחוות הלימוד, ולהמתין בה להוראות חדשות.

האויב גילה את הטנקים, שנכנסו לשטח חוות הלימוד, ופתח עליהם באש מכל הכיוונים ומכל הכלים: תול"רים, תותחים, מרגמות ונשק קל. למעשה, בגלל מבנה השטח, עמד כוח הטנקים בטור כשהוא חשוף לאש האויב, בלא

בעוד אנו מתארגנים למצב החדש נשמעו התפוצצויות עזות מכיוון ירושלים. ניסיתי ליצור קשר עם המח"ט, אך ללא הצלחה. בהגיע חמשת הטנקים לאזור בית-זית, החלו ליפול פגזים באזור. החלטתי להעלות את הטנקים לעיר, ושלחתי הודעה לששת הטנקים במחנה שנלך בירושלים לנוע ל"מגרש הרוסים". בעוד ההפגזה נמשכת, הגענו לעיר, והמראה הראשון, שראינו בבירה, היתה מכונית האספקה שלנו, שנפגעה מפגז, ועלתה באש, אך איש מאנשיה לא נפגע. תוך כדי הפגזה, הגענו ל"מגרש הרוסים" יחד עם הטנקים משנלר. הטנקים פוזרו, ותפסו מחסה בין המבנים.

יצרתי קשר עם המח"ט, ודיווחתי לו, כי אנו נמצאים בעיר, ומוכנים לכל קריאה. המח"ט עדכן אותי, והורה שאישאר במקומי. כעבור שעה לערך, הגיע אליי שליח עם פתק – המח"ט מחכה לי במחנה אלנבי [בדרום העיר – המערכת], ועליי להגיע אליו עם הטנקים. תוך כדי לבטים, האם לנוע בהסתר (דרך מרכז העיר), גברה ההפגזה, והחלטתי לנוע בגלוי. השארתי את מחלקה 2 ב"מגרש הרוסים", ושאר הכוח – שכלל זחל"ם פיקוד, זחל"ם טכני ושתי מחלקות (שמונה טנקים) – נע בדרך הקצרה, לאורך הקו העירוני לכיוון מחנה אלנבי. כאשר נגלה הכוח לעיני חיילי הליגיון הורה המ"פ, "היכון לירי!" וכל התותחים צודדו לעבר החומה. הופעת הטנקים, תותחיהם

טנק מהפלוגה הירושלמית בעמדות ליד ארמון הנציב

נפגע, ירה טנק הסמ"פ שני פגזים לתוך הסמטה, וחיסל את עמדת הצלפים בה. הטנקים המשיכו לכיוון שער שכם, והחליפו אש עם הירדנים, שנמצאו על החומה. תוך כדי ירי, חזרו הצנחנים לכיוון מוזיאון רוקפלר. כוח הטנקים נשאר לבדו בשטח, מבלי לדעת מה עליו לעשות. הסמ"פ הורה לדומם מנועים, ויצר קשר עם מפקדת הפלוגה ודיווח להם, כי נשאר בשטח ללא תחמושת וללא דלק. ניתנה הוראה לתד"ל לצאת לבית-הספר לשוטרים, ולהמתין שם לטנקים של כוח הסמ"פ, שתדלקו ותחמשו, ונעו למוזיאון רוקפלר.

בשעה 061500 הגיע כוח הסמ"פ למוזיאון רוקפלר, ומח"ט 55 ביקשו לנוע מיד לעבר אוגוסטה ויקטוריה. הסמ"פ הודיע לו, כי מכונת התחמושת הקלה טרם הגיעה, ולכן הוא מבקש שהות להמתין לה. מח"ט הצנחנים הלך עם הסמ"פ לעבר גדר המוזיאון, והראה לו את העלייה לאוגוסטה ויקטוריה. התכנית היתה, שהטנקים יפרצו ראשונים, ואחריהם ינוע כוח הצנחנים, שיטור את העמדות ברכסים. כאמור, לטנקים חסרה תחמושת קלה, והכוח המתין עד לבואה. מאחר שהסמ"פ היה טרוד במיקום הטנקים, לא היה לו זמן לעיין במפה, ולסייר בשטח.

בעודם ממתינים לתחמושת הקלה, הגיע כוח מחטיבת השריון (מיל) "הראל" (10) מכיוון גבעת המבתר. הכוח כלל רק ארבעה טנקים מתוך עשרה, שיצאו לדרך. ההתקפה נדחתה לשעות הלילה. התכנית היתה, כי ארבעת הטנקים מחטיבת "הראל" יישארו באזור כבסיס אש, בעוד הסמ"פ עם שאר הטנקים ינועו לאוגוסטה ויקטוריה.

בשעה 061900 הורה מח"ט 55 לטנקים לנוע. אלא שבמקום לפנות ימינה – המשיך כוח הסמ"פ הישר, לכיוון דרך יריחו. באזור שררה חשכה גמורה, ולא ניתן היה לראות דבר. הוא המשיך לנוע למרות שידע, כי טעה בדרך, ודיווח למח"ט על טעותו. המח"ט הורה לו להדליק אורות, על מנת לוודא את מקומו, אך האורות לא פעלו. הוא ביקש מהמ"מ, שנע אחריו, לעוקפו, ולהדליק אורות, ואמנם נוכח לדעת, כי טעה, והוא נמצא על הגשר על נחל קדרון. לכוח ניתנה הוראה להסתובב, ולחזור. אז נפתחה על הטנקים אש חזקה מהחומה, השטח הואר בנוורים, והאש לא פסקה. סיפר הסמ"פ: "נפצתי בפניי. ביקשתי

מהטען לכוון את הטנק, הטען, שלא ידע בדיוק את מצב הטנק ביחס לגשר, כִּן את הנהג לתהום, והטנק נפל לנחל, והתהפך למטה. חמשת אנשי הצוות נפגעו קל".

בינתיים הורה מח"ט הצנחנים למפקד כוח הטנקים מחטיבת "הראל" לחזור לכיוון מוזיאון רוקפלר עקב ידיעות, כי כוח שריון עולה מיריחו. כן הודיע המח"ט, כי ההתקפה על אוגוסטה ויקטוריה נדחתה לבוקר. הכוח, שמנה שישה טנקים מפלוגה נ' ושלושה טנקים מחטיבת "הראל", חזר. במשך הלילה נשלחה פלוגת הסיור של חטיבת מילואי הצנחנים 80 עם שני טנקים מחטיבת "הראל" לנסות לחלץ את הכוח מגשר הקדרון. אחד הטנקים נפגע, ועלה באש. תוך פעולת החילוץ בבוקר, לאחר סיור מוקדם, נמצאה דרך עוקפת, וכל הכוח עלה על אוגוסטה ויקטוריה, על מלון "אינטרקונטיננטל" ועל שער האריות.

עם גמר כיבוש העיר העתיקה, נשלחו הטנקים לחסימה באל-עזריה, לכיוון יריחו. אחר כך סופחו שבעת הטנקים, שנותרו מפלוגה נ', לחטיבת "הראל". הם ירדו ליריחו, ומשם עלו לרמת-הגולן, אך לא הספיקו ליטול חלק בלחימה על כיבושה.

סיכום

הכנסת הטנקים לזירת הלחימה בדרום ירושלים והפעלתם המסיבית שינתה את "כללי המשחק" בקרב על ירושלים. הטנקים גרמו לאויב הפתעה ובלבול. הם יצרו אי-סדר בכוחותיו, והביאו לניתוק גמור בין מערכי בדרום העיר למערכי בצפונה. הצלחה זו לא נוצלה לפעולה אוגפת מדרום, כדי לנתק את העיר העתיקה משאר חלקי ירושלים המזרחית – כפי שתוכנן משך שנים רבות. לעומת זאת, הופעל כוח הצנחנים לא לפי תכנית המתקפה, אלא מצפון – מול המערך הירדני.

בצפון העיר לא הופעל כוח הטנקים כראוי בשיתוף עם חיילי הצנחנים, ומשום כך לא מיצה את מלוא יכולתו לפתור בעיות, שהתעוררו במהלך הלחימה בשטח הבנוי. כפי שאמר סמ"פ הטנקים: "היתה לנו הרגשה, כי אנו עוסקים בכיבוי שריפות".

חניון טנקים ליד גבעת התחמושת, שבעה ביוני 1967

הוויכוח על הא 1960-1953

זהר לבקוביץ*

הרעיון להקים דיוויזיה קבועה עלה בראשונה בשלהי מלחמת העצמאות, כאשר בחזית הדרום הוקם כוח גדול על-עוצבתי. אולם, איגודי כוחות על-עוצבתיים התקיימו במלחמת העצמאות רק במסגרת מפקדות אד-הוק לצורך מבצע מסוים (למשל, "דני", יולי 1948), והתפרקו לאחר מכן. שיטה זו העניקה לפיקוד העליון של צה"ל ולשר הביטחון גמישות מבצעית מרבית בניהול המבצעים.

במסגרת הארגון-מחדש של צה"ל וההכנות למלחמה אפשרית בעתיד, נדון הנושא שוב בשנת 1953. בעבודת-מטה בראשותו של אלוף יוסף אבידר, ראש אגף המטה (אג"ם), הוחלט לארגן את החטיבות בעוצבת-על משימתית – אוגדה. תפיסה זו של האוגדה התגבשה במסמך של אג"ם משמונה במארס 1954 בחתימת אלוף יוסף אבידר, שכותרתו: "פקודת התארגנות צה"ל ותכנית העבודה לשנת 1954/1955 – הקמת אוגדות וחטיבות משמר".

להלן קטעים ממסמך רבי-השפעה זה:

א. האוגדה מהווה כוח משימה מורכב ממספר עוצבות

יסוד (חטיבות) ויחידות סיוע ושירות.

ב. מפקדת האוגדה היא – בעיקרה – מפקדה אופרטיבית.

ג. במסגרת האוגדה יכללו – באופן אורגני האמצעים המשרתים את היסוד המפקד, דהיינו: מפקדה, אמצעי-קשר ומפקדת אגד ארטילרי.

ד. מפקדת האוגדה תהיה מסוגלת להפעיל שתיים-חמש עוצבות יסוד (חטיבות ח"ר, שויון או משמר) למשימה טקטית או אופרטיבית.

ה. מבחינה מינהלתית תהווה מפקדת האוגדה דרג תכנון, תיאום ובקרה בלבד, הפיקוד (המרחבי) יישאר הגורם האחראי לארגון התחזוקה, ולכן יוקם רק מטה מינהלתי מצומצם במפקדת האוגדה. יחידות התחזוקה של הפיקוד תצורפנה לאוגדה או לחטיבות – בסיוע ישיר או כללי – ורק במקרים מיוחדים – תחת פיקוד.

אוגדה כללה ברגיעה גרעין סדיר – ארבעה קצינים ושלושה נגדים, ובהם מפקד האוגדה, קצין אג"ם, עוזר

במלחמת ששת הימים פעלו שלוש אוגדות של צה"ל בחזית הדרום, ואוגדה אחת פעלה בחזית הצפון. אלו היו אוגדות משימתיות, כמו שתי האוגדות, שפעלו במבצע "קדש". הוויכוחים בתוך צה"ל על החידוש הארגוני הזה במהלך שנות החמישים – עד התרגיל האוגדתי "ברד" בפברואר 1960, שהיה התרגיל האוגדתי הראשון – שיקפו את התפתחות תורת הלחימה של צה"ל לנוכח התעצמות האויב ובניין כוחו. הוויכוחים הללו היו שלב מכין לקראת הקמת האוגדות הקבועות בצה"ל.

* דוקטורנט בחוג לתולדות עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב. בעבר – ראש מדור מורשת קרב בצה"ל.

כל אפשרות להתפרס, ולפתוח באש. הטנקים נערכו על כביש צר, ללא אפשרות לתמרון, או להסתובב, ורק טנקים ספורים יכלו לענות באש.

כיבוש ארמון הנציב

לאחר כמחצית השעה ניתנה שוב הוראה לכבוש את ארמון הנציב, בסיוע סיירת החטיבה. התארגנו מחדש: מחלקה 5, שקודם הובילה, נשארה כבסיס אש – כיוון שהכביש הצר לא אפשר להסתובב במקום. ניתנה לה הוראה לשתק את מקורות הירי בתותחיה, שהיו בני 105 מ"מ. שאר הכוח התארגן להתקפה: מחלקה 3 של רפי ישראלי הובילה, ואחריה כוח הסיירת ופלוגת חי"ר מגדוד 161. מ"פ נ', שירד מהטנק שלו, שנותר תקוע על הכביש בחוות הלימוד, הוביל את ההסתערות מזחל"ם פיקוד, שנוע בעקבות מחלקה 3.

הכוח נע לארמון הנציב, כשהוא יורה מכל הכלים. שלושה ג"פי תול"ד ירדניים, שארבו לכוח בכניסה למתחם, הושמדו. הסיירת נכנסה לבניין הארמון, וטיהרה אותו. הטנקים וזחל"ם הפיקוד המשיכו לגבעת האנטנה. בסיועם המוקדמים הוסבר למפקדים, כי בהמשך ההתקפה תפנה הפלוגה צפונה מגבעת האנטנה – אל העיר העתיקה. לכן, פנו שני הטנקים המובילים של מחלקה 3 צפונה. כיוון שלא למ"פ קשר אלחוטי אתם, נשלח אליהם רץ, והחזירם לגבעת האנטנה.

כיבוש "הנקניק" ו"הפעמון"

מגבעת האנטנה ידה הכוח המשוריין לעבר מוצב "הנקניק".* חיילי האויב הופתעו ממהירות כיבוש מתחם ארמון הנציב, ונאלצו לנטוש את עמדותיהם המבוצרות, שנותרו בלתייעילות לנוכח הופעת הטנקים. כך, הליגינורים השיבו אש, כשהם חשופים לטנקים. בינתיים ראה מג"ד החי"ר, כי הטנקים נעים ללא החי"ר. לכן, חזר לארמון הנציב, כדי לצרף את אנשי הסיירת לטנקים בכיבוש מוצב "הנקניק". הטנקים, שלא יכלו לרדת למוצב "הנקניק" בגלל מבנהו הטופוגרפי, סייעו במקלעיהם ובתותחיהם לחיילי הסיירת, שלחמו בתעלות המוצב. עם השלמת כיבוש "הנקניק" החל האויב להפגין את המוצב. אולם, הכוח הישראלי נערך להרחיב את הפרצה עלידי כיבוש הכפר צור-באחר. מג"ד החי"ר רצה, שהטנקים יירדו לוואדי, ויתקפו מצפון לדרום. עמדתי על כך, שאין טעם שהטנקים יתקפו את האויב מול עמדות מבוצרות ובדרך קשה. לעומת זאת, דרשתי לאגוף את הכפר, ולהיכנס ממזרח – מעורף האויב.

מח"ט ירושלים אישר, אחרי כמחצית השעה, לתקוף ממזרח את מוצב "הפעמון" דרך הכפר צור-באחר. הטנקים התארגנו להתקפה כאשר שני טנקים ממחלקה 5 הובילו,

* נקרא כך על-ידי חיילי חטיבת ירושלים עקב צורתו בתצלומי האוויר של האזור. כיום – שכונת תלפיות-מזרח – המערכת.

ואחריהם המ"פ בזחל"ם הפיקוד, כוח הסיירת ושני טנקים ממחלקה 3. שני טנקים נשארו בגבעת האנטנה, כאבטחה לכיוון צפון.

הדרך לצור-באחר נחסמה במכוניות פרטיות, שבעליהן הערביים נטשו אותן. המ"פ הורה לטנקים לדרוס את כלי-הרכב החוסמים, ולהמשיך בדרכם. ואכן, הטנק הראשון עבר בהצלחה את החסימה, אך הטנק השני ניסה לעקוף את המכוניות, ומוטט את שולי הדרך. הטנק התהפך לכיוון הוואדי, ואנשי צוותו נפצעו. אחד מהם נפטר מפצעיו עוד בטרם חולץ הצוות.

הכוח המשיך בתנועה, ואכן, כפי שציפה המ"פ, לא היתה התנגדות בכפר צור-באחר. משם המשיך הכוח לעבר מוצב "הפעמון". הכוח השאיר חסימה למנוע הגעת כוחות ירדניים מכיוון דרום. בית, שחסם את דרך הטנקים, הופל על-ידי טנק, והכוח הגיע למוצב מעורפו.

למרות שבקרוב על מוצב "הפעמון" השתתפו רק שני טנקים, זחל הפיקוד של המ"פ ושבעה מאנשי הסיירת הירושלמית, הופתעו חיילי האויב. הם נאלצו לוותר על עמדותיהם, ולהילחם חשופים. אנשי הסיירת נכנסו לתעלות, ובחיפוי צמוד של הטנקים כבשו את המוצב. בקרב הזה היו שישה הרוגים – שרינואי מצוות הטנק שהתהפך, וחמישה מחיילי החי"ר, שלחמו בתעלות – וכמה פצועים, וביניהם מ"מ 5.

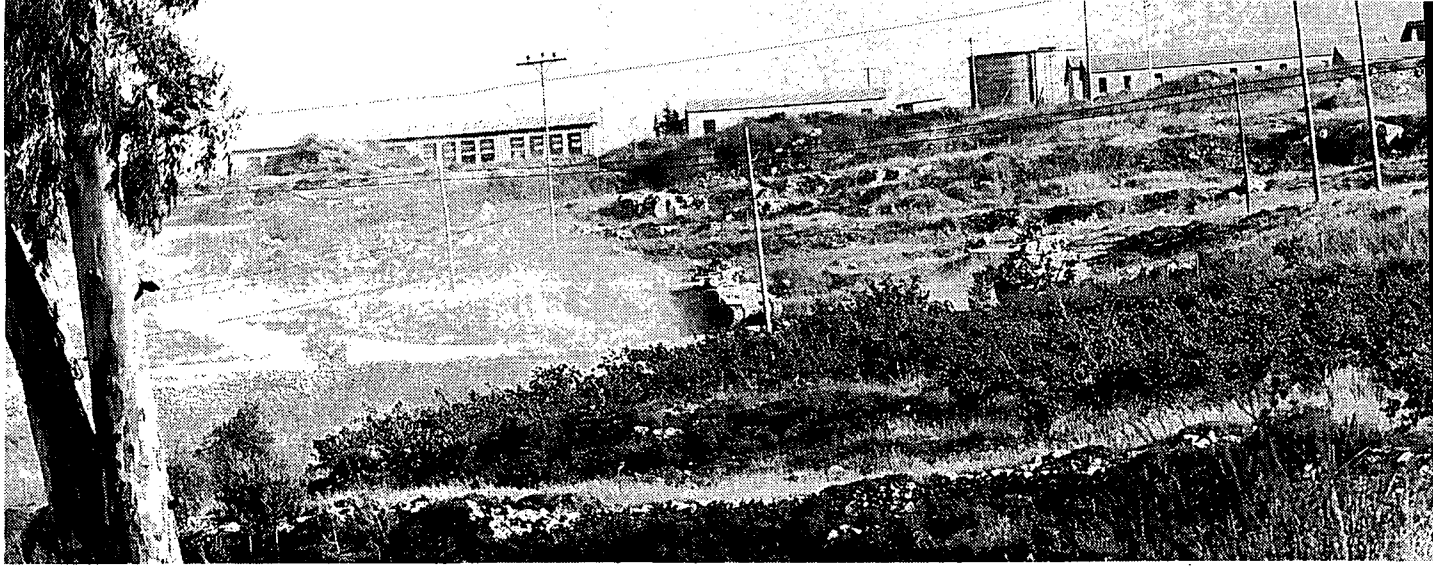
מח"ט ירושלים הודיע לנו להיות מוכנים לתזוזה חזרה לארמון הנציב, וכי גדוד חי"ר 62 נמצא בדרך אלינו. קיוויתי, כי יהיה שם כוח נוסף, שינצל את ההצלחה, וימשיך מארמון הנציב צפונה, לעיר העתיקה. לאכזבתי, למרות התכניות, לא הוכן כוח למשימה זו.

כיבוש אברטור

בבוקר המחרת הורו לי להתייצב אצל מג"ד החי"ר 68 באברטור, על מנת לסייע לגדודו לכבוש שכונה זו. תוך כדי סיור עמדות באברטור, דווח לי בקשר, כי טנקי אויב פתחו באש לכיוון גבעת האנטנה, ובחילופי האש ביניהם לבין הטנקים שלנו, נפגע טנק של פלוגה נ', וכל חמשת אנשי צוותו נפגעו, ופוגו לבית-חולים. הסיור באברטור לווה בהפגזה קשה, ונמשך זמן רב מעל המשוער. היות שהכבישים היו חסומים בחומות גדולות ומבוצרות, לא יכלו הטנקים להתקדם לתוך השכונה, ונאלצו לסייע לכוח החי"ר מרחוק – בהתאם לתנאי השטח. הטנקים נשארו בעמדות חיפוי: חלקם בחוות הלימוד, ושניים – בדרך מצפה אברטור, והם ירו לכיוון הר ציון.

בגמר הקרב על אברטור חזרו הטנקים לארמון הנציב, ולאחר מכן – בלילה – הוזעקו לכיוון רמת-רחל, כיוון שנשמעו באזור קולות טנקים, אך לא נוצר מגע קרבי. אחר כך התברר, כי הרעש היה של טנקים ירדניים, שנסוגו לכיוון יריחו, בדרך מרסבא. כאשר הגענו לאזור רמת-רחל השתרר שם שקט.

עם בוקר נקרא המ"פ למח"ט ירושלים לקבוצת פקודות

טנקים בקרב על ירושלים.

חונים שם, הגיע קצין צנחנים, וביקש, כי ישלחו שני טנקים לסייע לכיבוש גבעת התחמושת. שני הטנקים האחרונים בשיירה נשלחו למשימה. מפקדי הטנקים הללו סיפרו, כי כאשר חזרו לכיוון גבעת התחמושת, כבר האיר היום, וניתן היה לראות את הסביבה. בדרכם לגבעת התחמושת עצרו אותם שניים ממפקדי הצנחנים, וציינו להם מטרות בשיחה על גבי סיפוני הטנקים. שני הטנקים נשארו בשטח וירו למטרות מזדמנות, אך איש מהצנחנים לא דאג לעדכנם.

הסמ"פ סיפר, כי מגמר הירי בלילה ועד לפנות בוקר נותר ללא פעילות. בשלב הזה לחמו הצנחנים בגבעת התחמושת. כאשר עברו הטנקים בבית הספר לשוטרים, איש לא ביקש מהם סיוע, והיתה לאנשיהם תחושה, כי המלחמה נגמרה. באותה שעה התנהל הקרב בגבעת התחמושת. הטנקים התקדמו לאורך הכביש וחיכו להוראות. שני הטנקים, שחזרו לגבעת התחמושת ירו לכיוון גבעת המבצר, וניסו לשתק מקורות ירי – בעיקר, של צלפים, שירו מתוך בונקרים.

כששני הטנקים ירו על גבעת המבצר, נקראו הטנקים האחרים, שהמתינו ליד מלון "אמבסדור", לסייע לצנחנים, שבאו מכיוון מעבר מנדלבאום. הטנקים נעו בשדירה לכיוון הכביש לשער שכם, ושם פגשו בכוח הצנחנים. מפקדי הכוח ביקשו מהם לנוע לפניהם, ולטהר את השטח מאויב. כאשר לא יכלו הטנקים להגביה תותחים, ולירות לתוך הבניינים הקרובים, יצאו מפקדי הטנקים מהצריחים, והפעילו מקלעי 0.5. ברחוב הזה נפגעו כמה ממפקדי הטנקים, ואחד מהם נהרג.

עיקר האש נורה אל הטנקים מכיוון בניין YMCA במזרח העיר ומכיוון הקונסוליה האמריקנית. הקשר עם הצנחנים היה לקוי, כיוון שלא השתמשו בטלפון האחורי של הטנקים, מחשש לפגיעה באנשי הח"ד מפני שהטנקים משכו אליהם אש רבה של הירדנים. כשדיברו עם מפקדי הצנחנים, נאלצו מפקדי הטנקים להסיר את קובעיהם עם אזניות הקשר, ולצועק אלה אל אלה. כאשר הגיעו הטנקים לאזור "סמטת המוות", שכל צנחן, שנכנס אליה,

להמשך התנועה דרומה – לבית לחם, לגוש עציון ולחברון עד לחבירת כוחותינו עם הכוחות, שהגיעו מכיוון בארשבע.

הלחימה עם הצנחנים

כשמחצית הפלוגה לחמה באזור ארמון הנציב, נקרא הסמ"פ לעלות עם שאר הטנקים לירושלים. בהגיעו העירה, שלח אותו רס"ן עמוס נאמן, קצין האג"ם של חטיבת ירושלים, להתייצב בפני אל"מ מרדכי גור, מח"ט מילואי הצנחנים 55. עשרת הטנקים של כוח הסמ"פ פוזרו בין הבתים, ואילו המפקדים יצאו לקבוצת סיור של חטיבת הצנחנים. הסיור היה חפוז, ולכן נאלצו מפקדי הטנקים לצאת לשטח ברגל, פעם נוספת, כדי לקבוע את מיקום הטנקים. נערך תיאום בין הטנקים לגדודי החטיבה, ועשרת הטנקים חולקו בהתאם.

הצנחנים פרצו מזרחה לאורך רחוב שמואל הנביא – ממעבר מנדלבאום עד לבית הספר לשוטרים. בשעה 060200 החלו הטנקים לנוע לעמדות האש, שנקבעו מראש. מחלקה 2 וטנק הסמ"פ סייעו באש מחורשת זיתים, צפונית מערבית לבית הספר לשוטרים. מחלקה 4 התפרסה מול בניין סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם (אונר"א), ומחלקה 1 ירדה לתוך "גן הירק". כשהגיעו הטנקים לעמדות האש נורתה עליהם אש ארטילריה, שהוציאה את זרקוריהם מכלל פעולה, והבעירה את רשתות ההסוואה על הטנקים. לאחר שפרקו את רשתות ההסוואה מעליהם, המשיכו הטנקים בירי.

מאוחר יותר, כאשר היה צורך בסיוע טנקים להתקפה על גבעת התחמושת, התברר, כי הטנקים עמדו בעמדות נחותות, והיה צורך להגביה את תותחיהם. הדבר חייב את הטנקים לשנות עמדות, ולחשוף את עצמם. הטנקים סייעו באש לאורך כל הגזרה. לאחר חדירת הצנחנים לעומק מתחם בית הספר לשוטרים, הורה מג"ד הצנחנים לטנקים להיכנס בעקבות הכוח שלו. הטנקים התקדמו פנימה, נעו לכיוון שייך ג'ראח, ונעצרו על הכביש. בעודם

אוגדה המשוריינת

קצין אג"ם וקצין אפסנאות. ליד המטה היו יחידה קטנה של מפקדת מחנה, יחידת קשר ומפקדת אגד ארטילרי במילואים.

לאוגדה הוכפפו יחידות בסדיר ובמילואים בהיקף משתנה לפי צורך המשימה. למעשה, היה מטה מצומצם ליד המצביא במסגרת עוצבתית רופפת וגמישה מאוד, שקיומה בפועל הוא במלחמה, ואילו ברגיעה היתה גרעין בלבד.

מבחינה תחזוקתית, הודגש בפקודה זו, כי "גם בזמן שלום לא תהווה מפקדת האוגדה דרג מינהלתי בין החטיבות לפיקוד".

תפקידי קצין האפסנאות הוגדרו בפקודה זו כדלקמן:

1. לימוד בעיות האפסנאות הקשורות בהפעלת האוגדה במלחמה.
 2. השתתפות בהכנת תרגילים ותל"גים לסגל האוגדה ולפיקוד על-ידי הצגת הבעיות האפסנאיות.
 3. עזרה לקצין האפסנאות הפיקודי בעיקר בכל הקשור בהקמת יחידות האפסנאות, המיועדות לסיוע לאוגדה (פלוגות הובלה, גדודי שירותי חימוש וכו').
- התכנית כללה הקמת שלוש מפקדות אוגדה – אחת לכל פיקוד מרחבי – כאשר מפקדת גיסות השריון נקבעה כמפקדת אוגדה בזמן מלחמה. במבצע "קדש" (1956) פעלו שתי אוגדות בלחימה בסיני: בציר החוף פעלה האוגדה של אלוף חיים לסקוב, שהתבססה על מפקדת גיסות השריון. אוגדה זו פעלה בהצלחה רבה, ולקחי ניסיונה שימשו בסיס להתארגנות לאחר "קדש".
- מפקדת אוגדה שנייה פעלה בציר המרכזי בסיני באזור אברעגילה-אסמעיליה בפיקודו של אל"מ יהודה ואלך, מי שהיה מח"ט "גבעתי", ולידו גרעין קטן של קצינים ושל קשרים. פעולותיה שובשו בשל ההתערבות של אלוף הפיקוד, אסף שמחוני, במהלכים האופרטיביים של יחידותיה ושל רא"ל משה דיין, הרמטכ"ל, שנחת במפקדת האוגדה, והפך אותה לחפ"ק שלו.

לאחר מבצע "קדש" ולאור ההתפתחות המהירה של כוחות השריון התעורר במטכ"ל ובגיסות השריון ויכוח

מחודש בשאלת עוצבת היסוד של כוחות השריון. האמנם ימשיכו להפעיל את מפקדת האוגדה המשמית, משופרת לאור לקחי מערכת סיני, או שמה הגיעה השעה להקים דיוויזיה משוריינת קבועה, כפי שקיימת בצבאות עולם וכפי שהחלה להיבנות בצבא המצרי.

בקיץ 1958 נערך סבב דיונים בנדון. מפקדת גיסות השריון הציעה להקים דיוויזיה משוריינת סדירה, או, לחילופין, שלוש דיוויזיות שריון קבועות, המורכבות מכוחות סדירים ומכוחות מילואים, במהלך שנת העבודה 1960-1959. הדיוויזיה הסדירה נועדה לכלול:

- גדוד סיור, כולל טנקים.
- שני גדודי טנקים בינוניים "שרמך" (106 כלים).
- גדוד טנקים קלים AMX-13 (53 כלים).
- שני גדודי חרמ"ש (ארבע פלוגות בכל אחד מהם).
- גדוד תותחים מתנייעים 105 מ"מ.
- גדוד תותחים בינוניים 155 מ"מ נגרר.
- גדוד מרגמות 120 מ"מ.
- גדוד "שירותים למיניהם".

הוקצו לה 160 – 200 טנקים ו-300 זחל"מים. יחס הטנקים לחי"ר היה כמעט 1:1 – עשר פלוגות טנקים מול אחת-עשרה פלוגות חי"ר. את הדיוויזיה הוצע להקים מיד בהתבסס על כוחות קיימים בסד"כ הסדיר בשנת העבודה 1958 – 1959.

בד בבד שררה המגמה לארגן את יתר כוחות השריון בצבא"ל במילואים בחטיבות עצמאיות: שתיים – שלוש חטיבות ושלושה גדודי שריון פיקודיים (גש"פים). מבנה שונה הוצע לדיוויזיות המילואים, שנועדו לשלב בתוכן כוחות סדירים. הדיוויזיות הללו נועדו לקום בכל פיקוד מרחבי, ומבנן הבסיסי היה דומה לדיוויזיה הסדירה, אם כי כללו פחות טנקים:

- גדוד טנקים קלים (40 כלים).
- גדוד סיור של ג"פים ושל זחל"מים, ללא טנקים.
- ארבעה גדודי חי"ר מוסע, ומהם אחד-שניים גדודי חרמ"ש.

– יחס הטנקים לחי"ר היה 1:2 – תשע פלוגות טנקים לעומת תשע עשרה פלוגות חי"ר.

התכנית כללה רכש מתוכנן של 300 זחל"מים ושל ארטילריה מתנייעת, ונדרש פתרון לניוד המרגמות.

חלופה אחרת היתה השארת המבנה הבסיסי החטיבתי, כאשר תוקם חטיבת שריון רביעית בסדיר ובמילואים, או לחילופין עיבוי החטיבות הקיימות: הגדלתן לחטיבות בנות שני גדודי טנקים בינוניים, גדוד סיוור, הכולל טנקים קלים, ושני גדודי חרמ"ש.

ההצעה להקים דיוויזיית שריון סדירה היתה הנועזת ביותר בתכניות לבניין הכוח ולארגונו לפני מלחמת ששת הימים. ראשיתה בהצעה של אלוף חיים לסקוב, בהיותו אלוף פיקוד הדרום, בשנת 1957, והמשכה בהצעות של מפקדת גיסות השריון בפיקודו של אלוף חיים בר-לב בשנת 1958.

האוגדה המשימתית מתקיימת

בד בבד נדונו האוגדה המשימתית המאולתרת והשיפורים, המתחייבים בה, מלקחי "קדש". הוצע לבסס את המפקדה על גרעין קבוע סדיר של קצינים, של נגדים ושל חיילים: "ראיית המלחמה העתידה כמלחמה קצרה ומהירה מחייבת הפעלת כוחות צה"ל לאחר מינימום זמן להתארגנות. היות וכך רצוי לבנות את מפקדות האוגדות כמפקדות סדירות ככל האפשר" – נאמר במצע לדיון של פורום המטה הכללי באפריל 1958. ואכן, ההתלבטות היתה האם לבנות את מפקדות האוגדות על מפקדות סדירות קיימות – כדוגמת מפקדת גיסות השריון, מה"ד, פיקוד הנח"ל, או פר"ם. לחילופין הוצע לבנות את מפקדות האוגדות על גרעינים סדירים פעילים, שסביבם יתלכזו מפקדות האוגדות עם פרוץ המלחמה על-ידי מינוי חירום לקצינים סדירים ולקציני מילואים. האוגדה, בתפיסה זו, היתה מפקדה מתאמת, המורכבת מקציני-מטה, מכמה נהגים ומחוליית קשר.

תפיסה זו גרסה, כי לא יהיה שינוי בתפקידי האוגדה ביחס לתחזוקת הכוחות, המופעלים במסגרתה. דהיינו, למפקדת האוגדה תמשיך להיות אחריות-מטה לתחזוקה כחלק "משלמות נושאי המטה, המוטלים על כל מפקדת עוצבה". אולם, לא הוקצו לאוגדה מתקנים ויחידות אורגניות של מערך התחזוקה והשירותים: "אלה ניתנים לה ככלל על-ידי הפיקוד".

הפתרון שנבחר היה בבחינת "אחוז בזה ואף מזה על תנח ידך" – ביסוס מפקדת האוגדה על מערכת מוסדרת קבועה קיימת, כמו אג"ם/מה"ד, ועל בסיס מפקדת גיסות השריון, שלא היה ספק באשר להתאמתה המלאה לתפקיד. במקביל, הוחלט לקיים אוגדה נוספת סביב גרעין סדיר, שיעובה במילואים, כפי שאכן היתה האוגדה של אלוף אברהם יפה במלחמת ששת הימים. הסיכום היה: יש לקיים את שלוש מפקדות האוגדות, שהוקמו לקראת מבצע "קדש", ולבססן על קציני קבע ועל גורמים סדירים, ויש לבנות מסגרת נוספת של מפקדת אוגדה.

בקיץ 1958 לבשו הדיונים באשר לארגון מערך השריון בצה"ל אופי מעמיק יותר, מעבר לראייה של תקנים ושל מבנה בסיסי. כאן נזקקו לדיון באופי כוחות האויב, שיעמדו נגד צה"ל, ובאסטרטגיה כלפיהם. הודות לעבודה הטובה של חיל המודיעין ולהזרמת המידע ממנו לגורמי המבצעים והתכנון היתה מודעות רבה להתעצמות האויב בשריון ולאפשרות, כי צה"ל יאלץ להתמודד מול כוחות שריון ערביים גדולים מאשר בעבר. בדיון במטה הכללי בנושא בניין הכוח, שנערך באמצע יולי 1958, צוין האויב כדלקמן:

... בעתיד יוכל האויב להגיע לריכוז של כוחות שריון כדלקמן:

א. בגזרת סיני – עד דיוויזיית שריון במרכז סיני, כ-200 טנקים;

ב. בגזרת הסורית – עד שלוש חטיבות שריון ברמה הסורית, כ-150 טנקים;

ג. בגזרת הירדנית – עד שלוש חטיבות שריון ברמת אירביד, כ-150 טנקים.

לעומת זאת, הוצגה האסטרטגיה של צה"ל בתפיסה עקרונית מבלי להיכנס לפירוט של תכניות אופרטיוויות. מנקודת ראות של תורת הלחימה נקבע:

צה"ל ישיג הכרעה אופרטיווית בגזרה על-ידי:

א. הבקעה בקטעי-יחזית צרים;

ב. הבקעה מהירה ועמוקה;

ג. ריכוז כוחות משוריינים וניידים בעוצמה מכרעת. מתקפת הכרעה בגזרה אחת תחייב:

1. לפחות שני מאמצים מתקפתיים – מאמץ לציר;

2. ריכוז עוצמת טנקים מכרעת לגבי שריון האויב בגזרה.

מאמץ בציר אחד הוגדר במצע לדיון, שהכינה מחלקת מבצעים באג"ם, כך:

מאמץ מתקפה בציר אחד יכלול בדרך-כלל חטיבת חי"ר להבקעה וכן עוצבת שריון לפריצה. עם עוצבת השריון הפורצת יידרש חי"ר באיגודים שונים מגדוד אחד ועד מספר חטיבות.

במקרה של מלחמה כוללת האסטרטגיה הבסיסית של צה"ל תהיה ריכוז מאמץ בחזית אחת להכרעה, ובלימת האויב בחזיתות האחרות עד השגת הכרעה אופרטיווית זו.

במקרה הכל צריך צה"ל להיות מוכן לפתח מתקפת הכרעה בסיני, כאשר בגזרות האחרות נמצא האויב במתקפה.

במקרה הזה יידרשו:

1. בסיני – עד 3 עוצבות שריון ללחימה בשניים-שלושה צירים וכי-250-300 טנקים להכרעת שריון האויב;

2. בשתי גזרות הבלים – לפחות עוצבת שריון אחת לבלים תוקפנית.

לעומת זאת במקרה של בלימה בסיני יפעיל צה"ל מאמץ התקפי בגזרה אחרת, כנאמר שם:

בלימה בחזית המצרית. כאשר צה"ל בולם בסיני

הוויכוח לא הסתיים

אולם, הפעילות המעשית בתחום בניין הכוח לא מנעה דיונים חוזרים בנושא. בפברואר 1959 חזרו לדון בפרומו המטכ"ל בחלופות לבניין האוגדה. "המבנה הרצוי לתפעול כוח משוריין גדול מחטיבת שריון" – הוגדר שם – "הוא (1) אוגדה מאולתרת (2) דיוויזיה משורינת". בסופו של דבר, נבחר הפתרון, שגובש כבר בשנת 1954: אוגדה מאולתרת, שפעלה במלחמת ששת הימים, ושונתה רק אחריה בהדרגה לעוצבה קבועה. לכאורה, הוחלט בנושא האוגדה, ונקבע מבנה לאוגדה משימתית ואופיה. האוגדה מהווה מפקדה מבצעית לכוחות מקובצים. למעשה, נמשך הוויכוח מתחת לפני השטח. היו לכך כמה סיבות: א. תמיכת הרמטכ"ל באוגדה משורינת – הרמטכ"ל בשנים 1958-1961 היה רב-אלוף חיים לסקוב, ששירת בצבא

אלוף חיים לסקוב, אלוף פיקוד הדרום

תחייב ההכרעה במלחמה פיתוח מתקפה מוכרעת נגד אחת הארצות האחרות ומתקפה משנית נגד השנייה. לכך תידרשנה:

1. למתקפה המוכרעת - שתי עוצבות שריון ללחימה בשני צירים וכ-200 טנקים להכרעת שריון האויב;
 2. למאמץ משני – עוצבת שריון אחת;
 3. לבלימה בדרום – עוצבת שריון אחת;
 4. עתודת מטכ"ל – עוצבת שריון אחת כעתודה למאמצי המתקפה ולמאמץ הבלימה.
- כתוצאה מתפיסת לחימה זו, המבקשת לשמור על גמישות מרבית בציוות הכוחות בשדה הקרב, הועדפה האוגדה המשימתית על מבנה דיוויזיוני קבוע.
- המסמך דנן הסתיים בהמלצה חדרמשמיעת לקיום האוגדה המשימתית:

האוגדה

א. הפיקוד על המתקפה בגזרה. קיימות שתי אפשרויות לארגון הפיקוד על המתקפה בגזרה.

1. פיקוד לרוחב – לפי שלבי המתקפה, כשמפקדה אחת פוקדת על שלב ההבקעה ומפקדה אחרת פוקדת על הפריצה והחדירה;

2. פיקוד לעומק – לאורך ציר מתקפה בכל שלביו, תוך ייעוד מפקדה לכל ציר עיקרי.

ב. הפיקוד לאורך הציר. ההכרח בהכרעה מהירה על-ידי הבקעה וחדירה עמוקה מחייב ארגון הפיקוד לעומק. לפיכך, תפקד מפקדת האוגדה על עוצבות שריון וחי"ר לאורך הציר.

ג. איגוד בלת-קבוע. הצורך באיגוד מספר עוצבות שריון וחי"ר, שיהיה שונה במקרי המלחמה השונים, בזירות השונות, בצירים השונים ובשלבי המערכה השונים – מכתוב מבנה אוגדה, שאינה כוללת מרכיבים קבועים, יש לראותה כמספר משתנה של עוצבות-יסוד של שריון וחי"ר ויחידות סיוע תחת מפקדה, הבנויה לפיקוד ושליטה עליהן.

ד. אימון המפקדה. צורכי הפיקוד במתקפה מחייבים בניין מפקדות האוגדה ותרגולן לפיקוד ושליטה על מאמצים משוריינים וניידים, תוך שימת דגש על קרב שריון בשריון.

הדיונים העקרוניים באשר למבנה האוגדה ולתפקודה נשאו פרי בתחום תכנון יחידות וארגון. כך בשלושים בספטמבר 1958 הוציאה מחלקת אג"ם/מות"ם פקודת ארגון למפקדת גיסות השריון, הקובעת את הפיכתה לאוגדה משורינת בזמן חירום:

... בעת מלחמה תתפצל מפקדת ג'ש [גיסות השריון] למפקדת אוגדה ולמפקדת קצין שריון ראשי [מקשנ"ר] ... ממלאי תפקידים במפקדת ג'ש בזמן שלום יאיישו את תפקידי היחידות הנ"ל בתוספת מספר חיילי מילואים.

כך נועדה מפקדת גיסות השריון להפוך, כמו במבצע "קדש", למפקדת אוגדה, ששמה אוגדה 84, ומפקד גיסות השריון יפקד עליה – כפי שאמנם אירע במלחמת ששת הימים.

באוגדה הקבועה, על חוסר ניסיון בפיקוד על מסגרות גדולות בקצונה הגבוהה של צה"ל – ולעומת זאת הצביעו על הגמישות המבצעית של האוגדה המשימתית. למרות אי-היכולת להעביר החלטה מחייבת בנדון – לטענת לסקוב, בשל בעיות טכניות – חוסר במערכות קשר מתאימות – היתה לעמדתו השפעה מעודדת על אנשי השריון, שתמכו, כמובן, בהקמת האוגדה הקבועה.³

ב. ככל שגדלו המסגרות בסדיר ובמילואים, שהשתייכו לחיל השריון, בלט הצורך באיגודי כוחות על-חטיבתיים כמסגרת קבועה, ולא כמסגרת מבצעית בלבד. היתרונות של מסגרת על-עוצבתית, הפועלת בצוותא, מתאמנת, ומקיימת את התשתית האחידה הן בתורת לחימה והן ביחסים הבינאישיים לשיפור התיאום והתפקוד הובנו, והומחשו בתהליך התעצמות צה"ל.

ג. בוני הכוח בצה"ל לא יכלו להתעלם מהתארגנות צבא מצרים בדיוויזיות סדירות ומיצירת מפקדות דיוויזיה גם בצבא סוריה. הקמת הדיוויזיות הללו המחישה את יתרונות הדיוויזיה, כמסגרת קבע נוחה לשליטה בצבאות גדלים ומתפתחים.

ד. מפקדת גיסות השריון תפקדה בפועל יותר ויותר כמפקדת אוגדה משוריית. כאשר בתהליך הסבתן לשריון הוכפפו תחת פיקודה החטיבות השונות, שנמצאו בהסבה, והיא חלשה על כוח על-עוצבתי גדל.

תרגיל "ברד" –

תרגיל אוגדתי ראשון בצה"ל

ניסיון חיוני, ראשון מאז מבצע "קדש", בהפעלת אוגדה משוריית משימתית נצבר בתרגיל "ברד" בקיץ 1960. בהכנת התרגיל ובשלביו המוקדמים לובנו סוגיות ההפעלה של אוגדה משוריית מבחינת תורת הלחימה וההיבטים הארגוניים כאחד.

בפברואר 1960 הוציא אלוף יצחק רבין, ראש אג"ם, הוראה לאלופי הפיקודים לתכנן תפעול אוגדה משוריית בתנאי הזירה, שכל פיקוד עשוי לפעול בהם: "עם הכנסתה של חטיבה ממוכנת לסד"כ צה"ל, והקביעה שהיא תופעל במסגרת אוגדה ביחד עם חטיבה משוריית עם או בלי חטיבת חי"ר, יש לקבוע את טכניקת הלחימה של אוגדה בהרכב הנ"ל" – פתח אלוף רבין את הוראת התכנון שלו – "המטרה – עיבוד טכניקת לחימה של אוגדה מורכבת מחטיבה משוריית וחטיבה ממוכנת עם או בלי חטיבת חי"ר או צנחנים ויחידות סיוע בתנאי זירה מיוחדים. בהתאם לאפשרויות הפעולה של צה"ל בעתיד".

הוראת תכנון זו הטילה על אלופי הפיקודים עבודת מטה "בנושאי לוחמה אופייניים לבעיות האופרטיוויות של כל פיקוד וכבסיס לכל תרגיל אוגדתי".⁴

בשנת 1960 היתה התלבטות פורה בקרב הצמרת הפיקודית של צה"ל בשאלת אופיה, של אוגדת השריון, מבנה, יתרונותיה ומגבלותיה. בריזמנית, תכננה, כאמור, מפקדת גיסות השריון את התרגיל האוגדתי הראשון לאחר "קדש", תרגיל "ברד".

הבריטי במלחמת העולם השנייה, וראה, כקצין זוט, את ההתנסויות הבריטיות בציוותי כוחות במדבר המערבי ואת התלבטויותיהם באשר למבנה הבסיסי עד לסוף המלחמה ואחריה. לסקוב הפנים את הניסיון הגרמני ואת הניסיון הבריטי כאחד בתחום איגוד-הכוחות, והיה חסיד נאמן של אוגדת שריון סדירה וקבועה.

כבר בראשית 1957, בהיותו אלוף פיקוד הדרום, המליץ לסקוב על מבנה ארגוני כזה לעוצבת השריון – כלקח חיוני ממבצע "קדש". בהיותו רמטכ"ל, נטה לבנות דיוויזיות שריון כהמשך התהליך להתעצמות צה"ל, כאשר בשלב הראשון תמך בדיוויזיה סדירה. להצעתו קמו מתנגדים רבים, ובפרט כיוון שמערכות הקשר של צה"ל לא היו מספיק משוכללות לקיים שליטה מלאה בריכוז כוחות שכזה.

נוצר מצב מעניין: למרות תמיכתו במבנה הזה, לא הצליח הרמטכ"ל להגשימו בתקופת כהונתו. מתנגדיו הצביעו על בעיות פיקוד ושליטה, על סרבול ארגוני

אלוף יצחק רבין, ראש מה"ד

המחשבה והתכנון בשאלת הפעלת אוגדת שריון בלחימה נעשו על רקע הכנסת הכוחות המצרים לסיני בפברואר 1960, לאחר פעולת התגמול במוצב הסורי תאופיק ממזרח לקיבוץ תל-קציר לחוף הכינרת. צה"ל הגיב בכוננות "רותם", שהמחישה, כי מלחמה עלולה לפרוץ במפתיע, וכי הרגיעה היחסית בסכסוך ערב-ישראל יחסית וזמנית בלבד.

לא ייפלא אפוא שהרמטכ"ל לסקוב גילה מעורבות בהכנת התרגיל האוגדתי "ברד", וראה לנכון לשתף בתפיסותיו – על האוגדה המשורינית ועל תפקודה בלחימה – את מפקדת גיסות השריון, שהפיצה תזכיר תורתי למפקדים. התזכיר משקף, לדעתי, את תפיסת לסקוב – בנוסף לזו של מפקדת גיסות השריון בראשותו האלוף חיים בר-לב – ואת התפיסה האסטרטגית של צה"ל. במסמך ניכרים סימנים להשפעה בריטית על תפיסת לוחמת השריון, כולל שימוש במונחים צבאיים באנגלית בסוגריים ותרגומם לעברית. עם זאת, הגישה מקורית, ולעיני מחברה עמדו בעיות הביטחון של ישראל והפתרון האסטרטגי – לחימה בקווים פנימיים, תוך העברה מהירה של כוחות מזירה לזירה, להשגת הכרעה בריכוז מאמץ בנקודת הכובד. להלן קטעים, שלא נס ליחם, מהמסמך, הנושא את הכותרת "נקודות דגש בתפעול האוגדה המשורינית"⁵:

אוגדה משורינית ומעורבת היא אוגדה, כפי שמפורט

במסמך ... כשהיא מקבלת יחידות סיוע ושירותים ממפקדת הפיקוד המרחבי.

החטיבה היא עוצבת היסוד הגבוהה ביותר בעלת תקן ומבנה קבוע, בכוחות היבשה. אין האמור בסעיף הזה נוגד את הכתוב בסעיפים ... הדנים באיגודים טקטיים ומשימתיים.

פרסום הסד"כ, שחבירתו תהווה אוגדה, יהיה בהתאם לקצב ההסבה.

תנאי הזירה

מול פעולה עוינת פתאומית, האפשרית כמעט בכל מקום לאורך גבול המדינה, הכרחי לוודא לא רק התראה מוקדמת אלא כושר תגובה מהיר, והתמדה בכוננותם של אלה. כמו כן, חייב להיות דגש על הכוננות ועל הנכונות להילחם, ארגון הכוח חייב – לכן – לענות על דרישות אלו.

יש להבדיל בין השאיפה שלנו שמדינות ערב לא תתקופנה אותנו ביותר מגזירה אחת, לבין האפשרות שיעשו זאת. לנו אין כוח כל כך גדול, שתהיה לנו עדיפות נגדם לאורך כל הגבול. היות שחלק מהכוח שלנו ממוכן, וניתן להיות מובל ברכב, [הדבר] יוצר אפשרות לקיים מאמץ עיקרי על חשבון המאמץ המשני, כשתנאי לשני אלה הוא בכושר התובלה והאספקה, ובניצול היתרון של קווים פנימיים. ברור מכאן, שמשך העמידה של המאמץ המשני הוא

אלוף חיים בר-לב, מפקד גיסות השריון

פונקציה של גודל המאמץ העיקרי, ושל נתוני
להכרעה מהירה ושל כושר התובלה ואספקה
להעתקתו לעזרת המאמץ המשני.

יחד עם זאת, יש להבדיל בין השאיפה שלא
המערב ולא המזרח יפריעו ו/או יתערבו במלחמה
מקומית, לבין האפשרות שיעשו זאת. תנאי זה
מחייב אותנו להשיג את היעד המדיני-צבאי בכל
המהירות האפשרית, ואפילו להתחשב במהירות
שבה ניתן להשיגו כגורם לקביעתו, כך שנהיה אנו
יוצרי העובדה, כשהמערב או המזרח יחליטו להתערב
או להפריע. לכן, שיטת הלחימה צריכה להיות בעלת
יתרונות אלה שיאפשרו לנו לבצע את השלב המכריע
של המלחמה מיד עם פרוץ פעולות האויב.⁵

עיקרי משימות האויב
עיקרי שיטות הלחימה של האויב לאור ההשפעה
הסובייטית ומה שנראה מתרגליו ושינויי פריסתו
הם:

- א. האויב מבסס את עיקרי כוחות היבשה שלו על
כוח ממוכן, שבסיסו יחידות טנקים ויחידות
ארטילריה מאוגדות, כדי לוודא ריכוז. כוח זה צריך
לגלם בתוכו התקפיות וניידות.
- ב. יחידות רגלים, טנקים וארטילריה הוקטנו כדי
להקל על תפעול וניידות, לפי רמת הפיקוד.
- ג. ההתקפה תהיה לאחר הכנה יסודית, כך שיהיה
בה ריכוז טנקים וריכוז ארטילריה עם ניסיון לגלות
מקום חשוף, תפר, כדי לבצע פריצה דרכו.
- ד. כל פעולה תסתייע על-ידי אוויר, ותהיה לה הכנה
ארטילרית.

אלוף (מיל) אברהם יפה, מפקד אוגדה במלחמת ששת הימים

ה. בחזית הכוח העיקרי יהיה מסך סיור ממוכן,
הכולל בתוכו טנקים ו/או מסך אבטחה נ"ט, המיועדים
להרוויח זמן, ולהשיג ידיעות על האויב.

ו. את הכוח התוקף יקרבו אל מאחורי מסך
הסיור-אבטחה, על מנת לאפשר לו להשלים הכנותיו
(תדלוק, חימוש, וסיור נגד נשק נ"ט, טנקים בעמדות
תובה) אפשרי שיערך לכן מסע התקרבות ארוך.

ז. ארטילריה וטנקים בעלי תותחים ארוכי-טווח
ינסו לפגוע בנ"ט, בטנקים, ובארטילריה שלנו, ויש
להניח שיישלח צוות קרב, שיחדור לעורף שלנו,
בשילוב עם המאמץ העיקרי.

ח. ההגנה תתבסס על מתחמים הזרויים נ"ט,
כשלפניהם מסך סיור-אבטחה. מתחמים אלה יהיו
פרוסים ברוחב ובעומק, כשביניהם בעמדות המתנה
יהיה כוח משוריין, כשכולם יכולים להסתייע במרוכז
על-ידי ארטילריה.

ט. עתודות, שאינן מרותקות להגנה, תהיינה מחופות
ובעומק תהיינה עמדות מתוכננות למתקפות-נגד
ולעיבוי נ"ט למתחם נתקף.

י. מגנני ומכשולי המתחם יהיו ערוכים בעומק ובמערך
סיוע מהמוצבים הקדמיים כדי להשהות את קצב
ההבקעה ולחשוף את התוקף לאש שטוחת-מסלול
נגד רגלים ונגד שריון.

תפקידה של האוגדה

האוגדה המשוריינת היא עוצבה גבוהה של כוחות
היבשה. בהרכבה היא על-חילית ויכולה לשאת
בתפקידים רב-מטרתיים. האוגדה המשוריינת תופעל
להשגת הכרעה אופרטיבית במאמץ התקפי עיקרי
בגזרה, או במתקפת-נגד עיקרית בגזרה.

ארגון האוגדה המשוריינת

ארגון הקבע של האוגדה המשוריינת הוא:

- א. חטיבה משוריינת.
- ב. חטיבה ממוכנת.
- ג. אגד ארטילרי.
- ד. יחידות אוגדתיות.

ארגון קבע זה של האוגדה צריך להיות מסוגל,
בהתאם למצב, לפקד זמנית על הכוחות הבאים –
כולם, או קצתם:

- א. עוד חטיבה משוריינת.
- ב. עוד חטיבת רגלים.
- ג. עוד גש"פ.

גמישותה של האוגדה המשוריינת היא ביכולתה
לרכז עוד שריון על-ידי תוספת חטיבה 200, גש"פ,
או חטיבת רגלים, ולהפוך לאוגדה מעורבת לביצוע
משימות של הבקעה ומעבר-לקרב נייד. יחידה
אוגדתית – החסרה לאוגדה בשלב זה – היא
יחידת סיור משוריינת אוגדתית.

האוגדה המשוריינת היא עוצבה ניידת מאוד,
בנויה למבצעים ניידים התקפיים בכל מצב שכוחות
היבשה ימצאו בהם. היחידות החיליות בעוצבה זו
הם ביחס הנותן להפיק מהן מערך מבצעי מרבי אך

ומושמד על-ידי הלם של אמצעי לחימה ושל מתקפות נגד מקומיות.

שטח השיתוק, לעומת זאת, הוא השטח הנוצר על-ידי תנועה במלוא מרחב האויב ובעומקו, כשכוחות המשנה שלנו מופיעים פתאומית בעורף ובאגף כוחות המשנה של האויב, מאיימים – בתנועתם – על כמה יעדים, ברזמנית, ועד למגע. דבר זה מביא לשיבוש תכניותיו, להפעלה בטרם זמנה של עתודותיו, להשמדת מפקדות האספקה ולשיתוק כל הכוח שבמרחב הלחימה על-ידי מתקפות וכיתורים.

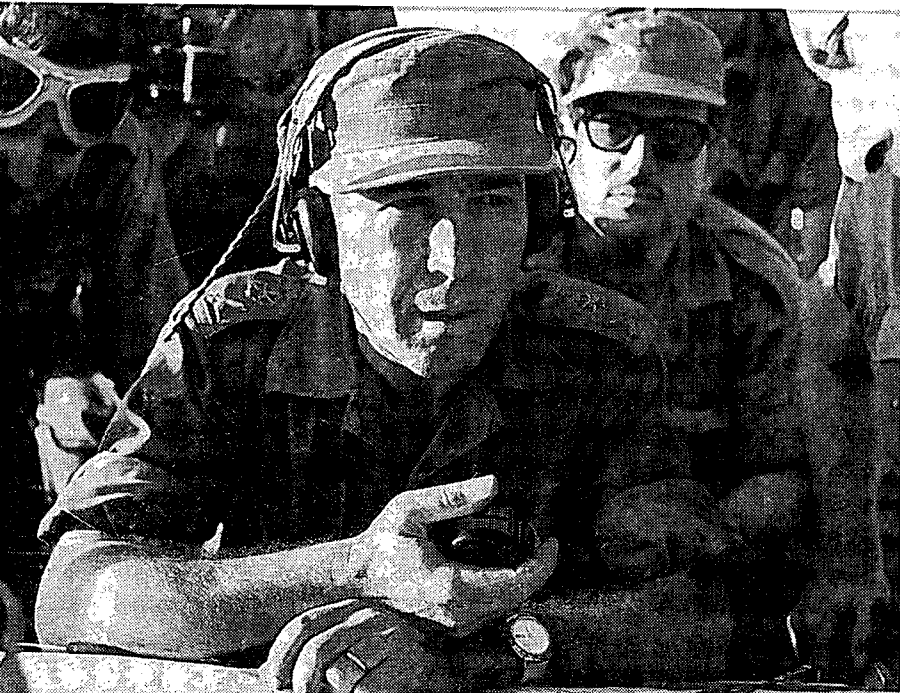
טקטיקת ההיצמדות (hugging tactics) עומק השטח המבצעי הולך וגדל, ואילו העומק של השטח המינהלתי בזירת המלחמה הולך וקטן. הגורמים שהביאו להתפתחות זו הם כוח אווירי, המופעל לסיוע טקטי לכוחות יבשה, הארטילריה בגלל ריכוזה, עוצמתה וניידותה, ובעיקר עם הופעת עוצבה ממוכנת המבוססת על טנקים. אלה, ובעיקר אמצעי הסיוע והתצפית שלהם, מאפשרים הפעלתם בצורה מבוקרת-תצפית נגד גיסות.

הטקטיקה של תנועה למגע ושל המגע חייבים, לכן, להיות כאלה אשר יודאו הקטנת פגיעותיהם של גיסות במצבים אלה תוך השגת יתרון על האויב. איגוד טקטי ושליטה

האוגדה המשוריינת היא המבנה הבסיסי של כוח על-חילי ורב-מטרת. היא חסרה גדוד סיוע לביצוע הסיוע ארוך-טווח.

מפקדות החטיבות באוגדה תהווה את המפקדות, שסביבן יאוגדו צוותי הקרב השונים.

אלוף ישראל טל, מפקד אוגדת הפלדה במלחמת ששת הימים

ורק אם האוגדה תופעל בשלמות בכל שלבי הלחימה. כוחה של האוגדה ינוצל כאשר הטנקים שלה יופעלו במרוכז וכל יתר היחידות החיליות מסייעות להם. עדיין חסרים אנו כוח ארטילרי מגוון-ביצוע ובעל כושר ניידות.

משימות האוגדה המשוריינת

להלן משימות האוגדה המשוריינת נגד אויב במצבים אפשריים שונים:

א. הבקעת מסך סיוע ממוכן ו/או מסך אבטחה נייד ותקיפת כוחו העיקרי של האויב על-ידי קרב בשטח נוח לנו.

ב. לתקוף אויב שטרם הספיק להשלים הערכותו למערך מוגן.

ג. תפישת שטח חיוני לאויב, להערך עליו בצורת מארב ו/או מכשול לתעל את האויב לתוכו ולהשמידו.

ד. על-ידי איגוף עמוק או חדירה דרך פרצה לתקוף שריון, ארטילריה, עתודות, מפקדות ואספקה בעורף האויב.

ה. לתקוף עוצבות שריון לאחר יצירת תנאים נוחים, וניצול הזדמנויות המקנות לנו יתרון.

ו. אם אין אפשרות לנצל פרצה, מקום חשוף, או תפר במערך האויב – התקפה יזומה להבקעת מערך כדי לחדור לעורפו של האויב לניצול ההצלחה ורדיפה.

ז. התקפת נגד – כנגד כוחות אויב שחדרו דרך מערך ההגנה שלנו. פרט למתקפת-הבקעה, מתקפת-נגד יזומה, ומתקפה מקבילה יהיו קרבות השריון קרבות היתקלות אופייניים ללוחמה ניידת... תמרון

... בהזדמנויות קודמות דובר על נושא "היתד והמלכודת", על נושא הפיקוד ואיכותו ועל זה שקרב-הבקעה חייב להיות מתוכנן ומבוצע כך, שבסיומו ניתן יהיה לבצע רדיפה. בסיס התמרון הוא שילוב אפקט האש והלם התנועה, כדי לשבור את כושר התנגדותו של האויב ורצונו להילחם. התמרון של כוח ממוכן חייב לוודא מהירות ויסודיות של הכנות מהירות בתנועה ובהכרעת הקרב, הפתעה על-ידי הונאה, כמו כן חייב מרב הכוח ליצור ברזמנית, מגע מרוכז עם האויב כדי להכריעו וכדי להשיג הפתעה טקטית-אופרטיבית במרחב הלחימה.

הפתעה טקטית-אופרטיבית

ההפתעה הטקטית-אופרטיבית, כאשר היא מושגת, מביאה לדמוראליזציה של האויב. חשוב, לכן לראות את מרכיביה: ההפתעה הטקטית – אופרטיבית תושג כאשר כל כוחות המשנה בשטח יקיימו בו, ברזמנית שטחי הריגה.

שטח ההריגה הוא מונח לפלוגה ולגדוד, ולפעמים לחטיבה רגלית ולמערך הגמ"ר. הוא ניתן להשגה על-ידי גיסות נייחים, הערוכים טקטית בצורה, היוצרת מכשול ו/או מארב, שלתוכו נכנס האויב (או מתועל על-ידי הונאה), ושם הוא נשבר, משתבש

האוגדה המשורינית נבנתה על יחידותיה ומפקדותיה כדי שתוכל לתת בשלמות את מלוא האפקט של ההלם – ההשמדה בארגונה זה. אפקט ההשמדה ניתן יהיה להשיג בשלמות כשכל האוגדה תופעל בשלמות, כשטנקים מופעלים במרוכז וכשניתן מלוא הסיוע.

ממבנה קבע זה של האוגדה אפשר לבצע איגודים של צוותי־קרב־חטיבתיים – לא רק לפי המתכונת של חטיבה משורינית וחטיבה ממוכנת אלא גם של חטיבת טנקים וחטיבת חרמ"ש, עם חבירה מתאימה של ארטילריה והנדסה.

בסיס זה של איגודים טקטיים מאפשר גמישות בפריסת איגודי־משנה של האוגדה, כמו כן, הוא מאפשר ריכוז טנקים וארטילריה למכה, אבטחה, חיפוש דרך כניסה דרך מסך אבטחה – סיור כדי להתמודד עם הכוח העיקרי של האויב או למנוע חופש תנועה ממנו. האפקטיביות של הטנקים מחייבת שילוב עם רגלים ועם אש ארטילרית.

חופש וגמישות באיגוד טקטי, מהירות פעולתם בשדה הקרב של כל הגופים המאוגדים, והיות הפעולה "חלקה" אפשריים רק אם אלמנטים אלה מאומנים לשיתוף־פעולה ומכירים הדדית. זו יכולה להיות רק תוצאה של איגוד קבע של היחידות החיליות השונות. מצב בלתי־צפוי מחייב אלתור ומבטל יתרונות של חישובים ושיקולים שנעשו עד לשינוי המצב.

אלוף אלעד פלד, מפקד אוגדה במלחמת ששת הימים

אלתור כזה, אם אין מסגרת שמתוכה אפשר לבצע אותו יהיה אטי, ועלול להחמיץ יתרון שההזדמנות נותנת אותו.

איגוד כוחות אינו עניין של מבנה קבע, האיגוד נעשה בהתאם למצב, כלומר איזה כוח של האויב יש לתקוף. לכן, הגורמים המשפיעים על האיגוד הם: –

א. המשימה, ואיזה אויבים לתקוף (טנקים, נ"ט, ומיקוש).

ב. עבירות וגודל הכוח ביחס לעבירות.

ג. מידת האיום האווירי, אפשרות של ניצול תנאי הראות ולילה.

ד. אף פעם לא לאבד מגע (סיור חרמ"ש וארטילריה). איגוד־כוחות נשאר קיים כל עוד לא הושגה המשימה ולא השתנה המצב. השתנה המצב או השתנתה המשימה – צריך לאגד מחדש. הכרחי, לכן, שבסיס האיגוד יהיה איתן, הווה אומר גדוד טנקים או גדוד חרמ"ש, כלומר – הגדוד המוגבר. לכן דרג האיגוד הוא החטיבה.

כל עוד אפשרי, תופעל הארטילריה במרוכז. רק כאשר אי אפשר לתת סיוע ממצב מרוכז תוקצה ארטילריה, וגם זו עם אפשרות לקחתה בחזרה. ארטילריה מאובטחת יכולה להיות בסיס (pivot) לתמרון

בתחום הלוגיסטי ביקש הרמטכ"ל לבדוק את הסוגיות הללו: "הפעלת מערך התחזוקה – (1) האם לאגד את

אלוף אריאל שרון (מימין), מפקד אוגדה במלחמת ששת הימים, עם אלוף ישעיהו גביש, אלוף פיקוד הדרום (במרכז)

הפעולה של אוגדה משורינת, וחיזק את אמון השריונאים (ובראשם אלוף בר-לב) בצורך לעבור לאיגוד כוחות על-חטיבתי. ואכן, בשנת 1966 הוקמה אוגדה משורינת רביעית (במילואים). במלחמת ששת הימים הופעלו האוגדות הללו בחזית הדרום (בפיקוד אלוף ישראל טל, אלוף אריאל שרון ואלוף אברהם יפה) ובחזית הצפון (בפיקוד אלוף אלעד פלד). מכאן לא רחוקה היתה הדרך להקמת אוגדות שריון קבועות.

הערות

1. לשכת סרמטכ"ל - דיון אג"ם מורחב: מצע לדיון על האוגדה (מנ"423 366 מ'15 אפריל 1958).
2. כאן נמצא בראשונה שימוש כתוב בביטוי "בלימה", שהתקבל בציבור הרחב מאז מלחמת יום הכיפורים.
3. מכתב אלוף בר-לב לר"ש הרמטכ"ל, 12 בפברואר 1959.
4. לשכת ראש אג"ם - טכניקה של לחימה בתנאי זירה מיוחדים. מב'4 - 2557 מפק'168. חתום ע"י אלוף יצחק רבין, ראש אג"ם.
5. מפקדת גיסות השריון - נקודות דגש בתפעול האוגדה המשורינת, מנ"34 (1) - 29, 10 במאי 1960.

מערך התחזוקה החטיבתי או חלקו ולכפפו למפקדת האוגדה, או להשאירו כולו או חלקו כפי שהוא; (2) האם לרכזו תחת מפקדת האוגדה עבור החטיבות או צוותי הקרב החטיבתיים בהתאם למצב; (3) כיצד תבוצע השליטה בהיסעי האוגדה".

רוח התפיסה התורתית של המסמך הזה הנחתה את התרגיל האוגדתי הראשון - תרגיל "ברד", שנערך ביולי 1960 - שהחל באימון מרוכז לחטיבה המשורינת 7 ולחטיבת המילואים המוסבת לשריון 10 ("הראל"). בהמשך אוגדו שתי החטיבות הללו תחת מפקדת אוגדה 84, שכללה - בנוסף - גדוד סדיר מוצנח, יחידת סיור אוגדתית, גדוד חת"ם, גדוד הנדסה, חטיבת ח"ד פיקטיביות (שתורגלה שלדית) ויחידות לוגיסטיות.

חטיבה 10, שביצעה שנה וחצי קודם לכן הסבה לשריון, באה לביטוי רב-רושם בתרגיל האוגדתי: היא ביצעה קרב הבקעה חטיבתי, בפיקוד אוגדתי ובתיאום עם חטיבה 7. חטיבה 7 פרצה בגזרתה שלושה ואדיות, שנחשבו בלתי עבירים, והצריכו הכשרה הנדסית, וסיימה בתרגיל אש חטיבתי מרהיב. יחידת הסיור האוגדתית, הוקמה מאלתור - גיוס רק"ם מיחידות שונות והטלת המטלה על חניכי קורס קציני שריון.

מפקדת האוגדה הכינה את עצמה בשלבים המוקדמים של "ברד" בתרגיל טלפונים ובהשתלמות, שבה ביצעה שבוע של דילוגים ושל שגרת-שדה, ונכנסה לתרגיל האוגדתי "משופשפת" ומיומנת.

התרגיל התבצע בהתאם למתוכנן ובמסגרת לוח הזמנים שנקבע, כולל ריכוז העוצבות והיחידות והסעתן לשטחי כינוס באזור מכתש רמון ותנועה עד סביבות דימונה-בארות ערוער, כולל קיום מסדרי סיום ופזיור הכוח.

רמת צוותי הטנקים התגלתה בתרגיל כמשביעת-רצון. כל הרק"ם נסע ללא תקלות, וההישג הזה בלט לטובה לעומת התרגילים לפני "קדש". האוגדה עברה 130-150 ק"מ תוך 32 שעות של לחימה ושל היתקלויות - הדבר יכול להיחשב כהישג במושגי התקופה, לפני כשלושים שנה.

כוחות הנדסה הכשירו מעברים בדרכים קשות במהירות וביעילות והכינו שדות נחיתה למטוסי סיור קלים ליד מפקדות החטיבות. האגד הארטילרי פעל במתן סיוע אש בכל שלבי הלחימה ביום ובלילה. אך הורגש המחסר ביחידות אש נוספות במסגרת האגד. הקשר פעל בדרך כלל כהלכה, אך היו תקופות ממושכות (ארבע-רשש שעות), שבהן לא היה קשר תקין בין מפקדת האוגדה לחלק מהחטיבות. הורגש צורך להכניס מכשירי-קשר לטווח פעולה של יותר מחמישים ק"מ. לפחות, בתחום הזה - של אמצעי קשר לשליטה אוגדתית - הזכחה הטענה של מתנגדי האוגדה הקבועה נכונה.

סיכום

תרגיל "ברד" הדגים בראשונה מאז "קדש" את כושר

ממדף הספרים

הדרך לששת הימים

פרופ' זאב צחור*

**בעקבות ההגנה על מקורות המים,
(סרן אבי כהן), שייצא לאור בקרוב
בהוצאה לאור של משרד הביטחון****

המכלול של המאבק על המים, מקבל ממד מיוחד משום שהנושא כולו לא זכה עדיין לתשומת-הלב הראויה במחקר. אין לרשות הקורא המבקש להבין מה קרה, מחקר שיטתי, היכול להבהיר את הפרשה כולה. על כן, טוב עשה הענף לתולדות חיל האוויר כשהחליט לחרוג מהדיון הישיר בחיל האוויר, ולפתוח במבוא, העוסק ביחסי ישראל-סוריה ובתהליכי ההסלמה בגבול הצפון. כל פרק בספר מתחיל גם הוא במעין מבוא כללי קצר, וכך גם פרקי המשנה. בדרך זו הפך ספר, שעניינו, לכאורה, חיל האוויר בלבד, לספר סיכום, המאפשר להבין את פרשת המאבק על המים על היבטיה השונים.

הספר, אכן, מבליט את מטרתו המוצהרת, לבדוק את מדיניות הפעלת חיל האוויר בתקריית הגבול, אלא שגם לפי אמות-מידה, שאינן חיל אוויריות, שני מוקדי השיא באירועי גבול הצפון באותה תקופה קשורים בהפעלת חיל האוויר – תקריית תל-דן בנובמבר 1964 ופרשת הפלת המיגים באפריל 1967. גם הבעיות המבצעיות, שבהן דן המטכ"ל, והבעיות המדיניות, שבהן דנה ממשלת ישראל, התרכזו בסוגיית הפעלת חיל האוויר. הנה כי כן, הספר נכתב מנקודת-המבט של הפעלת חיל האוויר, אולם כיוון שחיל האוויר הוא ממילא נושא המפתח בפרשה, יוצא שהספר הוא מחקר כולל, המקיף את הפרשה כולה. ראוי לשים לב לכך שנכון לעכשיו זה המחקר המקיף הראשון והיחיד בנושא, ויש לו חשיבות רבה בהבנת התקופה.

טייסיים, שיקראו בספר, יתעמקו מן הסתם בתיאור המפורט של קרבות האוויר. ההיתקלויות השונות מתוארות בדקדקנות. כך, למשל, מתואר קטע מהפעילות האווירית בשלושה-עשר בנובמבר 1964 "בשעה 14:47 המריאה ראשונה רביעיית מטוסי מיסטר: המוביל היה מפקד הטייסת רס"ן אוהד שדמי, ועמו סגן ישראל ("איריק") בסטר, סרן עמיחי

להשתמש במי הירדן להשקאת אזורים אחרים במדינה. מצב משק המים בארץ ומידת תלותה במי הירדן היה ידועים עוד בשנות העשרים המוקדמות, ושימשו נושא לפורומים בין-לאומיים, למשא-ומתן ולמאבק מאז ועד היום. מהסורים לא נעלמה, כמובן, מידת תלות זו, והם התחייבו בפומבי למנוע בכל מחיר את כוונת ישראל להטות את המים. מכאן המרכזיות של העימותים המרים בגבול הצפון.

חשיבות הנושא בשנים הללו דווקא נובעת מכך, שבתקופה זו עבר התכנון הישראלי להזרמת מי הירדן לנגב לשלב הביצוע, ואילו סוריה החלה להקים מפעל שאפתני להטיית מקורות הירדן שבתחומה. שני הצדדים נערכו למאבק על המים במלוא הנחישות, כאשר כל מדינה מבקשת לסכל את מפעל ההטיה של זולתה. ישראל וסוריה ראו את זכויותיהן על המים כקזוס-פלי – עניין, שעליו הן מוכנות לצאת למלחמה כוללת. אלא ששתיהן, כל אחת משיקוליה, היו מעוניינות לדחות ככל האפשר את המלחמה הצפויה. וכך הן ניסו לשבש זו את כוונות הטיית המים של זו, בכל דרך, כולל באמצעות תקריות אש. עם זאת, במודע, מגמתן היתה להגביל את התקרית לרמה המקומית, ולמנוע התפתחות, שתגרום למלחמה כוללת.

הסיטואציה המסוכנת של הליכה על סף המלחמה יצרה מעין כללי משחק בלתי-כתובים, שהפכו ל"קווים אדומים". ה"קו האדום" הישראלי היה הפגזת יישובים אזרחיים בגבול הצפון. ה"קו האדום" הסורי היה הפעלת חיל האוויר הישראלי נגדה. המשקל המכריע, שהיה לשאלת הפעלת חיל האוויר במאבק על המים בצפון, הוא הנושא העיקרי בספר שלפנינו.

מחבר הספר היה מודע לבעיית המחקר הפרטיקולרי – היינו, בדיקת פעילותו של חיל מסוים – בתוך נושא רחב ומורכב, שבו משולבות בעיות מדיניות, צבאיות, ומקצועיות. הקושי בדיון הנפרד על חיל האוויר בתוך

בהיסטוריוגרפיה הישראלית, המתגבשת עתה, נחשב העשור שבין נסיגת ישראל מסיני (1957) ועד לפרוץ מלחמת ששת הימים (1967), כתקופה של שקט ביחסי ישראל-ערב. שתי המלחמות, שתחמו את העשור הזה, קשורות לשתי מלחמות אחרות: מלחמת סיני חותמת את הרצף של מלחמת העצמאות, ומלחמת ששת הימים מתחילה את הרצף של מלחמת ההתשה-מלחמת יום הכיפורים. אין פלא אפוא שהעשור, החוצץ בין שתי מערכות של מלחמות דראמטיות כל כך, נתפס כתקופה של שלוה. הספר של סרן אבי כהן מהענף לתולדות חיל האוויר, **ההגנה על מקורות המים**, חושף תמונה שונה לגמרי. כבר ביולי 1957 אירעה תקריית אש חמורה בגבול הסורי, התקריות נמשכו בהתמדה, והוחמרו משנה לשנה. לשיאן הגיעו התקריות בשבעה באפריל 1967, חודשיים לפני מלחמת ששת הימים, כאשר בסדרה של קרבות אוויר הפיל חיל האוויר שישה מטוסי מיג 21 סוריים.

התקריות, שהתרחשו כמעט כולן בגבול ישראל-סוריה, חורגות מסכסוכים מקומיים על עיבוד חלקות שנויות במחלוקת. הן התמקדו בבעיה קיומית למדינת ישראל: זכותה

* חוקר תולדות היישוב ומדינת ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

** באחרונה הפיץ הענף לתולדות חיל האוויר ספר נוסף בסדרה על תולדות חיל האוויר. הספר, **ההגנה על מקורות המים**, עוסק במעורבות של חיל האוויר בסכסוך עם סוריה עד מלחמת ששת הימים.

הספר, שהופץ בשלב הזה בתפוצה פנימית בתוך צה"ל, מצטרף לספרים הקודמים, שהוציאה הענף לתולדות חיל האוויר במתכונת דומה: "שורשי חיל האוויר" "מבצע קדש" (שגרסתו הופצה לציבור הרחב תחת הכותרת "מעצמות לקדש").

שמואלי ("שומי") וסגן אברהם אורן. המטוסים יצאו חמושים בפצצות נפ"ם, ואת התדריך קיבל שדמי ישר ממפקד החיל. ב-14:52 המריא זוג הווטורים הראשון... "וכך הלאה. לטעמי, יש בספר שני נושאים מעניינים יותר. האחד הוא השקפתו הצבאית ודרך תפקודו של מי שהיה משך חלק גדול מהתקופה מפקד חיל האוויר, אלוף עזר ויצמן. והשני – הוויכוח החוזר בממשלת ישראל בדבר הפעלת חיל האוויר. ויצמן מצטייר, כפי שהכרנוהו מאוחר יותר: ענייני, חד-לשוני, בוטה משהו ומעל הכל מאמין ללא סייג ביכולת של חיל האוויר להתמודד מול האויב, ולהכותו שוק על ירך. יש לזכור, הביטחון המוחלט ביכולתו של החיל ובתפקידו המכריע בלחימה לא היה אז נחלת הכלל. אלוף ויצמן התקשה להשרות את ביטחונו על המטה הכללי, שהתייחס בזהירות, הגובלת לפעמים בספקנות, להערכות של ויצמן. בשתי התקירות הגדולות חלקו המכריע של חיל האוויר והישגיו לא היו פרי תכנון מוקדם, והביצוע לא התנהל לפי הפקודות המקדימות. התקיפה התנהלה בעקבות קריאה מהירה של המצב וניצול ההזדמנות. ההצלחה הגדולה נתנה בידי מפקדי החיל הוכחה למה שטענו כל הימים. ייתכן, כי חקר חלקו של חיל האוויר במלחמת ששת הימים יגלה, שההחלטה הגורלית, שהיה בה ממד של הימור, להעלות את כל המטוסים לאוויר לתקיפת שדות התעופה במצרים ובסוריה, נסמכה על היכולת, שהציג החיל בתקירות הללו בשנת 1964 ובשנת 1967.

הנושא הבולט בספר הוא היחס של ממשלת ישראל להפעלת חיל האוויר. תקופת הדיון חופפת לכהונה של דוד בן-גוריון ושל לוי אשכול כראשי-ממשלה. שניהם נשאו גם בתפקיד שר הביטחון. למרות השוני הגדול בהשקפת העולם המדינית של השניים ובדרכי תפקודם כמנהיגים, יש דמיון רב בעמדתם ביחס למאבק על המים וביחס להפעלת חיל האוויר במאבק הזה.

השניים, כל אחד בשעתו, מבטאים החלטה חד-משמעית: בנושא המים ישראל לא יכולה לוותר. עם זאת, הם לא נתנו יד חופשית לצה"ל. כל תקרית, ולפעמים גם שולית ביותר, נדונה בממשלה. ההנחיה לצה"ל נחרצת: איסור מוחלט על יוזמה מקומית. גם כאשר ניתן אישור להפעלת כוח, התערב ראש-הממשלה בפרטי הפרטים, קבע את סדר הכוחות, את רמת התגובה ואפילו אילו כלי-נשק יופעלו. כך כשדובר בירי ארטילרי מוגבל, וגם כשדובר על פשיטה מעבר לגבול. לעתים, ההחלטה להגיב על פרובוקציה סורית התקבלה על-ידי הממשלה מראש, אבל גם כאשר ההחלטה על התגובה התקבלה על-ידי ראש-הממשלה מבלי לכנס קודם את הממשלה – הממשלה דווחה, וקיימה דיון מפורט על הנושא.

מי שנוטה להשוות בין תקופות שונות בתולדות המדינה, יגלה, כי בכמה תחומים מה שהיה הוא מה שקיים. כך ביחס לרגישות של תושבי הצפון ולתחושתם, כי במרכז הארץ אין מודעים למשמעות המתח הביטחוני, המלווה אותם יום-יום; הוויכוח הפנימי בין זרועות צה"ל על חלקם בתקציב, כמו להיטות של יחידות שונות להשתתף בפעילות מבצעית, לא השתנו. ספק אם חל שינוי בתביעה של מפקדי השדה להשתתף במשימה מבצעית לעתים מתוך פזיזות. תחושת העליונות של "הטובים לטיס", כמו גם הנתק ביניהם לבין הזרועות האחרות, גם הם אינם המצאה של המחזורים האחרונים. לא חל שינוי בוויכוח הפוליטי בארץ בדבר יעילות הפעלת הכוח נגד הערבים. בזמן שחלף ובמלחמות שנוספו לא היה כדי לשנות את חילוקי-הדיעות בשאלה האם ניתן לפתור את הסכסוכים במזרח-התיכון באמצעים צבאיים.

בתחומים אחרים חל שינוי מפליג. ההתפתחות העצומה בסדר-ההגודל, באמצעים של הכוחות הלוחמים וברמתם המקצועית משבשים כל השוואה, ובמיוחד בכל הקשור

בחיל האוויר ובמעמדו בתוך צה"ל. ספק אם תחושת האינטימיות בחיל האוויר, שממלאת את הספר, כאשר כל טייס הכיר את כל הטייסים האחרים, קיימת עדיין.

הדיון המפורט בעמדות הפוליטיות של המפלגות ביחס להפעלת חיל האוויר מלמד גם הוא על שינוי, כך, לדוגמה, המתנגדים העקיבים ביותר בממשלת ישראל לפעולה צבאית אקטיוויסטית היו דווקא שרי המפד"ל. לפחות במקרה אחד איימה המפד"ל בפירוק הקואליציה, אם תחליט הממשלה על הפעלת חיל האוויר נגד הערבים....

הספר שלפנינו אינו סקירה סיפורית של עימות צבאי. סרן כהן כתב עבודת מחקר לפי אמות-המידה המחמירות של מחקר אקדמי לכל דבר. כולו מבוסס על מסמכים מקוריים, על עדויות ועל הצלבת נתונים. המחקר חף לחלוטין מהירוואיקה, מפאתוס ומדברי-שבח דביקים לגיבורי עלילה. אינו נמנע מלחשוף ליקויים, ואינו מעגל פינות בתיאור בעיות, שאינן מחמיאות לצה"ל. יתר על כן, סרן אבי כהן נטל על עצמו אחריות לקביעת עמדות בתחומים שנויים במחלוקת ולהסקת מסקנות, החורגות מהתחום הישיר של הדיון. כך, למשל, הוא מבקש לבנות רצף בין הפלת ששת המיגים הסורים למתיחות, שבאה בעקבותיה. לדעת כהן, הפלת המטוסים הסוריים מוטטה את שיטת ההליכה על הסף, וסופה שהביאה בתוך זמן קצר למלחמת ששת הימים.

כמי שחלוק עם המחבר בסוגיה זו, שלפחות מהבחינה הצבאית טרם נחקרה, אני חייב לציין, כי הטענות של סרן כהן חזקות, נשענות על חומרים מבוקרים היטב, ומוגשות בזהירות הראויה. כל זה מבלי לוותר על ממד הדראמה ועל המתח, הטמונים בנושא. כזה הוא גם הספר כולו.

מקורות ערביים על מלחמת ששת

ליקט, ערך והעיר סא"ל זאב לכיש*

במלאת חצי יובל למלחמת ששת הימים פורסמו בעיתונות הערבית בכלל ובעיתונות המצרים בפרט שפע של מאמרים ושל עדויות על האירועים, שקדמו לפרוץ המלחמה, ועל מהלכה. אף כי צריך לקוראם בזהירות, ניתן למצוא בפרסומים הללו דיון כן ומפורט בנושאים עקרוניים, כמו יחסי הדרג הפוליטי עם הדרג הצבאי, שהביאו להתדרדרות הבלתי־מבוקרת עד למלחמה; מלחמות גנרלים ברמות השונות; חשיבות המכה המקדימה ודיונים על לקחים ועל הסקת מסקנות כתוצאה מהכישלון הערבי לגבי העתיד. רבים מהמעורבים פרסמו את גרסאותיהם המפורטות למלחמה זו במהלך השנים בספרים רבים, שחלקם אף תורגם לעברית. ניסיון חשוב ומעניין לבחון את מלחמת ששת הימים מנקודת־מבטם של הערבים עשה שמשון יצחקי בספרו **בעיני הערבים, מלחמת ששת הימים ולאחריה**, שיצא בהוצאת מערכות ב־1969. כאן בחרנו להביא קטעים מכתבות, שפורסמו בעיתונות הערבית בחודשים האחרונים. הכתבות הועברו באדיבות יחידת "חצב" באמ"ן, ותורגמו על־ידי אברהם רונינזון.

* ראש הענף לתולדות חיל האוויר.

תבוסת 1967: כיצד אירעה, ומי האחראי לה סימפוזיון "אלווסט"*

מבוא

שלוש תמיהות גדולות מעלה התבוסה הערבית במלחמת יוני 1967, לאחר חלוף 25 שנה, והן: מי האחראי לתבוסה זו, שחוללה תמורה יסודית בעולם הערבי ובסכסוך הערבי-ישראלי? איזה תפקיד שיחקו ארצות-הברית וברית-המועצות במלחמה זו? והאם הסיקו הערבים את המסקנות ואת הלקחים מתבוסת 1967? סביב תמיהות הללו התנהל הסימפוזיון, שאיגן השבועון **אלווסט**, במשרדו בקהיר לרגל חלוף 25 שנה למלחמת ששת הימים. בסימפוזיון השתתפו ארבעה מומחים מצריים בולטים לענייני צבא ואסטרטגיה – לואא אחמד עבד אלחלים, ראש היחידה הצבאית והאסטרטגית במרכז הלאומי ללימודי המזרח התיכון, לואא ד"ר גמאל מט'לום, לשעבר מנהל המרכז למחקרים אסטרטגיים בכוחות המזוינים המצריים, לואא פארוק פהים, לשעבר ראש הדסק האסטרטגי במכללה הצבאית הגבוהה שבאקדמיית

נאצר ולואא מחד נביל פואד, לשעבר מנהל המרכז למחקרים אסטרטגיים בכוחות המזוינים המצריים. מטעם משרד **אלווסט** בקהיר השתתפו בסימפוזיון וחיד עבד אלמגיד ועמרו עבד-אלסמיע.

הסימפוזיון החל בהגשת נייר עבודה, שהכין **אלווסט**, ובו נאמר: "התבוסה הערבית במלחמת 1967 עודנה מעוררת לאחר 25 שנה תמיהות רבות אודות מניעיה, נסיבותיה והאחריות להתרחשותה. למרות ההשפעות העצומות של מלחמה זו, שהיתה נקודת-מפנה מהותית בדרך הערבית כולה, עדיין בחינות רבות שלה לוטות בערפל בשל המגבלות [המוטלות על פירסום המידע]. בשל כך, נמנע בזמנו דיון גלוי ואובייקטיבי. בשל כך יש חשיבות לקיום דיון אובייקטיבי יותר אודות תבוסה זו, שהשפעותיה עדיין נמשכות במישור הסכסוך הערבי-ישראלי והדרכים ליישבו ובמישור הבין-ערבי הכללי. זו מטרת הסימפוזיון של **אלווסט**. אנו מציעים למקדו בשלושה צירים עיקריים:

1. האחריות לגבי התבוסה. השאלה העיקרית המתעוררת כאשר דנים במלחמת 1967 עודנה מי אחראי לתבוסה המהירה והמפתיעה? הוויכוח, שהתנהל בעניין בשנים שחלפו, התמקד באחריותה של ההנהגה המדינית (שאותה ייצג גמאל עבד אלנאצר) ושל הפיקוד הצבאי (שאותו ייצג עבד אלחכים עאמר). ניתן להצביע על דגם מסוים, שבמסגרתו התנהל הוויכוח, והוא האשמה, לסירוגין, של ההנהגה המדינית (ובדרך זו הלך כל מי שרצה לבקר את המשטרים הערביים שהיו מעורבים במלחמה, ובייחוד את המשטר הנאצריסטי) ושל הפיקוד

* הסימפוזיון הובא בשלוש כתבות נפרדות ב**אלווסט** ב-25 מאי 1992, באחד יוני 1992 ובשמונה ביוני 1992. מובאים טעמים משלושת הכתבות. השבועון הלבנוני **אלווסט**, היוצא לאור בלונדון מטעם מערכת היומון **אלחיאת**, החל להופיע בשנת 1992. עורכו הראשי **עבד אלכרים אבו אלנצר**. בגיליונו הראשון נכתב: "השבועון נקרא **אלווסט** [בערבית – המרכז] משום שהוא דוגל בבחירת 'שביל הזהב', ונועד להיות מתון, הרחק מקיצוניות ... אך לא יהיה ניטרלי במה, שקשור לבעיות גורליות ומהותיות באזורנו." בעיתון יש מידע מצוין ואמין, לעתים בלעדי, בנושאים בין-ערביים וכן על השיחות בין ישראל למדינות ערב בשילוב ארצות-הברית.

בשולי המאמרים תא"ל (מיל) יואל בן-פורת

כמו לאחר כל מלחמה, כך גם אחרי מלחמת ששת הימים נותרו שובלים, שובלים, של תעלומות. מהן אוביקטיוויות, פרי ה"פלונטרים" והערפילים, המאפיינים כל מלחמה, ומהן תעלומות, אשר מקורן במיעוט ידיעתנו, מה באמת התרחש מאחורי הקלעים ברמה המדינית-אסטרטגית בקמלין, בסוריה ובמצרים. יש להניח, כי יש גם דברים שתומים, שלא התבררו לאשורם אף לצדדים המעורבים ביוזמה, למצרים ולסורים, ובעיקר הראשונים.

ברשימות המתורגמות אין חידוש עובדתי, העשוי לשפוך אור חדש על התעלומות – פרט לתיאור האווירה העכורה של חשדות ושל חשדות-כנגד בדבר קשר, בגידה, בידוי עדויות וביקוש שעירים-לעזאזל, וכמובן תיאור יתמותה הקלאסית של תבוסה נעדרת אבהות.

התעלומות החשובות, שטרם התבררו

- א. מה עמד מאחורי שיגור המידע הבלתי-ינכון של הסובייטים לערבים בשלושה-עשר במאי 1967 על ריכוזי צה"ל בצפון – מידע, שהיה המחולל והמאיץ להתדרדרות למלחמה?
- ב. מה הביא את ההנהגה המצרית להיסחף אל המערבולת – למרות שכבר בשלבים הראשונים (מחצית מאי) ידעו, שאין למידע הסובייטי אחיזה, לא במציאות ולא בשטח?
- לשתי הסוגיות החשובות הללו אין תשובה ברורה ומוכחת בעדויות אמיתיות, או במסמכים. אפשר להעלות השערות וניחושים.

המידע הסובייטי

יש כמה גרסאות. החל מגישה מזימתית, המייחסת תככים בקרב קבוצות מתחרות בפוליטבירו, אשר כביכול קבוצה אחת היתה מעוניינת משיקולים של מאבקי-כוח להביא לעימות צבאי בין ישראל לערבים. ויש גרסה, הנראית לי סבירה יותר – עבודה רשלנית של המודיעין הסובייטי על ישראל ובישראל היתה בגו.

לאחר ההפגזה הסורית של יישובי עמק החולה ולאחר הפלת שישה-שבעה מטוסים סוריים בשבעה באפריל 1967 תגבר צה"ל את כוחותיו בפיקוד הצפון. התגבור הזה – שהיה רחוק מאוד בכמותו מ"13

הצבאי, בייחוד, במצרים, בהתחשב בעובדה שתלו בו תקוות.

בתחום הטלת האחריות לתבוסה על ההנהגה המדינית, הועלו כמה טיעונים, שעיקריהם הם:

– אופי המשטר המדיני קובע את מידת הכשירות של המנגנון הצבאי, אשר מידת האפקטיוויות שלו תלויה במידת האפקטיוויות של המשטר המדיני.

– מידת הבהירות של היעדים המדיניים מנווטת בהכרח את היכולת לקבוע את היעדים הצבאיים ואת האפשרות לממשם.

– ההחלטות המדיניות קובעות את מצב הצבא, את ציודו ואת מידת כשירותו, והקובעות עבורו את העיתוי לתנועתו ואת כיוונו.

– הסכסוכים הבינ-ערביים התישו את הערבים. המעורבות של ההנהגה המדינית המצרית במלחמת תימן הותירה השפעה שלילית על כושרו של הצבא ועל יכולתו. הגיוני, כי לפי תמונת-מצב זו, המטילה את האחריות על ההנהגה המדינית, לא היתה התבוסה צבאית בלבד, אלא בראש ובראשונה, וגם בסופו של דבר, מדינית. כאשר נבצר מן הצבאות להגן על האומה, אז אין אלא תבוסה למדיניות, שלפיה הקימו אותם צבאות, קידמו אותם, ופיקדו עליהם. להוכחת ההיגיון בטיעון הזה באה העובדה, כי המשטר המדיני בשתיים משלוש המדינות, שנחלו תבוסה צבאית, ראו את עצמם כחלופה לשלטון העם, וכנובע מהעם, במסגרת שבו השלטון נמצא, בלעדית, בידיו. הטיעון נשען על סימוכין מדבריו המפורסמים של קלאוזוביץ: "התלות של המלחמה במדיניות, מקנה לה, בהכרח, את צביונה. אם המדיניות היא בעלת עוצמה, כך גם המלחמה".

בנוגע להטלת האחריות על המפקדה הצבאית, הועלו כמה עניינים, שהחשובים שבהם הם:

– המפקדה הצבאית מהווה חלק בלתי-נפרד מהמשטר. לא זו בלבד, אלא שערב המלחמה היא היתה חזקה יותר ובעלת השפעה רבה יותר מן ההנהגה המדינית. הדבר בלט במיוחד במצרים.

– המפקדה הצבאית, בייחוד במצרים, גילתה חוסר יכולת בניצול המשאבים העצומים, שהעמידה לרשותה ההנהגה המדינית, וגרמה לפיצול המשאבים.

2. ההשפעה של הגורמים הבינ-לאומיים, ובייחוד התפקידים, שמילאו אמריקה וברית-המועצות במשבר 1967, והשפעתן על התפקוד הערבי במלחמה, ועקב כך, על תוצאותיה. הבעיה העיקרית בהקשר הזה, היא תמרונים ההטעיה של שתי המעצמות הגדולות באותה תקופה, שכוונו למדינות ערב, שעורבו במלחמה, ובייחוד, למצרים. הצטיינה בכך, במיוחד, ברית-המועצות, שהניחו כי היתה בעלת-ברית לערבים. הכוונה בכך הן לא רק לעצות, שהטעו, וההנהגה המצרית קיבלה אותן ערב המלחמה, אלא גם למידע, שהעבירה [ברית-המועצות] למצרים, על

החטיבות", אשר אליבא דסובייטים העלינו לצפון – ייתכן ששימש מקור למידע בלתי-אחראי.

עניין המידע הסובייטי הוא, אמנם, סוגיה מרתקת וחשובה. אך משהתברר לסורים ולמצרים, שאינו נכון – כלומר, ישראל לא ריכזה כוחות התקפיים – עוד לפני שהחל להשתולל מחול השדים התעמולתי המדיני והבין-לאומי, ורוכזו הכוחות – איבד העניין הזה ממשקלו הרלוונטי כסיבה וכמניע להתדרדרות.

מה קרה למצרים

ההנהגה המצרית היא האחראית העיקרית לניפוח בלון המלחמה עד להתפוצצותו. הנעת כל הכוחות לסיני, סילוק כוח הארץ, נאומי הכיכרות של עבד אלנאצר, קריאות הקרב הפרובוקטיוויות, חסימת מצרי טיראן, היו השלכת כפפה לישראל והבאתה למצב בלתי-נסבל.

לדעתי, האישיות המרכזית בכל האירועים האלה, היא המג'דמושיר עבד אלחכים עאמר. האיש הזה היה יועצו הקרוב ביותר של-הנשיא עבד אלנאצר וגם ידידו-מנוער מאז שלמדו שניהם באקדמיה הצבאית. עאמר – גם על פי הידוע וגם ממה ששמעתי אישית מקצינים בכירים שבוים – היה קצין מקובל מאוד, ויצא לו שם ב"נחמדותו". מכל הידוע עליו אין נתונים על עומק המחשבה, על שיקול-הדעת ועל ההבנה, הנדרשים מאדם, שבגיל צעיר יחסית נעשה מפקד הצבא המצרי, ונשא בתואר "סגן המפקד העליון של הכוחות המזוינים" (ובתואר מפקד כללי). לפנינו איש שנסיבות החיים ותעתועי הגורל הקפיצוהו ממעמד מג'ד למעמד מצביא בדרגת מרשל. לא מן הנמנע, שעאמר לא ידע די על הנעשה בצבא המצרי על שלוש זרועותיו; ואם כן ידע, ייתכן, כי לא הבין מספיק.

הצבא המצרי והמצביא עאמר נקלעו למצוקה כאשר במשך כחמש שנים ניהלו מלחמה חסרת-סיכוי בתימן, שהיו לה כל מאפייני הֶבִּיצָה (מסוג ויטנאם, אפגניסטן, אלג'יריה ועוד כמה דוגמאות). הצבא המצרי החל במעורבות בקנה-מידה קטן, ומצא עצמו ערב מלחמת ששת הימים עם שליש כוחו בתימן ללא הכרעה, ועם רקורד מתמיד של כישלונות ושל מפלות מול גרילה עיקשת ונחושה. יש להניח, כי המצב הזה לא תרם במיוחד למעמדו של עאמר בצבא מצרים ובעיני ידיו, עבד אלנאצר.

כל מפקד כזה וכל מרשל ערבי בימים ההם, ימי הפילוסופיה המדינית של "לזרוק את ישראל לים", כל אימת שהביט במפת המזרח התיכון "בא לר" הפיתוי

למחוץ את ישראל במאמץ משולב מתואם ממערב (מצרים), מצפון-מזרח (סוריה) וממזרח (ירדן). תמיד גם תוך תקווה לאופציה עיראקית ונגררים אחריה. והנה באו ימים, שבהם הסורים זעקו חמס, הסובייטים סיפקו "מידע", ישראל במבוכה אדירה של הפתעה, בעולם היהודי בהלה, המערב מגמגם, בראש הארץ עומד מורה מבורמה. איזה תזמון נפלא למג'ד המרשל.

אנו יודעים, כי כבר ב-1966 יעץ עאמר לעבד אלנאצר להסלים את היחסים עם ישראל. עוד בנובמבר אותה שנה, הציע לחסום את מצרי טיראן, ולסלק את הארץ משם. יש להניח, שהבין, כי הדבר עשוי להביא התדרדרות. האם הסיבה היתה למצוא אליבי להיחלץ ממלחמת תימן חסרת-הסיכוי, לממש חלום הכרעה צבאית נגד ישראל, או שניהם יחד. אין לדעת.

רק כך ניתן להבין מדוע התעלם עאמר מחוות-דעתו של הרמטכ"ל, פריק מחמוד פאוזי (קצין מקצועי טוב) בשובו מביקור בחול בסוריה בחמישה-עשר למאי, לאחר שלא מצא כל יסוד למידע על ריכוזי כוחות ישראלים. מדוע המשיך עאמר לדחוף לעבר התדרדרות?

אין אנו יודעים מה התרחש בין עאמר לעבד אלנאצר. האם האמין עבד אלנאצר בתוס-לב למידע, או להערכה האופטימית של עאמר על יכולתו של הצבא המצרי, ולא מצא צורך לבדוק זאת היטב. או שמא גם לנשיא מצרים אישית תאם התרחיש, אשר נוצר פתאום, והכניסו למעגל תהודה אדיר-ממדים, שעבד אלנאצר עצמו הפך קורבן לו. הנכון הוא שנוסף לצרות מבית ומחוץ, כולל ירידה ברמת הפופולריות שלו, פרי המאבקים עם עיראק מזה ועם מלכי סעודיה וירדן מהעבר האחר, נוסף לאלה היתה לו גם דאגת-אמת ביחס לשמידה על מאזן כוח על ישראל.

בשנים 1965-1966 הרבו נאצר והיילכל (זה בעל פה וזה במאמרים באל אהראם) לדבר על הצורך למנוע מישראל אופציה גרעינית. ייתכן שהתרחיש של משבר מאי 1967 הסתדר גם עם האינטרס הזה.

וכך קרה, שהתהליך פרוע, שטחי, חסר שיקול-דעת וחסר-אחריות בקבלת החלטות הביא את המצרים, את הסורים ואחר כך גם את הירדנים לדודד את המצב למלחמה, שאליה הם לא היו מוכנים ולגדולה שבתבוסותיהם. דבר, שהתחיל בהכנסת כוחות לסיני, מול מצלמות הטלוויזיה והעיתונות, כאמצעי להרתיע את ישראל מלתקוף את סוריה, הפך תוך עשרה ימים לגולם התקפי ערבי, אשר קם על יוצרו.

ריכוזי צבא ישראליים בגבול עם סוריה – מידע, שגרם למשבר, שהוביל למלחמה.

הבעיה בנקודה זו, היא ריבוי הגירסות הסותרות בקשר לתפקיד המעצמות, ובמיוחד בקשר לתפקיד הסובייטים. משום כך, סוגיה זו זקוקה עדיין לבדיקה היסטורית. אך אפילו אם נניח בוודאות, כי במסגרת הנסיבות של משבר 1967 אכן היתה הטעיה בין-לאומית, אזי נותרה השאלה, האם לא היה ברור לכל, כי אין מנוס מפרוץ מלחמה באותה תקופה, וכי ישראל מתכוננת אליה ברצינות?

3. הלקחים, שהופקו מן התבוסה, ובאיזו מידה למדו ממנה הערבים במישור הצבאי, במישור המדיני ובמישור התרבותי. יש להעיר, כי המגמה, ששררה בחשיבה הערבית, מיד לאחר התבוסה, כנראה בשל הזעזוע הקשה, לא בישרה, כי ניתן להפיק לקחים כלשהם. על דרך חשיבה זו, בין אם היה רשמית, או בלתי-רשמית, השתלט חוסר-הרצון להודות בתבוסה. היו שסברו, כי ההזדמנויות לא היו שוות, והחיל הערבי לא נלחם, למעשה, בשל "הבוגדנות" הבין-לאומית והישראלית. אם כן, כיצד יכולים להביס את מי שלא נילחם? רבים העדיפו להשתמש בביטוי "מחלה חוזרת" [במקור: נכסה] במקום ב"תבוסה", כפי הנראה כסימפטום של הסירוב הבלתי-מודע להכיר בתבוסה ושל הנטייה להפחית בערכה.

אולם, אין פירושו של דבר, שהערבים איבדו כל ראייה מציאותית שהיא, ששיאפתה היתה הסקת לקחים, הלכה למעשה. בעניין הזה מתעוררות כמה תמיהות, כגון:

– האם ניתן לראות בהתנסות של מלחמת 1973 הפקת לקחים אמיתית מתבוסת 1967? האם הלקח הצבאי טמון, בעיקר, בצורך לשנות את האסטרטגיה הערבית מהגנה להתקפה ובהכרת חשיבות גורם ההפתעה במלחמה, השולל מן האויב את היוזמה ואת חופש הפעולה, לפחות בשלב הראשון?

– האם חל שינוי בולט באופי המדיניות הערבית, שהיה לה קשר לתבוסה, וכיצד ניתן להגדיר מדיניות [חדשה] זו?

– האם ניתן להבחין בהתקדמות לקראת בניית מדינה ערבית מודרנית, שיש הסבורים, כי העדרה הוא הלקח החשוב ביותר כתוצאה מן התבוסה?

– ולבסוף. האם ניתן לומר, כי אחד מן הלקחים החשובים ביותר מהתבוסה היה, שהערבים הבינו, כי לא ניתן להנחיל תבוסה לישראל, או לחסלה, והטעות שבתפיסת הסכסוך כ"מרוץ אל נקודת האפס", ועקב הכרה זו, תפנית הדרגתית לקראת דו-קיום עם ישראל על בסיס לפיתרון בדרכי שלום?

החלק הראשון של הסימפוזיון נגע לעניין קביעת האחראים לתבוסה במלחמת 1967. בדיון רווחה הדעה, כי האחריות מתחלקת בין ההנהגה המדינית והמפקדה הצבאית. לואא פארוק פהים הבהיר, כי ההנהגה המצרית לא בחנה את

המצב המדיני ואת המצב הצבאי, ולא הכירה את האויב ואת כוחו. היא הסתמכה על הערכות שקריות, ותכנוניה לגבי ניהול המשבר, התכוונו לבצע הפגנת כוח צבאית, ולא היו הכנה למלחמה של ממש. הוכחה לכך היא העובדה, כי הכוחות הועברו לסיני מבלי שידעו מה מטרתם. מפקד פיקוד המזרח המשיך לשאול מה אופי המשימה, המוטלת עליו, עד לרגע האחרון. הוא [פארוק פהים] אמר: מה שהתרחש ערב המלחמה, לא ניתן להגדירו בפחות מאשר אנדרלמוסיה. לואא נביל פואד ציין, כי עבד אלנאצר איפשר לישראל "לדוג" את צבאו, וכי המפקד הכללי של הכוחות המזוינים, מושיר עבד אלחכים עאמר, ניהל את המשבר לפי דרך החשיבה של 1956, למרות שהנסיבות השתנו. הוא הבליט את העובדה שהתנהגותו של עבד אלנאצר שיקפה את חששו לגבי מעמדו ולגבי לאומיותו, שתעמוד במבחן, אם לא יסייע לסוריה. עקב כך הוא היה קשור לאופי מדיניותו הבין-ערבית באותה תקופה. לואא גמאל מט'לום קבע, כי ההנהגה המדינית המצרית נגררה אחר אירועים, שלא צפתה את ממדיהם. עבד אלנאצר תיאר לעצמו, כי יש אפשרות לשוב ולבצע את תרגיל הפגנת הכוח הצבאית כדי לעזור לסוריה, כפי שבוצע בשנת 1960. הוא לא ביצע כל הכנות לפעולות צבאיות חדשות.

לואא אחמד עבד אלחלים סבור, כי האחריות לתבוסה מתחלקת בין ההנהגה המדינית למפקדה הצבאית. אולם, החולשה היתה בראש ובראשונה חולשה מדינית. הוא הצביע בביור על כך, כי מן הבחינה הבין-ערבית ההתפשטות המדינית של מצרים לפני 1967 חרגה מיכולתה וממשאביה. לדבריו, ההנהגה המדינית הניחה לעניינים בכוחות המזוינים להתדרדר. הוא חשף עובדה, שקודם לכן לא זכתה להתייחסות מספקת, והיא שחלק מן הכוחות המצריים היו בעיראק, ולא רק בתימן, כדי לגונן על המשטר בבגדאד.

להלן, חלקו השני של הסימפוזיון:

– לואא נביל פואד: סבור אני, כי בפני עבד אלנאצר עמדו שתי אפשרויות בסיסיות: להתחשב באויבי ישראל, ולא לסייע לסוריה, וכך לרוקן מתוכן את הסיסמאות הלאומיות הערביות שאימץ, ולהחליש את מעמדו האישי ואת מעמד מצרים, או להתייצב מול האימים האלה, ולתמוך בסוריה, תוך אפשרות, שייכנס למלחמה במועד שאינו מתאים למצרים, משום שלא התכוון למלחמה זו. ואני מסכים, שלא היתה הכנה [למלחמה]. בְּרִצּוֹנִי להוסיף, כי בעקרונות המדעיים הצבאיים מצוי צד, העוסק בהכנת המדינה למלחמה. העקרונות האלה מחייבים, כי אגן על אדמות המדינה, אפרוץ דרכים, ואבנה שדות-תעופה וצירים. זה תהליך ארוך מאוד, הכולל את הכנת כלכלת המדינה למלחמה ואת הכנת העם למלחמה, ולא רק את הכוחות המזוינים – בנוסף להכנה במישור המדיני, במישור הבין-ערבי ובמישור הבינ-לאומי. זאת עשתה

וארצות-הברית כיום לא סיפקו לנו. המחסור הזה במידע שלנו על ישראל היה גורם לבעיות רבות יותר, אלמלא פיתחנו בתקופה מאוחרת יותר ציוד כזה. מבחינה אחרת, גדל מאוד היקף האמצעים, העומדים לרשות מצרים, עד שהאמנו בעצמנו.

לדעתי, ולואא אחמד כבר הצביע על כך, הבעיה החשובה ביותר, שהיתה לה השפעה עיקרית על שרשרת האירועים, שהובילה למלחמת 1967, היא אי-קביעת מטרה מדינית ומטרה צבאית בעוד מועד, כדי שניתן יהיה להכין בהתאם לכך את הכוחות המזוינים, לאור יכולתם בפועל? יש כאן שתי אפשרויות: אקבע את מטרותי, ואתכונן אליהן, או שאקבע את מטרותי בהתאם ליכולתי.

בצדנו קל להבין, כי קיים חוסר-איזון בין המטרות המדיניות ובין היכולת הצבאית. שכן, המטרות הצבאיות שאפתניות, והיכולת הצבאית אינה מסוגלת להיענות להן. הכוחות המזוינים הופתעו על-ידי החלטות מדיניות שאפתניות יותר ויותר, למרות שאגף המבצעים של הכוחות המזוינים, שהוא מרכז המוח החשוב של הכוחות המליץ להרגיע את החזית עם ישראל, משום שעל הכוחות להתכונן כדי לתת תוקף למטרות המדיניות.

המטרות המדיניות היו הפגנת כוח, הבאה לבסס את העמדה המדינית המצרית. ואכן, נעשו הכנות למפגן כוח צבאי, כפי שאירע בשנת 1960. אולם, מהלך העניינים נשמט [מידי מצרים], והיה בלתי-הגיוני שעבד אלנאצר ישיג תוצאות הפוכות [ממה שציפה].

אין הדברים האלה בבחינת הגנה עליה, אלא להיפך, הם מדגישים את המשגה, שעשתה ההנהגה המדינית. בהתייחס לבחינה הצבאית, הרי קיימות, כמובן, בעיות רבות ביותר. האסטרטגיה הצבאית המצרית היתה מוגדרת וידועה. היא פעלה בתימן כמגמה אסטרטגית, והיתה המלצה להביא להרגיע את החזית עם ישראל. למרות זאת, ולמרבית הצער, חזית זו נפתחה, "רחוממה". בנוסף לכך, עסקו הכוחות המזוינים, כמפקדות, בעיסוקים אזרחיים, כפי שידוע לנו, בפעילות נגד "האחים המוסלמים", בחיסול הפיאודליזם ובטיפול ברכוש הציבורי. זירת המבצעים לא צוידה ולא הוכנה כיוון שהמפקדה הכללית וחלק מן הכוחות עסקו במלחמת תימן. לאחר ניקוז כוחות לסיני החלו בהקמת קווי הגנה, והכוחות הותשו לחלוטין בשל כך. כללית, הכוחות המזוינים המצריים לא היו מוכנים למלחמה זו, בין אם לביצוע פעולות התקפה, או לפעולות הגנה. מדוע?

ברצוני לשוב אל ההמלצה, "לא ניתן להסתבך עם ישראל כל עוד חלק גדול מן הכוחות נמצא בתימן". הדבר לא נלקח בחשבון בעת ניווט המשבר, למרות שראש מחלקת ההדרכה של הכוחות המזוינים הודיע בחמישי-עשר במאי למפקד כוחות היבשה, כי הכוחות המזוינים אינם מוכנים לחימה.

מצרים בשנת 1973. זו היתה הדוגמה להכנת המדינה למלחמה. האם עשינו זאת ב-1967? התשובה הנחרצת היא: לא. ההנהגה נגררה אחר המאורעות. עבד אלנאצר ידע, שהמדינה אינה מוכנה למלחמה. לפניו ניצבו האפשרויות: האם ייכנס למלחמה כאשר אינו מוכן לה, כששליש מכוחותיו בתימן וכשמצרים מותשת ממעורבותה בתימן, או שיימנע מכך?

אני סבור, כי הוא ניסה למצוא אפשרות שלישית, כפי שניתן להבין מדברי לואא מט'לום על אירוע 1960 ["רותם"]. באותה שנה, בוצעה התקפה ישראלית על העיירה אלתואפיק שבסוריה. עבד אלנאצר ריכז את כל הכוחות המזוינים המצריים, והצליח, למעשה, לרכזם בחשאי ובמהירות מרבית. ישראל, אכן, הופתעה. הוא ביצע מפגן כוח צבאי רב-עוצמה, ולאחר מכן פינה את כוחותיו, והכריז בקול-יקולות, כי מה שאירע הוא הישג מדיני. אני סבור, כי עבד אלנאצר, אכן, רצה בשנת 1967 לבצע מפגן כוח צבאי, בדיוק כפי שאירע בשעת 1960. המניעים היו דומים, אך הנסיבות הביך-לאומיות היו שונות לחלוטין.

– לואא אחמד עבד אלחלים: מי היה אחראי לאי-ההבנה, כי חל שינוי בנסיבות?

– לואא נביל פואד: זו, כמובן, אחריות מדינית. היות שההנהגה המדינית הסתמכה על עקרונות מסוימים, שהיתה סבורה, כי הם נכונים. בשל תפיסה זו החלה ההסלמה. אולם, למרבית הצער, המאורעות הוכיחו, כי לרוב העקרונות האלה לא היו נכונים:

1. עמדת ברית-המועצות והשאלה עד היכן היא יכולה לתמוך במעשי מצרים. מצרים שיערה, כי ברית-המועצות יכולה לתמוך בה עד לגבול מסוים. אולם, כאשר פרצה המלחמה שתקה ברית-המועצות יומיים. אם כך, היתה הערכה בלתי-נכונה באשר לשאלה עד איזו מידה תתמוך ברית-המועצות במצרים.

2. עמדת ארצות-הברית. גם כאן התבססה ההערכה המדינית על כך, שלאחר 1956 וחשיפת תפקידן של צרפת ושל אנגליה, לא יכלה ארצות-הברית להמר על המוניטין שלה ועל אמינותה, ולתמוך בישראל. אולם, הערכה זו התעלמה מהתמיכה הבלתי-ישירה ומהדרכים הבלתי-ישירות, שבהן השתמשה אמריקה.

3. עמדת סוריה, שגררה את מצרים למלחמה עם ישראל כשהיא עצמה לא נכנסה למלחמה, ולא ירתה אפילו יריה אחת, עד שהיהודים הקדימו ותקפו.²

בסופו של דבר, התברר, כי העקרונות האלה, שעליהן הושתתה העמדה המצרית, לא היו נכונים. זאת, בנוסף למחסור במידע על ישראל. על כך הצביע לואא פארוק, וזה עניין חמור ביותר – אתה רואה אותי עירום ועריה, בעוד שאיני רואה אותך כלל.

למעשה, רוב האמצעים להשיג מידע ועל תצפיות הם טכניים, מדעיים ומתקדמים ביותר. האמצעים האלה נמנים עם הציוד האסטרטגי, שברית-המועצות בעבר

במהלך ביקור שמש בדראן, שר המלחמה, במוסקווה, ב-24 במאי 1967 הוא ביקש [מן הרוסים] לצייד בנשק שתי דיוויזיות. מה היה הזמן המתאים להגעת הנשק הזה? הבה נניח, כי היה מגיע במהירות. כמה זמן לוקח להתקינו ולהתאמן עליו? עלינו לזכור, כי בעת הגיוס הכללי הגיעו החיילים ליחידותיהם כשהם לבושים גלאביות. עובדה זו חושפת בפנינו מה מידת העוול, שנעשה לכוחות המזוינים המצריים, בנושא הזה. קיימת נקודה נוספת חשובה ביותר והיא, כי המסגרת הכללית של התכנית המצרית בסיני, היתה מעורפלת, עד שהחלה המלחמה. המפקדות הטקטיות היו במבוכה והכוחות הותשו בשל השינויים הרבים בהנחיות, ועקב התנועות המרובות שבאו בעקבותיהם זאת. החשיבה המצרית התנדנדה בין כמה אפשרויות. היתה לנו תכנית הגנה מאושרת "קאהר". היה ברור, כי ההחלטות והתכניות, המתקבלות בעת שלום בחדרים ממוזגים, תוך הכנות לבצען, נובעות מחשיבה רגועה. בניגוד למצבי לחץ. תכנית "קאהר" היתה טובה מאוד. אולם, למרבית הצער, אך החל ריכוז הכוחות בסיני, והחלו להכניס בה תיקונים, והחשיבה החלה להשתנות. האם נגן בלבד, או שנגן ונבצע פעילות התקפית?

ההחלטה על הנסיגה היתה שגויה

אלווסט: האם כוונתך לתיקונים בתכנית, או לתיכונן חדש לחלוטין?

פואד: תיקונים בתכנית. כלומר, התכנית תוקנה, עד שהגיעו, בסופו של דבר, לתכנית אחרת. בתחילה היתה התכנית הגנתית. אחר הועלה עניין ההתקפה על ישראל. כלומר, החשיבה הפכה להתקפית. ההנחה היתה – אגן, אחר אפרוץ, ואבלום את ההתקפה. אחר אפנה להתקפה כוללת על ישראל. זו חשיבה שונה, שהחלו לפעול לקראתה, אחר שבו, ואמר: לא. זה לא הגיוני. נגן, אחר נבצע פעולת התקפה על דרום הנגב ועל אילת. לכל זה יש להוסיף, כי המפקדה הכללית נענתה, למרבית הצער, לתכנית ההטעיה הצבאית, שעליה הצביע לוואא אחמד. תכנית "קאהר" בנויה בנחה, כי המאמץ העיקרי של ישראל מתמקד בציר הצפוני. וכך, אכן, אומר ההיגיון.

ישראל ביצעה תכנית הטעיה. זה טבעי. אולם, למרבית הצער, סברה המפקדה המצרית, כי המאמץ העיקרי הישראלי הוא בדרום. וכך, עבר מרכז הכובד [דרומה], כפי שהתבטא לוואא פארוק, והכוחות בצפון נבלמו. התיקונים האלה, שהוכנסו בתכנית, וביבלו את הכוחות, מדגישים שוב את הצורך להגדיר את המטרות המדיניות, את המטרות הצבאיות ואת המטרות האסטרטגיות.

אלווסט: התסבוכת בתיכונן מעוררת את פרשת נסיגת הכוחות המצריים ואת האנדרלמוסיה אעשר השתררה.

פואד: ביחס להחלטה על הנסיגה, אשר ניתנה בשישה ביוני: מרבית המקורות מצביעים על כך, שהתקבלה מבלי להתייעץ עם עבד אלנאצר. כמובן, הדבר אינו הגיוני, משום שלא ניתן לקבל החלטה כזו מבלי להתייעץ עם ההנהגה המדינית. אם ההחלטה התקבלה על דעת ההנהגה [המדינית], הרי היא משגה. אם היא לא התקבלה על דעתה, הרי שגם זה משגה. ההחלטה על הנסיגה היתה שגויה, לפי כל הקריטריונים. כאשר התקבלה ההחלטה היא נמסרה ישירות ליחידות השדה. אפילו אגף המבצעים לא היה בתמונה. כאשר נודע להם [לאנשי אגף המבצעים] על ההחלטה, הם התערבו, והפעילו לחץ [לבטלה]. הם הסבירו, כי אפילו במצב של תבוסה ניתן להפחית את ממדיה. ההחלטה גרמה בלבול רב, משום שהכוחות טרם ידעו האם עליהם להתגונן, או לסגת. כאשר החלו לסגת, הם שיכנעו את מושיר עאמר, כי ניתן להחזיק מעמד. דיוויזיה 4 החלה כבר לסגת, כפי שאמר לוואא פארוק, ואחר החלה לשוב על עקבותיה.

אלווסט: האם הנך סבור, כי הכוחות היו חזקים, במידה שאפשרה לא לסגת?

פואד: הכוחות היו חזקים דיים, עד שניתנה הוראת הנסיגה. מניחים, כי הנסיגה הנה שלב משלבי המלחמה, הדומה להגנה ולהתקפה. יש להתאמן לבצעו, ויש לשלוט עליו שליטה מלאה. כלומר, יש הבדל בין נסיגה לבין הליכה מהירה.

"נקרע את ישראל לגזרים"

לוואא פארוק פהים: ברצוני להתייחס להערכה הבלתי-נכונה של ההנהגה המדינית. יגאל אלון מנה באחד מספריו את התנאים, שרואה ישראל הכרזת מלחמה. אחד מהם היה סגירת מצרי טיראן. הספר הזה יצא לאור שנתיים-שלוש לפני מלחמת 1967. אולם, היתה הערכה מוטעית, שחשתי אותה בעצמי, למרות, שלרוע מזלי, הייתי במלחמת 1967 בברית-המועצות במשלחת לימודית. כאשר ביקר שמש בדראן במוסקווה ערב המלחמה הוא פגש אותנו, והרגיענו. שכן, היינו מודאגים. הוא סיפר לנו, כי השיג [מברית-המועצות] מה שרצה, וישראל תישחק. כך אמר לנו. הוא אמר, כי נקרע אותה לגזרים.

פואד: האם כך הוא התבטא?

פהים: כן. הוא אמר: "אין לכם שום סיבה לדאוג". מובן, שהשתכרנו מדבריו. יום הדין היה שבועיים לאחר מכן.

ביחס להתקפה האווירית: איני נוטה להפריז בחשיבותה, כפי שמקובל לעשות. במלחמת העולם השנייה התנהלה מערכה. בריטניה היתה נתונה להתקפות אוויר מקיפות על דרומה, שנמשכו 58 ימים. היטלר אמר בתחילתה: "נאלץ את בריטניה לכרוע על ברכיה". אך לא זה מה שאירע. יש דוגמה נוספת קרובה יותר, והיא

שעל. זה היגיון מדיני, ולא צבאי. תכנית "קאהר" שאפה להגן על קו מסוים בתוך סיני. לכן, הם אמרו: מה נעשה בעניין רצועת עזה? זו, אכן, בעיה בפני עצמה. משום שזו רצועה ארוכה, וכל מפקד צבאי היה מתלבט בקשר אליה, היות שקשה להגן עליה. לכן, תוקנה תכנית "קאהר", כדי לכלול את רצועת עזה במסגרתה, כדי למנוע השתלטות עליה. זו היתה תחילת המחדל.

עאמר מטייל במוסקווה

אלווסט: מכל מה שנאמר מתברר, כי קובץ המישיגים האסטרטגיים והצבאיים היה תוצאה של הצטברות ארוכה. איננו רוצים לתלות את האחריות במפקדה הצבאית, או בהנהגה המדינית, משום, שכפי שהואלתם לומר, האחריות משותפת.

— פואד: השכלתנו הצבאית האמיתית החלה, למעשה, בברית-המועצות. עלינו לנתח מה היה הידע הצבאי במצרים. אפילו לפני שאנו מדברים על ההנהגה המדינית, או על המפקדה הצבאית, אנו מטיילים עליהן את האחריות לאי-הכנת המדינה למלחמה, משום שבעצם לא ידעו כיצד להכין את המדינה למלחמה, באופן המדעי והמפורט, כפי שלמדנו. מדוע? ההכשרה הצבאית, שניתנה למצרים בברית-המועצות, היתה בשתי אקדמיות ובשתי רמות שונות. אקדמיית פרונוזה, שבה למד לואא פארוק, ואקדמיית וורשילוב, המלמדת אסטרטגיה ברמה גבוהה. הרוב למדו באקדמיית פרונוזה, שרמתה לא היתה רמה אסטרטגית גבוהה. בוורשילוב למדו מעט מאוד [מצרים].

אלווסט: בהקשר לכך, מה מידת הידע של ההנהגה המדינית במדעי הצבא?

— פהים: זה שייך לתחום ההכשרה הצבאית, כפי שאומר האח נביל. מן השיטה המערבית לקחנו את הקליפות. כאשר פנינו לשיטה המזרחית, החלה הדוקטרינה הצבאית המזרחית להשפיע על המפקדים הבכירים. אולם, הם לא למדו באקדמיית וורשילוב, אלא השתתפו בקורס קצר ללימוד משמעות הדוקטרינה המזרחית [באקדמיית פרונוזה]. כל המפקדים הבכירים, שסבבו את עבד אלחכים עאמר, עברו שני קורסים רצופים.

— פואד: הוא עצמו למד חדשים.

עבד אלנאצר וסאדאת

אלווסט: כפי הנראה, היתה ההתעניינות העיקרית, במסגרת האמצעים האלה, בביטחון הכוחות המזוינים? — פהים: לאו דווקא. ההנהגה ידעה בדרך זו על המצב כולו. שאלתי בעבר את אחד מאלה, שהכינו ד"רות עבור עבד אלנאצר, על מה כתבו, והאם היה כאן עניין של הלשנות. הוא אמר: הוא התמקד באימונים, ברמת הכוחות, בענייני נשק ובטיב תפעולו. זה היה אופי המידע [שבו

המלחמה האווירית במסגרת מלחמת המפרץ, "סופה במדבר". היא הסתיימה לאחר 38 ימים, וארצות-הברית הפעילה במסגרתה את האפשרויות העצומות, העומדות לרשותה. הכוחות העיראקיים לא נסוגו ממדבר כווית, למרות שמדבר כווית מקל על הטיפול בהם באמצעות הכוחות האוויריים יותר מאשר מדבר הנגב. זאת, משום שמדבר כווית שטוח לחלוטין. ברצוננו להעיר, כי אבדות מצרים ב-1967 מגיעות, לפי כמה אומדנים, לכ-10,000 הרגים ול-13,000 שבויים. להוציא את הפצועים. אבדות כאלו לא נגרמו בהתקפה האווירית. הן נגרמו בניסוגה עצמה.

אוסף לכך, כי במהלך מלחמת ההתשה היינו נתונים תחת הפצצות אוויריות כבדות, שנמשכו מ-1968 ועד 1971. לרוע מזלי, הייתי בקנטרה, והייתי נתון תחת הפצצות מדי יום ביומו מבוקר ועד ערב. כל מטוס הטיל כ-3,000 רוטל [כטונה וחצי] פצצות.

באשר לביקורת הנמתחת על הכוחות המצריים בנוגע, לניסוגה, הרי זה, בעיקרון משגה של המפקדה הצבאית. שכן, לא היתה תכנית לניסוגה זו, לא לאירגון הגנה אחרת ולא להגנה על הכוחות במהלך ניסוגתם באמצעות כוחות אחרים. הניסוגה, כפי שהובנה, היתה יציאה במהירות האפשרית. זה בעצם מין הימלטות מן המערכה. המונח "ניסוגה", כפי שאמר לואא נביל, היא צורה של ניהול לחימה. ניסוגה פירושה גיבוש תכנית. אולם, למרבית הצער, אין נוהגים כך. עברתי את מלחמת 1956. הייתי באותה תקופה ברפיח. למרבית הצער, וכמובן, עדיף היה שהדברים האלה לא היו נכונים, אחר שנסוגנו מרפיח, גיבשנו את תכנית הניסוגה בקהיר. פירושו של דבר, שטעות זו חוזרת על עצמה.

לגבי נושא הערכת המצב האסטרטגית ומידת נכונותה. אני רואה אותה כנכונה, אם היא מדייקת בשיעור 79-80 אחוזים. שיעור קטן יותר מוביל לשואה. כל הערכותינו האסטרטגיות לגבי מלחמת 1967 היו לקויות, היות שלא קלעו ליותר מחמישים אחוזים. ההערה האחרונה, שברצוני להעיר, היא, כי התנאים, שנלקחו בחשבון בסיני לצורך הגנה, או להתקפה, לא התאימו, משום שהיה לנו רצון עז להיצמד לגבול. זו סכנה גדולה. אני רואה בה סוג של כשל בחשיבה. יש לנו בסיני קו הגנה אסטרטגי. לו הייתי בעמדת הגנה, הרי אין מנוס מכך שכוחותיי העיקריים ימצאו על הקו הזה כדי לחסוך לי כוחות ועתודות. אני כיניתי את הקו הזה "אסטרטגי", היות שהוא מהווה עבורי עמוד שדרה למערך ההגנה. זה אזור הקצה המערבי של סיני. אם אציב כוחות מאחוריי, עליהם להיות כוחות בעלי תכונות מסוימות — תכנית תנועה וכושר הסוואה. אולם, הטעות, שעליה אנו חוזרים בהתמדה, היא ההיצמדות לגבול.

— פואד: אם תרשה לי, ברצוני להעיר, כי בעניין תכנית זו השתלט על החשיבה ההיגיון, שלא לעזוב אף

– נביל: איני מתנצל, ואומר, כי ההנהגה המדינית לא היתה בתמונה מבחינת המצב האמיתי של הכוחות המזוינים. הדבר הוכח לאחר מלחמת 1967 – כאשר החל הנשיא עבד אלנאצר להקדיש את תשומת לבו לכוחות המזוינים, השתנה מצב העניינים, והחלה הבנייה המעשית של הכוחות האלה. נכנסנו למלחמת 1973 עם המבנה, שהקים עבד אלנאצר, ולא סאדאת. "הוא לא הביא אפילו מסמר אחד". ברצוני לומר, כי עבד אלנאצר ידע מה מצב הכוחות המזוינים אחרי 1967, והמשיך לבנותם, הלכה למעשה, בדיוק להיפך מנהוגו לפני המלחמה.

– פארוק: זו היתה יריבות אישית. [לפני 1967] הוא הכיר [את מצב הכוחות], אך לא התערב. לאחר 1967, נקלע העניין למשבר. ההנהגה הצבאית, שממנה חשש, הסתלקה, ובאה מפקדה, שצייתה לו.

עבד אלנאצר סירב לבצע התקפה מונעת

– עבד אלחלים: השאלה, שהתעוררה קודם לכן, על מידת האחריות של ההנהגה המדינית, ושל המפקדה הצבאית, אסור לה להתנתק מהאקלים, ששרר באזור, ומהאקלים הבין-לאומי הכללי באותה תקופה. אסתפק כאן בדברים, שעליהם לא דיברו עמיתיי. בעניין הזה יש לקחת בחשבון את המבצעים להתפשטות המדינית המצרית, במסגרת הלאומיות ה[פאן] ערבית. התפשטות זו חרגה מהמשאבים ומהיכולת המדינית האמיתית של מצרים. זה נושא חשוב מאוד. עניין הלאומיות הערבית וההתפשטות המדינית המצרית, אם מותר לקרוא לדברים בשמם, לא זכו להדים חיוביים בקרב הערביים. הידיעה על הריכוזים הצבאיים בגבול סוריה הגיעה מברית המועצות לפני שאמריקה התערבה. נאמר גם, כי זכריא מוחי אלדין היה אמור לנסוע לברית המועצות בחמישה ביוני קיימת, אם כך, הרמוניה רבה במהלך האירועים, מה שמציב סימני שאלה רבים ומעורר תמיהות רבות באשר לתחום הבין-לאומי. איני יכול לייחס זאת למזימה בין-לאומית, או למשהו אחר. אולם, לכל הפחות, עלינו להציב סימני שאלה, ולתמוה בנוגע להרמוניה בין שתי המעצמות הגדולות באותה תקופה.

לקחי התבוסה

– עבד אלחלים: אני סבור, כי טיפלנו בפרשת מלחמת 1967, מכל בחינותיה. אני רוצה לומר, כי בסופו של דבר, זו היתה שואה, מכל הבחינות – המדיניות והצבאיות. אולם, מצד שני קמה תנועת רפורמה הכרחית וחיונית, כדי להחזיר את מצרים לשמור על איזון מסוים בין מדיניות החוץ ומדיניות הביטחון שלה ובין אפשרויותיה, יכולתה ומשאביה. תנועת רפורמה זו החלה, למעשה,

התענין עבד אלנאצר]. אם כך, עבד אלנאצר עצמו היה שואל כדי לוודא את מצב הכוחות המזוינים ואת רמת הדרכתם ואימוניהם.

אישית, הייתי מכנה את עבד אלנאצר "רמטכ"ל", שכן כל היום בדק דיווחים, עיין בהם, ופתר בעצמו בעיות. – לווא אחמד עבד אלחלים: אני מסכים עם לווא פארוק, כי המידע הגיע להנהגה המדינית דרך הקאדרים של הכוחות המזוינים. אני סבור, כי קרוב לוודאי, המידע היה ממצה עד כדי כך שבמחצית הראשונה של 1967 היתה כוונה להחליף את המפקדה הצבאית במצרים על סמך אותו מידע. אולם, ברצוני לשוב, ולהאשים את ההנהגה המדינית על כי הכוחות המזוינים עסקו בתחומים נוספים, שהיו רחוקים מן התחומים הצבאיים. היה להם חלק בפעילות האזרחית ובניהול כמה מגזרים בתוך הרפובליקה.

– פואד: אולם, המחשבה על החלפת המפקדה הצבאית לא היתה בשל מצב הכוחות המזוינים, אלא בשל התנהגותו של עבד אלחלים כאמר במישור האישי, בשל המסחר שבו עסק, בשל החשד להברחות אשר התעורר בקשר אליו וכיוצא באלה.

אלווסט: האם אין פירוש הדבר, שזו אינדיקציה מסוימת לרצון, כי המפקדה הצבאית תתפנה לניהול ענייני הכוחות המזוינים

– נביל: היא, בעצם, לא התפתה לכך. אני ממשך לטעון, כי המפקדה הצבאית באותה תקופה סברה, כי השגת טנקים ומטוסים מספיקה להכנת הכוחות המזוינים [למלחמה]. אולם, הכנה למלחמה היא עניין שונה לחלוטין.

– עבד אלחלים: גמאל עבד אלנאצר היה בעל השכלה נרחבת בהרבה מאשר אנוואר אלסאדאת. בתחילה הוא הרצה באקדמיה לפיקוד ולמטה. הוא היה אדם בעל השכלה צבאית, וידע מה פירוש מדעי הצבא. אנוואר אלסאדאת היה רחוק מאוד מזה.

– פהים: האם כוונתך לסאדאת, או לעאמר?

– עבד אלחלים: לא. כוונתי לסאדאת. אני משווה בין שני נשיאים. סאדאת עמד מול המפות, ועשה עצמו מבין זאת, משום שצוות יועציו הכין הכל. אישית, הוא היה רחוק ממדעי הצבא, ונמנה, כמובן, עם ראשי המדינות, שלגביהם לא הניחו, כי למדו את המדעים האלה. נדרש מהם לקבל החלטה מדינית בעזרת צוות יועצים. שאם לא כן – לא היה צורך להקים מועצה לביטחון לאומי, להגנה לאומית, או את המועצה העליונה של הכוחות המזוינים. איני מתאר לעצמי נשיא רפובליקה, הבקי בהיבטים הצבאיים, כאילו הוא איש מקצוע בנושא.

אלווסט: אולם, החלטה צריכה להתקבל על סמך מידע נכון?

– פארוק: גם לעבד אלנאצר היה מידע נכון, אולם, ההחלטה לא היתה נכונה.

יתרון על פני מצרים ועל פני הערבים. אולם, עובדה זו אינה שוללת את אפשרות ההפתעה. בשנת 1973, צפו [הישראלים] במתרחש [במצרים], אך לא היו עירניים, בשל ההטעיה ובשל גורמים נוספים. משום כך, עדיף לשים דגש על כל עקרונות המלחמה ועל כל עקרונות התיכנון, לממש את רובם ולא להתמקד בגורם אחד. נקודה נוספת, היא עניין חוסר האפשרות של להנחיל תבוסה לישראל. כמובן, אמונה רווחת זו אינה נכונה מיסודה. ההוכחה לכך, מלחמת 1973, ובמידה פחותה, מלחמת לבנון והאינתיפאדה.

אלווסט: הכוונה להנחיל לה תבוסה מלאה.

— פואד: אני טוען, כי הנחלת תבוסה לישראל אינה בלתי-אפשרית לחלוטין. אולם, יש לכך תנאים. עלינו לפעול, ולתכנן זאת. צריך שהאינטרס הלאומי הביך-ערבי יהיה הדומיננטי במדינות ערב, כל עוד יישמר המינימום של האינטרס הלאומי [הטריטוריאלי] של כל מדינה ומדינה. צריך, שלכך תתלווה התקדמות טכנולוגית והתמזגות עם הסדר העולמי החדש. מה שמתרחש עתה, עומד בסתירה להיגיון ולכל הכללים. שכן, כיצד יתקפו חמישה מיליוני ישראלים יותר ממאה מיליוני ערבים? לא ניתן לתרץ זאת באיכות.

הערות

1. פברואר 1960 — האירוע כונה בצה"ל מבצע "רותם".
2. למרות דבריו, הסורים תקפו באוויר וביבשה באורח מוגבל.
3. הכוונה לספר מסך של חול.
4. צ"ל תחילת אוגוסט 1970.

בעקבות 1967 בהנהגת עבד אלנאצר עצמו. היא התבטא בשורת צעדים, שבמידה רבה, השיבו את המצב לתקנו. ברצוני לציין, למשל, את חזרת הכוחות המזוינים לעסוק בעיסוק שנועד להם. הרחק מכל מעורבות שהיא בנעשה במדינה. ברצוני גם לציין, כי עבד אלנאצר הפקיד את הפיקוד על היחידות בידי מפקדים מקצועיים ומשכילים, במקום המפקדים האהובים עליו, מבלי להתחשב בכישוריהם.

תהליך הרפורמות החל למעשה בתחילת שנת 1967[?], כאשר יצא עבד אלנאצר לבקר את הכוחות המזוינים, בראשונה, לאחר התבוסה. באותה הזדמנות, הוא אמר לכוחות המזוינים, כי החל, למעשה, תהליך התכנון האסטרטגי, שהושלם לאחר מכן, והביאנו להתרחשויות של שנת 1973.

— פהים: ברצוני לומר, לסיום, כי הבעיה עם ישראל לא הסתיימה במלחמת 1967, אלא זה מעגל רצוף של סכסוכים.

הפרק הראשון הוא הסכסוך הערבי-יהודי בפלשתינ בימי המנדט, בשנות השלושים. הפרק השני הוא המלחמה שלחמה ישראל בשנת 1948, והיא כשלעצמה שואה גדולה, היות ששלוש-ארבע מדינות ערביות לא הצליחו להגן על אדמת פלשתינ מפני כנופיות ציוניות, שהקימו מדינה. לאחר מכן, באו מלחמת 1956 ומלחמת 1967. אלה שני פרקים, שראוי להתעכב עליהם ארוכות. כמו כן מלחמת 1973, שלא נוכל לומר, כי הפקנו ממנה את כל הלקחים. לבסוף, מלחמת לבנון. אין צורך להעניק לישראל ממדים מעבר לממדיה האמיתיים. שכן, זו מדינה מוגבלת מבחינת תושביה ושיטחה. היא אינה מבצעת שום פעילות, שהיא מסיימת במלואה. זה אחד המאפיינים של מלחמות הערבים עם ישראל.

— פואד: נקודה אחרת נאמרה בנייר העבודה בעניין הלקחים, שהופקו מתבוסת 1967. הערבים הפיקו ממנה לקחים רבים, שיכולם המבורך היתה מלחמת 1973. הפקנו ממנה לקחים לגבי הערבות ההדדית הערבית, לגבי הכרת האויב במדוייק, לגבי הכנה מדעית למלחמה, לגבי הכנת מדינות ערב במובן המדעי, לגבי הגדרת אופי שיתוף הפעולה הצבאי בין מצרים לסוריה, לגבי תכנון מדעי של המבצע תוך יישום כמה מעקרונות המלחמה, כמו ההפתעה, היחזמה, שיתוף פעולה, חשאיות ועוד.

להערכתך, הנשק המערבי אינו מתאים ללחימה בישראל, ותהיה יכולתו אשר תהיה. מדוע? משום שהוא מותנה בשמירה על איזון במאזן הכוחות [אספקת נשק על-ידי המערב באופן שווה, לישראל ולערבים, כדי לשמור על איזון]. יש להישען על ייצור ערבי [תעשיית הנשק הערבית]. ביחס להפתעה, היא, ללא ספק, אחד מעקרונות המלחמה, שהיא בעלת עקרונות רבים. אולם, אין זה הכל. בייחוד לנוכח ההתפתחות הטכנולוגית הרבה באמצעי התצפית ובאמצעי החישה מרחוק, שבהם יש לישראל

מי גרם להשמדת חיל האוויר המצרי?

גמאל מראד*

השגרירות הזרות בקהיר, כאשר לשיירות מתלווים צלמי העיתונות ומצלמות הטלוויזיה; וכך הפכו תנועות הצבא למפגן צבאי הפגנתי. כל זה התרחש, כמובן, לפי הוראות המפקדה הצבאית, מתוך רצון ליצור הפגנת כוח ולהבליט שרירים, וכך, להפחיד את ישראל. זו, ללא ספק, דרך נאיבית, שהביאה לתוצאה הפוכה מזו שהתכוונו לה.

הסוד של בחירת הנסיבות הגרועות ביותר לכניסה למערכה

כשפרסם מושיר עאמר את הוראותיו על ריכוז הכוחות, הוראות אשר הביאו ל"חימום" המצב, הוא נקט בצעד, שההיגיון הישר חייב לנקוט בו טרם פירסום ההוראות. הוא הטיל על הרמטכ"ל, פריק אוול מחמד פאוזי,³ לצאת בו ביום (14/4) לדמשק כדי לעמוד על מידת הנכונות של הידיעות, שהגיעו מברית המועצות ומכמה מקורות אחרים, על אותו ריכוז כוחות ישראליים בגבול סוריה.

הגנרל פאוזי, אכן, יצא בארבעה עשר במאי בדרך האוויר לדמשק, ושהה שם 24 שעות. במהלך ביקורו הוא בדק את המצב בחזית הסורית, ושאל את המפקדים הבכירים במטה הכללי הסורי, ובמפקדת החזית על נכונות הידיעות בדבר הריכוזים הישראליים. הגנרל פאוזי העלה על הכתב את תוצאות מסעו בעמוד 71 של ספרו, **מלחמת שלוש השנים**.

וכך הוא תיאר את המצב:

התוצאה היתה, כי לא מצאתי בשטח שום הוכחה המאמתת את המידע, אלא, היפוכו של דבר, צפיתי בצילומי אוויר מן החזית הסורית, שצולמו בידיעות המודיעין הסורי בימים בשנים עשר-שלושה עשר במאי 1967, ולא הבחנתי בשום סטייה מן המצב הצבאי השיגרתי. שבת לקהיר בחמישה עשר במאי, והגשתי לפילדמרשל עאמר דר'ה, שבו הכחשתי קיום ריכוזים ישראליים כלשהם בחזית הסורית.

לאחר שנכח, כי הידיעות על הריכוזים הישראליים אינן נכונות, במקום שיורה לבטל את הוראותיו הקודמות ושופרות התעמולה המצריים יפסיקו לתופף בתופי המלחמה, לאחר שהמפקדה הסורית עצמה אישרה בפני הרמטכ"ל המצרי, כי הריכוזים האלה אינם קיימים, המשיך מושיר עאמר "לחמם" את המצב, ולהסלים את המשבר. עקב זאת, כתב פאוזי בזיכרונותיו, כי ריכוזים ישראליים בגבול סוריה לא היו הסיבה העיקרית, או האמיתית, לגיוס הכללי ולריכוז הכוחות, שנקטה מצרים, בחופזה זו.

לפני אמצע מאי 1967 הגיעו אל האחראים במצרים ידיעות, שמרביתן ממקורות סובייטיים, על ריכוזים ישראליים בגבול סוריה. עוד בטרם אומתו הידיעות, כפי שהיה מן הראוי להיעשות, פירסם סגן המפקד העליון של הכוחות המזוינים, מושירי עבדאלחכים עאמר,² בצוהרי ארבעה עשר במאי הוראות מפתיעות, ללא התרעה מוקדמת, על העלאת דרגת הכוננות של הכוחות המזוינים, מדרגת כוננות רגילה לדרגת כוננות מלאה לקראת לחימה. כן קבעו ההוראות, כי הכוחות המזוינים ידוכזו מיד בחזית סיני, ויחידות השדה יערכו במקומות המיועדים להן בסיני, בהתאם לתכנית ההגנה "קאהר", לא יאוחר מיום המחרת.

לאחר שמושיר עאמר פרסם את ההוראות הללו, שמשמעותן הכנות בפועל למלחמה, החלו הכוחות, שנערכו באזור תעלת סואץ, לחצות את התעלה על מנת לתפוס עמדות הגנה בסיני. היחידות, שהשתייכו לפיקוד המרכז (קהיר), והיו ממערב לתעלה, נהגו בדרך משונה, הסותרת את הדרך המקובלת בתנועות צבא, בייחוד, לנוכח העובדה, שהכוחות האלה עשו את דרכם לשדה הקרב. במקום שתנועות הצבא יתבצעו בלילה, בשעות החשיכה, תוך שימוש בדרכים צדדיות, הרחוקות מאזורים מאוכלסים, ותוך שמירה על חשאיות, התבצעו כל התנועות המאסיוויות הללו לאור היום, תוך שימוש ברחובות הראשיים בבירה, שהתנועה האזרחית בהם סואנת ביותר. היה מדהים לראות כיצד עוברים אלפי טנקים, תותחים משוריינים ומשאיות מלאות בחיילים תחת מרפסות

אוקטובר, 7.6.92, עמ' 34-35.

גמאל מראד פרסם סדרה של שלושה מאמרים באוקטובר (14.6.92, 7.6.92, 31.5.92) תחת הכותרת **לרגל חלוף רבע מאה לטרנדיה של 5/6/67**. כאן בחרנו להביא כמעט כלשונם את החלק השני ואת החלק השלישי בסדרה, הסוקרים את מהלך האירועים עד לפרוץ המלחמה ואת הסיבות לכישלון.

השבועון המצרי **אוקטובר** החל להופיע באוקטובר 1976.

עורכו הראשי **צלאח מנתצר**.

אניס מנצור – עורכו הראשי הקודם עד שפרש לגמלאות בשנת 1984 – היה מקורב לנשיא סאדאת, וכדוברו הלא רשמי, הפך לבלוט ביותר בתמיכתו בשלום עם ישראל, הגם שבמקביל מתח ביקורת על ישראל ועל מנהיגיה. בתקופת סאדאת שימש העיתון כבטאונו המובהק של השלטון. השבועון מרבה לפרסם סדרות מאמרים על תקופת עבד אלנאצר ועל תקופת אנואר סאדאת. עד נובמבר 1977 ניכרה בעיתון עמדה אנטישמית מובהקת. לאחר ביקור סאדאת בירושלים שינה העיתון את עמדתו, ותמיכתו הבלתימסויגת בהליכת סאדאת לירושלים תורגמה לנימות מגוונות יותר כלפי ישראל. לאחר רצח סאדאת ירדה חשיבותו.

פירושו של דבר, שההנהגה המצרית חיפשה אמתלה שתאפשר לה לרכז את כוחותיה בחזית סיני. נראה היה, כאילו היא השלימה את הכנותיה לפתוח במתקפה על ישראל. כמו כן, נראה היה, כאילו מצאה מצרים את העיתוי הזה כמתאים ביותר לפתוח במערכה המכרעת עמה. משום כך, החלה להסלים את המשבר מיום ליום, עד שהמלחמה תהפוך לעובדה קיימת, שלא ניתן להתחמק ממנה. מסקנה מפתיעה זו מביאה אותנו פעם נוספת לשאול את השאלה המביכה: מה הסוד, הטמון בנחישות של ההנהגה המצרית להיכנס ללחימה עם ישראל בתנאים הגרועים ביותר עבור מצרים מבחינת מצב הכוחות המזוינים, ובעיתוי הגרוע ביותר?

[- - -]

נראה, שההנהגה המצרית הופתעה מהסכמתו המהירה של או תאנט לבקשתה להוציא את הכוח הבין-לאומי, [מסיני], וזאת ללא כל התנגדות ומבלי שהציג את העניין, כמצופה, בפני מועצת הביטחון, שהיתה אמורה לסרב לבקשה זו, או, לפחות, לדחות את אישורה. לא היתה אפשרות למצרים לסגת מבקשתה להוצאת הכוחות לאחר שהעבירה אותה אל הא"ם ולאחר שהמזכיר הכללי אישר אותה.

ההנהגה המדינית המצרית בלעה את הפתיון, שהוצב לה על מנת לגרור אותה למלכודת חמישה ביוני, ללא כל אזהרה, או ניסיון לחזות את התוצאות. היא הולכה שולל באמצעות מידע כוזב על ריכוזים ישראלים בגבול סוריה. היא נחלצה לעזרת סוריה כשהאמתלה לכך היא הסכם ההגנה המשותף מארבעה בנובמבר 1966. זאת, מבלי לבדוק או לנסות לוודא את אמיתות המידע, וללא הסכם וללא תיאום עם ההנהגה הסורית עצמה בדבר הצעדים שצריכות לנקוט ההנהגה המצרית וההנהגה הסורית לשם התמודדות עם הריכוזים הישראליים, כביכול.

מוזר, כי המפקדה המצרית הורתה לרכז בחזית סיני את כל הכוחות, המצויים במצרים, מבלי לשמור על עתודה אסטרטגית כלשהי מחוץ לזירת הפעילות באופן שיתאפשר לה להתמודד עם פריצה של מערך הגנתה, עם מצבים קשים אחרים, שעלולים להתהוות לאורך החזית, או לשגר עתודה זו על מנת לתגבר את התקפת-הנגד. התנהגות זו עמדה בסתירה לכל העקרונות האסטרטגיים והטקטיים, והותירה את האזור ממערב לתעלת סואץ ועד לקהיר ללא כל כוחות צבאיים לוחמים.

ההחלטה המדינית, שהביאה לתבוסה

הכינוס החשוב ביותר, שהתקיים ערב פרוץ מלחמת יוני 1967 היה הכינוס, שבראשו ישב הנשיא המנוח גמאל עבד אלנאצר ואשר נערך ביום שישי, שניים ביוני, במשרד של מושיר עאמר במפקדה העליונה של הכוחות המזוינים

במדינת-נצר'. בכינוס השתתפו מפקדי החילות החשובים, רמטכ"ל הכוחות המזוינים, ראש אגף המבצעים, ראשי האגפים האחרים, מפקדי יחידות השדה ומנהלי המשרד של מושיר עאמר. מבין המדינאים, שהשתתפו בכינוס, היו זכריא מוחי אלדין, אנוואר אלסאדאת, חוסיין אלשאפעי, עלי צברי⁵ ושר המלחמה שמס בדראן.⁶ המתרחש באותו כינוס היסטורי רב-משתתפים היה דוגמה מעשית למידת השפעתן של ההחלטות המדיניות על האסטרטגיה הצבאית של המדינה. עבד אלנאצר פתח בסקירת המצב המדיני בזירה הבין-לאומית, וסקר את המצב המדיני ואת המצב הצבאי בתוך ישראל לאחר הקמת קבינט המלחמה, יום קודם לכן, ולאחר מינויו של משה דיין כשר הביטחון. עבד אלנאצר הגיע למסקנה, כתוצאה מניתוח כולל של המצב, כי למרות שזכינו במערכה המדינית, שבה הפסידה ישראל לאורך כל החזית, הרי האפשרות לפרוץ מלחמה לאחר הקמת הממשלה החדשה בישראל, היא בהסתברות של מאה אחוזים. הוא צפה, כי ישראל תפתח בהתקפה נגדנו ונגד מדינות ערב, הגובלות עמה (סוריה וירדן) תוך יומיים-שלושה, לכל היותר, כלומר בארבעה-חמישה ביוני, וזאת, טרם הגעת הכוחות העיראקיים, שיצאו מעיראק בדרכם לירדן ובטרם יהיה סיפק בידי הכוחות האלה לתפוס את עמדותיהם בגדה המערבית, ולהוות [עבור ירדן] כוח לוחם אפקטיבי. עבד אלנאצר הסביר מה תחזיתו לגבי הפעילות הצפויה של האויב, לאור ההתרחשויות במלחמת 1956. הוא אמר, כי ישראל תפתח את התקפתה במכת-פתע מן האוויר, שתכוון נגד כוחותינו האוויריים ונגד אמצעי ההגנה האווירית שלנו על מנת לשתקם, ולהוציאם מן המערכה. הוא הסביר למפקד חיל האוויר פריק אוול צדקי מחמוד⁷ ולשאר הנוכחים, כי בשל שיקולים מדיניים, ניאליץ להותיר את היוזמה [בפתיחת המערכה] בידי האויב, וניאליץ לספוג את מכתו האווירית, ולנקוט באמצעים, הדרושים להפחית את היקף אבדותינו, עד למינימום, על מנת שיתאפשר לנו, לאחר מכן, להנחית מכה אווירית מרתיעה על ישראל.

למרות ההתנגדות העזה שגילה פריק אוול צדקי מחמוד להחלטה זו, הוא נאלץ לציית, בשל ההתערבות של פילדמרשל עאמר ועמידתו לצד עבד אלנאצר. כאשר נמשך הדיון, ועסק באומדן האבדות, העלויות להיגרם לכוחות האוויר אם תפתח ישראל בהנחתת מכה אווירית, אמד אותן מפקד חיל האוויר בשיעור של 15-20 אחוזים. אומדנו לגבי שיעור האבדות, שיגרמו לאויב לאחר מכת-הנגד האווירית, היה עשרה אחוזים, בתקווה שההתקפה האווירית תבצע תוך 45 דקות [מתום ההתקפה האווירית הישראלית]. הנשיא סיים את הכינוס בקובעו, כי ישראל מתכוונת לפתוח בהתקפה בבוקר חמישה ביוני.

ממהלך האירועים התברר כי, מושיר עאמר והמפקדים הצבאיים לא לקחו ברצינות את התרעתו של עבד אלנאצר,

המטוסים מבסיסי האוויר הקדמיים בסיני ובאזור התעלה לבסיסי אוויר בעומק, היות שההוראות, שניתנו בכינוס בשניים ביוני, קבעו, כי התקפת-הנגד האווירית תבוצע תוך 45 דקות מסיום ההתקפה האווירית הישראלית. בשל הטווח הקצר של המטוסים המצריים, שהיו מתוצרת סובייטית, אילצה מפקדת חיל האוויר המצרי את המטוסים קצרי-הטווח להישאר בבסיסי האוויר הקדמיים, למרות שהיו חשופים לסכנה, על מנת להבטיח את השתתפותם בתקיפת-הנגד האווירית תוך פרק הזמן הקצר שנקבע לכך.

הערות

1. אלו הדרגות בצבאות ערב:
 - מלאזם – סגן-משנה
 - מלאזם אוול – סגן
 - נקיב – סרן
 - ראיד – רב-סרן
 - מקדם – סגן-אלוף
 - עקיד – אלוף-משנה
 - עמיד – תת-אלוף
 - לואא – אלוף
 - פריק – רב-אלוף
 - פריק אוול – מייג'ור-גנרל
 - עמאד – ג'נרל (לא בצבא מצרים)
 - מושיר – פילדמרשל
- יליד 1919, מחברי "הקצינים החופשיים", שביצעו את הפיכת יולי 1952 במצרים, בהמשך כיהן כשר המלחמה. במלחמת ששת הימים כיהן כסגן ראשון לנושא מצרים גמאל עבד אלנאצר וכן סגן המפקד העליון של הצבא המצרי, בדרגת מושיר. בפועל, היה האישיות הצבאית הבכירה במצרים ובעולם הערבי בכלל. בתום המלחמה (עשרה ביוני) התפטר. באוגוסט 1967 נעצר בחשד של קשר נגד השלטון, והתאבד בבלאו.
- כרמטכ"ל, לא היה המפקד הישיר של זרועות הצבא, אלו היו כפופות לעאמר. הרמטכ"ל עסק בעיקר בתיאום ובארגון. בתום המלחמה מונה למפקד הכללי של הכוחות המזוינים, ובהמשך לשר המלחמה. הודח ונאסר על-ידי סאדאת בשנת 1971.
- שכונה של קהיר.
- הצמרת הפוליטית של מצרים:
 - א. זכריא מוחי אלדין – סגן שני לעבד אלנאצר. הועדף על פני עאמר לתפקיד נשיא עם התפטרות עבד אלנאצר בתום מלחמת ששת הימים. מינוי שבוטל, כמובן, עם חזרת הנשיא המצרי מהתפטרותו. בשנת 1968 הורחק מהשלטון.
 - ב. אנוואר אלסאדאת – שימש מאז 1959 כ"ר"מ-מועצת האומה" – הפרלמנט המצרי. במאי 1967 שהה בראש משלחת בברית-המועצות. בי-1969 מונה לסגן יחיד לעבד אלנאצר, והחליפו עם מותו בספטמבר 1970.
 - ג. עלי צברי – המזכיר הכללי של "האיחוד הסוציאליסטי הערבי" (מפלגת השלטון במצרים) וסגן נשיא. מעמדו התחזק אחרי מפלת 1967. לאחר עליית סאדאת לשלטון, הודח, ונאסר (1971).
 - ד. שמש אלדין ברדאן – בסוף מאי 1967 יצא לברית-המועצות לתאם עמדות. הודח יחד עם סגן הנשיא עאמר בתום המלחמה, ונעצר עמו באשמת קשר נגד השלטון באוגוסט 1967. הועמד לדין, ונידון למאסר עולם עם עבודת פרך.

כי צפויה התקפה בבוקר חמישה ביוני. הוכחה לכך ניתן למצוא בכך שמושיר עאמר, בלוויית קבוצת קצינים בכירים מן הכוחות המזוינים, יצאו בבוקרו של אותו יום, במטוס צבאי מדגם אליושין 14 לשדה-התעופה ביר-תמאדה שבסיני, שבו המתינו להם מפקד החזית, פריק אוול עבד אלמוחסן מרתגא, מפקד ארמיית השדה, פריק צלאח מחסן ומרבית מפקדי יחידות השדה. ההתקפה האווירית הישראלית החלה בעוד מטוסו של המושיר מתכונן לנחות בשדה-התעופה ביר-תמאדה. הטייס נאלץ לשוב על עקבותיו, ולנחות בנמל התעופה הבינלאומי של קהיר. המושיר והקצינים הבכירים, שהתלוו אליו, נאלצו לעלות על מוניית כדי שתסיעם מנמל-התעופה למפקדה העליונה במדינת-נצר. נראה היה, כי בתוככי לבו עבד אלנאצר לא היה משוכנע באמינות ההתרעה, שמסר למפקדים הצבאיים בכינוס. שכן, הוא איפשר לחברי המשלחת העיראקית בראשותו של ראש הממשלה טאהר יחיא, שעשתה בביקור רשמי במצרים, לצאת בלוויית סגן הנשיא דאז, חוסין אלשאפעי, במטוס צבאי אליושין 14 לבקר באזור התעלה בבוקר חמישה ביוני. שדה-התעופה פאיד היה נתון להפצצה ישראלית מן האוויר בעת נחיתת מטוסם, והם ניצלו ממוות בדרך נס. ניתן היה להניח, בהתאם לנהלים המקובלים בכינוסים כאלה, ובייחוד בכינוס, שיושב-הראש שלו הוא נשיא הרפובליקה, ומשתתפים בו סגן המפקד העליון של הכוחות המזוינים ומפקדי הצבא הבכירים, שפריק פאוזי, בתוקף תפקידו כרמטכ"ל הכוחות המזוינים, ועמו גם ראש אגף המבצעים, שמו את כל הנאמר בכינוס, ויפרסמו פקודות מבצע קרביות דחופות, שיופנו לכל החילות של הכוחות המזוינים, למפקד החזית ולמפקד ארמיית השדה, נוכח התרעת הנשיא על התקפה צפויה של ישראל בבוקר חמישה ביוני. כן היה עליהם להודיע על כך למפקדות של סוריה ושל ירדן. כן היה בתחום אחריותו לתאם את הפעולות בין המפקדה המצרית לבין שתי המפקדות הללו. פריק פאוזי ניסה להצדיק את התעלמותו ממילוי חובה זו, כפי שהוא כתב בזיכרונותיו, בכך שהוא ושאר המפקדים לא קיבלו ממושיר עאמר כל אזהרה, או התרעה, לגבי האפשרות, שישראל תפתח במתקפה בחמישה ביוני, והם שמעו על כך רק מן הנשיא עבד אלנאצר, ולא הודיעו לאיש על אשר שמעו. זה, כמובן, היגיון מוזר, שישווה לו במזורתו, רק מה שהיינו עתידים לגלות כאשר נערכו המשפטים של מפקדי חיל האוויר. אחת ההאשמות, שהטיח בכמה מהם פריק פאוזי, בתוקף היותו הקצין, שהורה על הקמת בית-הדין הצבאי, היתה, כי לא הודיעו ליחידות, שהיו תחת פיקודם, דהיינו הכוחות האוויריים ויחידות ההגנה האווירית, על ההתרעה, שמסר נשיא הרפובליקה במהלך הכינוס.

זאת ועוד, לא התאפשר לפריק צדקי להפחית את השפעת המכה האווירית הישראלית הצפויה על-ידי הוצאת

7. מפקד חיל האוויר המצרי, יחד עם ראש המטה פריק אוול גמאל עפיפי, מפקד כוחות ההגנה האווירית, לווא אסמעיל לביב, ומפקד כוחות האוויר של הפיקוד המזרחי (אזור התעלה וסיני) לווא עבד אלחמיד אלדעידי – הודחו מתפקדיהם בעקבות המלחמה, והועמדו לדין. מפקד חיל האוויר נדון לחמש-עשרה שנות מאסר עם עבודת פרך, ומפקד ההגנה האווירית נדון לעשר שנות מאסר עם עבודת פרך. שני האחרים זוכו. בעקבות מהומות אזרחים בתחילת 1968 חודשו המשפטים הצבאיים גם נגד הקצינים שזוכו.
8. למעשה, מפקד כוחות היבשה בצבא מצרים, מונה למפקד החזית בסיני ב-23 במאי 1967, והודח באחד-עשר ביוני 1967. גם פריק צלאח מוחסן הודח מתפקודו. בעקבות המלחמה הודחו כ-800 קצינים בדרגות שונות.
9. במהלך הביקור הצטרפה עיראק להסכם ההגנה המצרי-ירדני, שנחתם בשלושים במאי, בעת ביקור המלך חוסיין במצרים.

סגירת מפרץ עקבה גרמה לפרוץ המלחמה* גמאל מראד

דרכם לאזור בעת הצורך, בהתאם להתפתחויות המדיניות והצבאיות. כאשר הובאה החלטה זו בפני מושיר עאמר, הוא אישרה. בנוסף, הוא הוסיף, כי הרעיון לשגר כוחות מצריים לשרם אלשיח', ולסגור את מפרץ עקבה הוא רעיון בלתי-סביר, ואין כוונה לממשו. אולם, התברר, שההחלטה, שקיבלו המפקדים הצבאיים, חסרה כל ערך לגבי ההנהגה המדינית. ביום, שנועדו המפקדים, זימן הנשיא המנוח גמאל עבד אלנאצר כינוס של הוועד-הפועל העליון של "האיחוד הסוציאליסטי". אחר דיון במצב המדיני ובמצב הצבאי, אישר הוועד-הפועל את סגירת מפרץ עקבה בפני הספנות הישראלית.

הכינוס ההיסטורי באבו-רצויר

בכינוס, זימן מושיר עאמר בשמונה-עשר במאי, הודיע המושיר למפקדים הצבאיים שלו על ההחלטה המדינית, שהתקבלה יום קודם לכן, לסגור את מפרץ עקבה, וביקשם להכין את הכוחות שישוגרו כדי לתפוס את אזור שרם אלשיח'. מושיר עאמר מינה את מפקד כוחות הצנחנים, עמיד עבד אלמנעם ח'לילי למפקד שרם אלשיח', והכפיף לפיקודו חטיבת צנחנים, גדוד שריון, גדוד מחילהספר, גדוד חת"ם שדה ופלוגת חת"ם חופים. לסיוע, הוא העמיד לרשותו להק מטוסי מיג 19 (שהיה ערוך בשדה-התעופה אלע'רדקה), ארבע ספינות של חיל הים, שתי ספינות תובלה, פריגטה, משחתת, וחטיבת סירות טורפדו וסירות טילים. [היחידות הללו הועברו מהים התיכון לים סוף] כן, צויד הכוח בכמה מוקשים ימיים. למרות שלהק המטוסים ויחידות חיל הים הועמדו לסייע למפקד האזור, הרי לא התאפשרה לו השליטה המעשית עליהם. הם המשיכו לקבל הוראות ממטה מפקדת חיל האוויר בקהיר וממטה מפקדת חיל הים באלכסנדריה.

[במצרים] החלו לחשוב על החזרת הכוחות המצריים ועל היערכותם בשרם אלשיח' בעקבות תביעת מצרים מן המזכיר הכללי של האו"ם לפנות את כוח החירום הבין-לאומי מסיני ומרצועת עזה. בחמישה-עשר ביוני, על-פי הוראות מושיר עאמר, נערך במטה המפקדה העליונה במדינת נצר פגישת מפקדים, שבה השתתפו שלושת מפקדי הזרועות (יבשה, ים ואוויר), הרמטכ"ל, ראש אגף המבצעים וראש המודיעין הצבאי, על מנת לדון בבקשה, של אגף המבצעים לשלוח במהירות לשרם אלשיח' כוחות מצריים, שיתפסו את מקום כוח החירום הבין-לאומי, שנמצא שם, כדי שמצרים תסכל כל שאיפה של ישראל לגבי האזור הזה.

במהלך הפגישה נידונו ההשקפות השונות. דעת הנוכחים היתה, כי אין לשלוח כוחות מצריים לשרם אלשיח', בשל אי-הזמינו של כוחות עודפים למטרה זו, וכדי להימנע מלהרחיב את קו ההגנה ללא הצדקה. זאת, תוך לקיחה בחשבון שדי בשליטת כוחותינו על מרכז סיני ועל מזרחו כדי למנוע מן האויב לנסות להתקדם לעבר שרם אלשיח'.

הערכת המפקדים המשתתפים [בפגישה] היתה, כי נוכחות כוחות מצריים בשרם אלשיח', תאלץ, בהכרח, את מצרים לסגור את מפרץ עקבה בפני הספנות הישראלית, והדבר יביא בוודאות לפרוץ מלחמה ולסיכול המאמצים המדיניים של גורמים בין-לאומיים להרגיע את המצב. שליטי ישראל הודיעו באופן ברור ביותר, כי סגירת מפרץ עקבה מהווה, לגביה, הכרזת מלחמה על ישראל. כתוצאה מבדיקה, שערכו המפקדים במהלך הפגישה, הם הגיעו להחלטה לשגר כוחות מצריים לשרם אלשיח', ולהסתפק בהקצאת כוחות מתאימים, שיעשו

* אוקטובר, 14.6.92, עמ' 30-31 (חלק שלישי במאמר).

האר"ם או תאנט, שהיה בדרכו לקהיר, לגבי המציאות החדשה.

באמצעות הכרזתו של עבד-אלנאצר על סגירת מפרץ אילת, הפך הסכסוך עם ישראל מפרשה של איום על סוריה ושל ריכוז הכוחות המצריים בסיני לשם הדיפת כל תוקפנות ישראלית שהיא שתכוון נגדה, לפרשה של סגירת מצרי טיראן בפני הספנות הישראלית. ידועה זו תפסה את הכותרות הראשיות בחדשות בכל רחבי העולם, ולוותרת במתקפה תעמולתית עוינת למצרים, בייחוד, במחנה המערב. היה וודאי, שהעימות הצבאי בין מצרים לישראל יהפוך לסכסוך מזוין, והחלטת מצרים תמציא לישראל את הסיבות ואת ההצדקה לקבל החלטה לפתוח במלחמה. או תאנט יצא [לקהיר] תוך תקווה, כי יש אפשרות לפתור בדרכי שלום את המשבר... אולם, תקוותיו נמוגו.

אך הודיע עבד-אלנאצר על החלטתו לסגור את מפרץ עקבה בפני הספנות הישראלית] — — — [הכריז ראש ממשלת ישראל, לוי אשכול, בנאום בפני הכנסת בירושלים, כי כל התנכלות לספינות ישראליות במצרי טיראן, פירושה מלחמה. כמו כן, הודיע בנאומו, שניתנו הוראות למפקדה הצבאית להכריז על גיוס כללי. הודות לגיוס עלה בידי ישראל להגדיל את היקף כוחותיה מ-6,000 לוחמים לרבע מיליון לוחמים, ולהגדיל את מספר יחידות כוחות היבשה שלה מארבע חטיבות ממוכנות וחטיבת שריון אחת עד ל-24 חטיבות (שליש מהן חטיבות שריון). באשר לכוחותיה האוויריים, הרי לפי הערכת המרכז למחקרים אסטרטגיים בלונדון בשנת 1967, נאמד מספר מטוסיה ב-350 מטוסי יירוט ומטוסי קרב-הפצה. בנוסף, הצטרפו למגויסים מתנדבים יהודים מח'ל, בעלי ניסיון צבאי, ובייחוד, יהודים אמריקנים בעלי אזרחות כפולה. וביניהם הרבה טייסים, שלקחו חלק, לאחר מכן, בהתקפת-הפתע האווירית, שהביאה להשמדת חיל האוויר המצרי בבוקר חמישה ביוני.

מדוע יש להטיל את האחריות לתבוסה רק על חיל האוויר?

בנוסף לנקודות התורפה מבפנים, הנוגעות למצב הגרוע של ההגנה האווירית המצרית ולמצב המטוסים ובסיסי האוויר, שלא סייעו להקל את לחץ ההתקפה האווירית הישראלית, למרות שהכוחות האוויריים המצריים וכוחות ההגנה האווירית היו מאז חמישה-עשר במאי, ברמת הכוננות הגבוהה ביותר, הרי בנוסף לכך התברר, כי קיימים גורמים נוספים חיצוניים, שסייעו להעצים את היקפה של שואת חיל האוויר ואת השפעתה. בשל כך, נטתה דעת הקהל, שלא בצדק, להטיל את האחריות לתבוסה במלחמת יוני במלואה על הכוחות האוויריים. להלן פירוט החשובים שבגורמים האלה:

המפקדה הצבאית לא היתה מסוגלת לבצע את ההחלטה המדינית במהירות הדרושה, אלא באמצעות הקמת גשר אווירי בין שדה התעופה אלמאזה לשרם-אלשיח'. בגשר הזה נעו לפני אור ראשון בתשעה-עשר במאי היחידות של חטיבת הצנחנים, שהוטסו במסוקים. בו בזמן, נע טור יבשתי שכלל את הארטילריה, את הטנקים ואת שאר הציווד הכבד, שלא היה ניתן להעבירו באוויר. הטור הזה נתקל במסעו לאזור המרוחק הזה בקשיים רבים. במהלך הדרך הושבתו עשרות כלי-רכב וטנקים. כאשר נערכו הכוחות באזור שרם אלשיח', בעשרים במאי, פורסמה הוראת מושיר עאמר על הכפפת האזור הטקטי החדש הזה, אזור שרם אלשיח' ישירות למפקדה העליונה. כלומר, ללא קשר עם מפקדת החזית, או עם מפקדת ארמיית השדה.

המוראל של הקצינים, שהשתתפו [באותו כינוס], היה בשיאו. הדריכות של אנשי חיל האוויר, שהשתוקקו לקבל פקודה לתקוף את האויב, היתה למעלה מן המתואר. משום כך, התאכזבו הקצינים כאשר פתח עבד אלנאצר בדבריו באומרו, כי מצרים לא תילחם בישראל בשום פנים, כדי שלא תיאלץ להילחם באמריקה. הוא הודיע, בביטחון, כי ישראל לא תילחם. הוא נימק זאת בכך, כי ישראל הזהירה קודם לכן, כי תפתח במלחמה, אם יתמלא אחד התנאים האלה:

1. כוח החירום הבין-לאומי יוצא מסיני ומרצועת עזה.
2. תחול הסלמה בפעולות הפדאיון הפלשתינאים בתוך ישראל, כאשר הם מגיעים דרך הגבולות המשותפים עמה.

3. מצרים תרכז את כוחותיה בסיני.

4. מפרץ עקבה ייסגר בפני הספנות הישראלית.
עבד-אלנאצר הבהיר לנוכחים, כי למרות, שלמעשה, התמלאו שלושת התנאים הראשונים, לא יצאה ישראל למלחמה, כפי שהזהירה ואיימה. מן הבסיס האווירי אברצויר הוא הודיע לעולם כולו, כי ניתנה הוראה למפקד הכוח המצרי בשרם-אלשיח', לסגור את מפרץ עקבה בפני ספינות ישראליות החל משעה 1200 בצוהרי 23 במאי ובפני מכליות הנפט, הנושאות את דגלי כל הלאומים, העושות דרכן אל נמל אילת.

לאחר הכרזה זו, שעוררה את התלהבות הנוכחים, וגררה גל של מחיאות כפיים ושל תרועות שמחה, הדגיש, כי למרות סגירת מפרץ עקבה, הוא בטוח, ביטחון מלא, כי ישראל, בשום פנים, לא תילחם, גם הפעם, כפי שהיה בשלוש הפעמים הקודמות. חלק מן הקצינים הנוכחים החלו למלמל ולחזור על הביטוי: "זה הימור", כשהם מפטירים זאת זה לזה. מושיר עאמר מיהר להשתיק הקולות, שהעזו למחות על ההימור המדיני המסוכן הזה, והנשיא הגיב, "לא יפה, ילדים". בטרם הסתיים הכינוס הבהיר עבד-אלנאצר, כי בחר ב-23 במאי לסגירת מפרץ עקבה, על מנת שיעלה בידו ליידע את המזכיר הכללי של

ההתקפה האווירית נגד מצרים. (מטוסי ישראל) היו אז בשיא חולשתם לאחר שרוקנו את מלאי הדלק שלהם ולאחר שאזלה תחמושתם. כמו כן, היו המטוסים הסוריים יכולים להפתיעם, בעודם רובצים על הקרקע בשדות התעופה שלהם ומצטיידים בדלק ובתחמושת, כדי להמשיך את התקפותיהם על הבסיסים האוויריים המצריים. לו נעשה הדבר, יכלו המטוסים הסוריים להשמיד חלק ניכר מהמטוסים הישראליים, ולמנוע מחלק גדול מהם לשוב ולתקוף את שדות התעופה המצריים.⁶

★ התמוטטות חזית הלחימה בסיני: בעקבות ההתקפה האווירית הישראלית, בבוקר חמישה ביוני, והשמדת מרבית המטוסים המצריים, בעודם על הקרקע, נפגעה חזית הלחימה בסיני והתמוטטה לחלוטין מבלי שהיו סיבות טקטיות, שיצדיקו זאת. שכן, השפעת הפצצת חיל האוויר על כוחות היבשה, שתפסו עמדות הגנה, לא עלתה על השפעת הפגזת הארטילריה. חומרת ההפצצה האווירית אינה מתבטאת, אלא כאשר מתבצעות פעולות בעלות אופי נייד, ואז נאלצים הכוחות לצאת מעמדות ההגנה שלהם ולנוע על רכבם על פני הקרקע. אך אפילו במצב הזה ניתן להימנע מהשפעת חיל האוויר, כאשר התנועות מתבצעות בחסות החשכה. לו העריכה מפקדת ארמיית השדה את המצב נכונה בעקבות התקפת חיל האוויר ובעקבות תחילת התקפת האויב על מערך ההגנה, ניתן היה לגבש תכנית, שתעכב את התקדמות הכוחות הישראליים עד שיועברו כוחות מן הקו הקדמי (המצרי) אל אזור המעברים לתפיסת עמדות הגנה. ולאחר מכן, עיבוי קו הגנה וציודו בציוד הנדסי, על מנת שיהפוך, במשך הזמן, למכשול רציני בפני התקדמות האויב.

ניתן היה להגן על המעברים פרק זמן ארוך, שבמהלכו היה ניתן לקיים מגעים עם המעצמות, ואז היה מצבה של מצרים במועצת הביטחון משתפר בהרבה, כאשר כוחותיה היו שולטים על האזור החיוני בסיני, בעוד שתעלת סואץ היתה מחוץ לטווח הארטילריה של האויב. אם נתעלם מהתדרשלותה של מפקדת ארמיית השדה, שבראשה עמד פריק צלאח מוחסן, בכך שלא נקטה כל יוזמה להציל את כוחותיה ולמנוע את התמוטטות מערכי הגנתה, למרות שהדבר כלול במסגרת חובותיה הבסיסיות, אזי, מה ההצדקה לאנרכיה החמורה, ששררה בקרב הכוחות בסיני? זה היה בעקבות הוראת נסיגה, שקיבל פריק צלאח מוחסן ממושיר עאמר, בשעות הערב בשישה ביוני. מדוע מפקדת שדה לא גיבשה תכנית טקטית מאורגנת לביצוע הנסיגה, במחזוריות ולפי לוח-זמנים מוגדר? כל התנועות היו צריכות להתבצע בחשכה, כדי להתחמק מהפצצה אווירית, וכן היה צורך לקבוע במדויק את הדרכים לביצוע הנסיגה, כדי למנוע פקקים וצפיפות.

השאלות, שעליהן צריכה להשיב מפקדת השדה של הכוחות המצריים בסיני, הן: כיצד הפכה הנסיגה מסיני ממבצע טקטי לטרגדיית דמים, שלא היתה בהיסטוריה

★ תקיפת המוצב הקדמי אום-בסיס: בשעה 0715 בערך בבוקר חמישה ביוני תקף כוח יבשתי ישראלי מוצב קדמי מצרי ליד הציר המרכזי של סיני, המוצב הקדמי אום-בסיס. התקפה זו היתה משגה צבאי חמור של ישראל, היות שעיתויה היה כ-45 דקות לפני ההתקפה האווירית, כך שהיתה יכולה להביא לאבדן גורם ההפתעה. לו מיהרו המפקדים המקומיים להעביר ידיעה זו באלחוט למפקדותיהם הבכירות בעורף, היתה המפקדה הצבאית העליונה בקהיר יכולה לנצל התרחשות זו כדי להורות מיד לכוחות האוויריים לבצע את ההתקפה האווירית המתוכננת נגד ישראל (תכנית "פהד"), בנימוק, כי ישראל החלה בלחימה. קרוב לוודאי שפני ההיסטוריה היו משתנים.

★ המברק האלחוט, שלא הגיע: עקב כריתת הסכם ההגנה המשותף בין מצרים לירדן, בשלושים במאי ומינוי פריק עבד אלמנעם ריאדי למפקד הכוחות הירדנים, הוקם קשר אלחוט ישיר בין תחנת המכ"ם בעג'לון שבצפון ירדן, המשקיפה על שטח ישראל בשל גובהה, ובין חדר המבצעים הראשי של הכוחות האוויריים באלג'יושי (במזרח קהיר) ובין חדר המבצעים של המפקדה העליונה במדינת-נצר. כאשר נצפו בבוקר חמישה ביוני על מסכי המכ"ם בתחנת עג'לון, הרבה מטוסים ישראליים, שהיו בדרכם למצרים, שייגרה התחנה מברק אלחוט פתוח לחדר המבצעים במפקדה העליונה. זה היה בשעה 0820 בבוקר.⁷ המברק כלל את מלת הצופן המוסכמת – שלוש פעמים "ענב". לרוע המזל ובשל הרשלנות, ששיחקו תפקיד מופלא, לא נמסר המברק הזה, שהיה יכול לשנות את מהלך האירועים, לאחראים. בשעות הערב בארבעה ביוני הורה האחראי על הקשר במפקדה העליונה, כי הקשר עם תחנת עג'לון יתבצע רק עם התחנה של המפקדה העליונה, אשר תעביר את המברקים, המגיעים מירדן, לחדר המבצעים של ההגנה האווירית באלג'יושי. כן הורו לשנות את שמות הצופן בבוקר חמישה ביוני. כאשר הגיע המברק רב-הערך מעג'לון הוא נשאר במשרד של אחראי הקשר במפקדה העליונה משום שעוזריו לא ידעו את מלות הצופן החדשות. כאשר הגיע אחראי הקשר אל משרדו בשעה מאוחרת, והודיע על תוכן המברק מעג'לון לחדר המבצעים של ההגנה האווירית, כבר נורה החץ, וההתקפה האווירית כבר החלה. למברק, שקרוב לוודאי היה יכול לשנות את מהלך המלחמה, לא היה עוד כל ערך.⁸

★ התרשלותו של חיל האוויר הסורי: למרות שלמפקדה הסורית נמסרה הודעה על המראת המטוסים הישראליים, בחמישה ביוני, מבסיסהם האוויריים לעבר מצרים, התמהמהה המפקדה הסורית בביצוע התחייבותיה, בהתאם להסכם ההגנה המשותף. לו התערבו המטוסים הסוריים בזמן המתאים, היו מסוגלים ליירט את המטוסים הישראליים בשוכם לבסיסהם, לאחר שביצעו את

הערות

1. מפקד חיל הים המצרי, פריק אוול עזאת סולימאן, הודח אף הוא עם תום המלחמה.
2. לא מוכרת פעילות כזו של צה"ל לפני תקיפת חיל האוויר.
3. בתום המלחמה מונה לרמטכ"ל הצבא המצרי. נהרג בהפגזה ישראלית בתעלה בעת מלחמת ההתשה (8.3.69).
4. 0720 לפי שעון ישראל, שהקדים בשעה את שעון מצרים.
5. בתום המלחמה הוקמה ועדת חקירה מיוחדת לדון בפרשת "מברק עג'לו" בראשות לווא אלחול מהפרקליטות הצבאית. כתבה מפורטת על ד"ח הוועדה כתבה פאיזה סעד בשבועון רוז אליוסוף ב-29 ביוני 1992.
6. מטוסים סורים תקפו בשעות הצהריים בחמישה ביוני מטרות בצפון הארץ, וביניהן: שדה מגידו, אזור עין המפרץ, כפר החורש, דגניה ועוד. התקיפה היתה מצומצמת בהיקפה, והישגיה מועטים. בנוסף היה ניסיון סורי לתקוף קרקעית את קיבוץ דן.
7. ראוי לציין, כי היו עוד מפקדים בכירים, שנטשו את כוחותיהם, והבולט בהם הוא סעד אלדין שאזלי, שהיה רמטכ"ל מצרים במלחמת יום הכיפורים.

כדוגמתה? מדוע הפכה הארמיה הסדירה לקבוצות מפוזרות, שדאגתן היחידה כיצד למלט את עצמן, מבלי לעשות כל ניסיון להחזיק מעמד מול האויב? מדוע הושארו נשק, ציוד וכלי-רכב, שערכם נאמד בביליוני לירות מצריות, מבלי שנורתה על האויב אפילו ירייה אחת? מדוע נקבצו אלפי חיילים ואלפי כלירכב, שחסמו את הדרך מול המעברים, והפכו למטרה, שלא תסולא בפז, למטוסי האויב, כדי שישמידו אותם? כיצד הותירה מפקדת ארמיית השדה את כוחותיה בסיני במצב של אנרכיה ושל התפוררות, כשהיא ממהרת אל ממערב לתעלה, כדי להתרווח במשרדיה הנוחים במחנה אלגלאא? זאת, למרות שעקרונות המלחמה ומסורת המלחמה קובעות, כי המפקד אינו עוזב אלא לאחר שמתבצעת נסיגת כוחותיו במלואם. בכך, הוא דומה לקברניט של ספינה, העומדת לטבוע, ושמוטל עליו לא לנוטשה, אלא לאחר שכל נוסעיה עזובה.⁷

סודות חמישה ביוני מוחמד וגדי קנדיל*

שנכנס לתפקידו זמן קצר קודם לכן. עבד אלנאצר הציג בפני המפקדים את העובדות המלאות על המצב, אחר פנה לפריק צדקי מחמוד באומרו: "צדקי, נראה לי, כי המכה הראשונה, שתנחיל ישראל, תהיה מכוונת לחיל האוויר המצרי. עלינו לספוג אותה, ואחר להשיב עליה". לאחר מכן התנהל דיון באשר לאפשרויות של ההגנה האווירית ולמחסור ברשתות מ"ם להתרעה מוקדמת, ובמיוחד, לגבי מטוסים, הטסים בגובה נמוך. אולם, למרות ההסתייגויות של פריק צדקי מחמוד, הוא אמר לנשיא עבד אלנאצר: "על כל פנים, אנחנו מוכנים, אדוני. אם נספוג את המכה הראשונה, לא יעלה שיעור האבדות על עשרה אחוזים".

מושיר עאמר השתתף בדיון, ואמר: "צריך להגדיל את כמות גיחות הסיור, וצריך שתהיה מטרייה אווירית רצופה מעל סיני ומעל התעלה". הנשיא הוסיף, והזהיר את מפקד הכוחות האוויריים: "עליך לצפות להתקפה זו מחר, או מחרתיים. אם היא לא תהיה בשבת, או ביום ראשון, אולי היא תהיה ביום שני. חשוב הוא, כי המפקדה הישראלית תנחית מכת-פתע על חיל האוויר כדי להכריע את המערכה לטובתה". באותו יום, הסביר הנשיא בכינוס מדו הוא סבור, כי ישראל תיזום פתיחה במלחמה. הוא העלה שתי נקודות:

הערב של יום שישי, שניים ביוני 1967, היה מן הערבים הרי-הגורל, שחלפו על קהיר, באותה תקופה. הנשיא עבד אלנאצר התקשר עם מושיר עאמר, וביקשו לכנס בדחיפות את המפקדה העליונה, כדי לדון במצב ובאפשרויות שהוא טומן בחובו. טרם יציאתו לבית המפקדה, השיב עבד אלנאצר לאיגרת, שכתב לו הנשיא האמריקני ג'ונסון, ב-23 במאי. עבד אלנאצר הסביר באיגרתו את עמדת קהיר ואת עמידתה בדיבורה, כי לא תיפתח במלחמה, למרות הכוונות הברורות של ישראל.

עבד אלנאצר ישב ראש בכינוס המועצה העליונה של הכוחות המזוינים, שבו השתפו מפקדי החילות ושארו המפקדים הבכירים. בו בזמן מסר שר החוץ, מחמוד ריאד את האיגרת לשגריר האמריקני החדש, ריצ'ארד נולטי,

* מוחמד וגדי קנדיל פרסם סדרה של חמישה מאמרים באאח'ר סאעה תחת הכותרת 'האמת לאחר 25 שנה - סודות חמישה ביוני'. בחרנו להציג שני נושאים - כינוס המפקדה הצבאית בראשות עבד אלנאצר, וסיפורו של מטוס עאמר, שהופיע בשבועון אאח'ר סאעה, 17.6.92, 24.6.92.

השבועון המצרי אאח'ר סאעה החל להופיע בשנת 1934. הוא שבועון פוליטי חברתי (דגש על חברה, על אמנות ועל תרבות), הנפוץ ביותר במצרים ובעולם הערבי (פרט לאלאח'באר אליום). עורכו הראשי מוחמד וגדי קנדיל תומך בתהליך השלום ומתון בגישתו לישראל.

★ יחידות עיראקיות נעות לעבר ירדן. גשר אווירי בין קהיר לרבת-עמון, להעברת תגבורות של נשק כבד בליווי קצינים מצריים.

לאחר כמה דקות הצטרף הטייס הראשי של המטוס לעוזרו, והשניים ישבו [במועדון], ושתו תה, בהמתנים לנוסעי המטוס. ראשון הגיע מפקד הכוחות האוויריים, פריק צדקי מחמוד, שנכנס למשרדו של מפקד שדה-התעופה. מחוגי השעון החלו להתקדם, לאחר השעה שבע בבוקר. לאחר חצי שעה הגיע מושיר עאמר, שהגיע לאחר המועד שקבע. האיחור הוא הסיבה כי המטוס ניצל, לאחר מכן, מן ההתקפה הראשונה. התלווה אליו שר המלחמה שמש בדראן. בטרם עלה המושיר למטוס, פנה לפריק צדקי, ושאלו בפני הנוכחים:

– הכל בסדר, צדקי?

– בסדר, אדוני.

– האם אירגנתם את המטריות הדרושות מעל סיני? כאשר נשאלה שאלה זו, פנה פריק צדקי, אל לואא אסמאעיל לביב, שעליו הוטל לבצע את המטרייה האווירית מעל סיני באותו בוקר. אולם, לא עלה בידו להשיב. הוא השמיע כמה התנצלויות. היה ברור, שהיתה הזנחה בהעברת ההוראות על ביצוע הגיחות הדרושות על ידי להקי מטוסי הקרב.

מושיר עאמר כעס, והעיר ללואא לביב, כי יש לבצע את הוראות הנשיא, ולהיות ערים להתרעותיו באשר לאפשרות של התקפת פתע אווירית, שיבצע חיל האוויר הישראלי בכל רגע. הטון התקיף שלו הביע את חומרת המצב. הוא אמר: "השמים פתוחים עכשיו לכל צורך שהוא".

נוסעי מטוס מספר 1 היו: מושיר עבד אלחכים עאמר, שמש בדראן, פריק צדקי מחמוד, ראש אגף המבצעים פריק אנוואר אלקאדי, עקיד איוב ממשרדו של המושיר, כמה קצינים מחדר המבצעים וחבורת מלווים נוספים בנייהם: אכרם דירי, קצין סורי, שהיה ראש לשכתו של המושיר בעת האיחוד בין מצרים לסוריה.

המטוס המריא. מחוגי השעון הורו על השעה שמונה בבוקר. הוא חצה את התעלה בדרכו לשדה-התעופה אלמליז, ובו בזמן, פריק מרתגא, קציני המפקדה של סיני ומפקדי יחידות השדה עזבו את מרכזי הפיקוד שלהם ואת יחידותיהם, והתאספו בשטח שדה התעופה, בהמתנים למטוס.

הזמן בתוך המטוס חלף כרגיל. השעה היתה 0830, כאשר החל המטוס להתקרב לתעלה. מרחוק נראה שדה התעופה פאיד. הטייס חסאם אלבשארי התבונן בעמיתו הטייס מחב יוסף, ואמר לו: "אני חושב, שהמטוס של המשלחת העיראקית הגיע כבר מזמן לפאיד. ו... ו...". לפתע, קלט הטייס הראשי כמה מברקים, שמקורם בבסיס אלמליז, לפיהם "יורים על שדה-התעופה".

1. בישראל הוקם באחד ביוני קבינט מלחמה. משה דיין מונה לשר הביטחון, על פי רצונו של ראש הממשלה, לוי אשכול.

2. נחתם הסכם בין עיראק לירדן על שיגור כוחות עיראקיים, כדי לתגבר את החזית הירדנית הארוכה עם ישראל.

נראה, שבידי עבדאלנאצר היו ידיעות ממקורות מהימנים, על התכניות הישראליות לקראת מלחמה.

בתום הכינוס, ביקש מושיר עאמר מפריק צדקי, פעם נוספת, שיגבש עם לואא אסמאעיל לביב, מפקד ההגנה האווירית, את תכנית המטרייה הדרושה, וידאג לעבותה בשיעור כפול, כדי להתגבר על המחסור במתקני מל"ם ובמתקני התרעה. במהלך הפגישה גובשה תכנית העימות עם ישראל, אם תנחית את המכה הראשונה, על בסיס ביצוע התקפה כוללת באוויר, בים וביבשה. התכנית אושרה, וכונתה "פהד". אולם, היא נותרה על הנייר.

[- - -]

חמישה ביוני, שבע בבוקר, שדה-התעופה הצבאי אלמאזה. הכל היה כרגיל, כאשר הגיע הטייס חסאם אלבשארי, הטייס הראשי של מטוס המושיר, עם עוזרו, הטייס מחב יוסף, בשעה מוקדמת.

המטוס אליושין 14 מספר 1 חנה במסלול הראשי. הוא צויד, תודלק, ונבדק, בעוד שכל המסלולים האחרים פונו, כדי לאפשר למטוס לשאת את מטענו – מפקדים בכירים. כמו כן, הוכנו שני מטוסים נוספים מדגם אליושין 14 מלהק התובלה להטיס את המשלחת העיראקית, שליווה חסין אלשאפעי, לשדה-התעופה פאיד, וכדי להטיס את המשלחת הסורית לשדה התעופה אלמנצורה. לואא לביב נתן הוראות לכל עמדות התותחים נ"מ ולמנגנוני ההגנה האווירית, שבטווחם עובר מסלול שלושת המטוסים, שלא ליירט אף מטוס, עד שיגיע מטוסו של המושיר לשדה-התעופה בירתמאדה.

קו הטיסה של מטוס מספר 1 עבר בתחום האווירי של שדות התעופה אנשאן, פאיד וכברית עד שהגיע לשדה התעופה אלמליז. פירוש הדבר, שנבצר מההגנה האווירית לפעול במצב חירום. ליד המטוס ניצב הטייס חסאם, וציפה להגעת מושיר עאמר, בעוד עוזרו, הטייס מחב נכנס למועדון לאחר שסיים את ההכנות, והעיף מבט חטוף בעיתוני הבוקר.

הכותרות בעמודים הראשונים נשאו את אותות המלחמה והמתיחות:

★ עיראק מצטרפת להסכם ההגנה המשותף בין מצרים לירדן.

★ זכריא מחייאלדין יטוס מחרתיים לוואשינגטון להיוועד עם הנשיא האמריקני ג'ונסון.

★ חיל החלוץ של הכוחות האלג'יריים יגיע מחר לגבול המצרי.

מפקד חיל האוויר קם ממקומו, במהירות. הוא לא ידע על השואה, שהתחוללה על הקרקע. הוא התפרץ אל תא הטייס, ותמה:

– "מה קרה, בשארי?"

– "כל שדות התעופה מופצצים, אדוני".

פריק צדקי התמוטט, ולא הוציא מפיו מלה. הוא ישב על המושב הפנוי ליד הנווט בתא הטייס, כשעיניו בוהות בשמים הפרוסים לפניו.

זה היה מצב משונה, שלא היה כדוגמתו: מפקדת הכוחות המזוינים היתה ב"מעצר" באוויר, תלויה בין שמים לארץ בין קהיר לסיני.

לאחר ההתקפה הראשונה: מדוע לא בוצעה תכנית "פהד"?

המטוסים הישראליים החלו בהתקפתם הראשונה בשעות 0840-0855. מפקד חיל האוויר הישראלי, גנרל מרדכי הוד, בחר בעיתוי הזה כדי שמטוסיו ייכנסו בגלים רצופים ובגובה נמוך, כדי להימנע מגילוי על-ידי מוצבי המכ"ם באלחסנה ובטלעת אלבדן בסיני.

במשך חמש-עשרה דקות הקיף הגל הראשון של ההתקפה האווירית הישראלית אחד-עשר בסיסים אוויריים. הם הפציצו את המטוסים ואת המסלולים באלעריש, באלמליז, בתמאדה, באלסר, בפאיד, באברצויר, בככרית, באנשאץ, באלמנצורה, בקהיר-מערב ובבני-סוף. בנוסף לכך, את מוצבי המכ"ם בטלעת אלבדן ובאלחסנה. ההתקפה מעל לכל מטרה נעשתה על-ידי שנים-עשר מטוסים בממוצע, ובגלים רצופים, כדי שלא לתת הזדמנות למטוסים המצריים ליירטם, או לצאת משדות-התעופה. המפקדה הישראלית ריכזה את כל מטוסיה להתקפה האווירית. כפי שהתבטא גנרל הוד: "הימרתי על כל הקופה".

בתוך מטוס המושיר, שטס בגובה נמוך לעבר קהיר, החל שלב העצבים המתוחים והדאגה.

כמה רגעי מבוכה פקדו את פריק צדקי, בעודו יושב במושב הנווט. כאשר לא שב אל נוסעי המטוס, שלח מושיר עאמר את ראש לשכתו, עקיד מוחמד איוב, כדי לברר מה מתרחש בתא הפיקוד. כאשר איחר צדקי מחמוד (לשוב) התלחשו שמש בדראן ואיוב. איוב התפרץ לתא הטייס, כשירו אוזנות באקדחו. הוא צעק, בהתרגשות רבה:

– מה אתה עושה, בשארי. לאן טסים?

הוא קיבל את ההתשובה, שניתנה קודם לכן מפני הטייס הראשי, על הפצצת המטוסים. אולם, הוא המשיך להתרגש, אחז באקדח שלוף בידו, ואמר:

– אתם תעמדו למשפט, אם יתברר, כי דבריכם אינם

נכונים. יהיו לכם צרות.

הוא פנה לעמיתו הטייס השני, שלא קלט את אשר אירע שם והודיעו על המברקים, ושאלו מה הסיבה? הטייס מחב אמר: "מטוסי הקרב עורכים מזה כמה ימים אימונים רצופים, שבמסגרתם הם פותחים באש סביב שדה-התעופה אלמליז, כמטרה חיה".

באותו רגע, לא עלה על דעתו, שמטוסי מיראז' ישראליים מפציצים את שדה-התעופה בטילים, במסגרת הגל הראשון של ההתקפה האווירית על שדות התעופה המצריים.

הטייס חסאם התבונן בשעונו. השעה היתה 0840. האליושין התקרב לפאיד יותר ויותר. התעלה נראתה בבידור מן הגובה הרב, שבו טס המטוס.

לפתע, הבחין הטייס הראשי בגוף של מטוס מיראז', שחלף מולו, על מנת להמריא לגובה רב יותר. הוא כמעט התנגש בחלק הקדמי של מטוסו.

כהרף עין, כמו נצנוץ של ברק, שאלו עמיתו: "אתה רואה? האם אין זה מטוס מיראז'? מה הביאו מעל איסמעיליה?"

הוא התבונן לאחור מצד ימין. הוא כבר עבר את שדה התעופה פאיד. הוא ראה ארבעה מטוסי מיג 21 בוערים על הקרקע בשטח שדה-התעופה כשמסביבם התפוצצויות. הוא התבונן הרחק מזרחה. הוא התבונן היטב, והבחין בעשן מיתמר משדה התעופה ככרית. מבטיו נתקלו בעיני חברו, שהביעו תדהמה, ולא נותר עוד ספק באשר לאמת: "כל שדות התעופה מופגזים כעת. ישראל החלה בהתקפה האווירית שלה. אולם, מה העניין?"

בטרם הספיק להתעורר מאימת ההפתעה, קלט עמיתו מברק אלחוטי משדה-התעופה אלמליז: "אל מפקד מטוס מספר 1, תובלה אווירית. אל תחצה את התעלה. שוב מיד. שדות התעופה של סיני מופצצים מן האוויר. אומר שנית: שוב לקהיר. אל תטוס לשדה-התעופה תמאדה".

במהירות הבזק הוריד המפקד את המטוס לגובה נמוך, והתרחק מתחום המכ"ם כדי להימנע משלוש סכנות ודאיות, בעקבות ההתראה, שקיבל בטרם הגיע לתמאדה:

1. מפני מטוסי קרב מצריים, שבלמו את ההתקפה האווירית הישראלית.

2. מפני המטוסים הישראליים, שתקפו את שדות התעופה בגובה נמוך.

3. מפני תותחים נ"מ ומפני טילי ההגנה האווירית, שכוונו נגד מטוסים, הטסים בגובה נמוך (למרות שהטילים הללו, מדגם סאם-2, היו ללא מנגנוני הנחיה במידה המספקת לפעילותם).

המטוס הסתובב, כדי לפנות לקהיר. התנועות המפתיעות הללו הספיקו כדי לעורר תשומת-לב. נוסעי המטוס חשו, כי מתרחש דבר-מה בלתי-שגרתי.

מושיר עאמר התבונן אל פריק צדקי, ושאלו: "מה קרה, צדקי? מה יש למטוס?"

התעופה אלמאזה. זה היה המוצא היחיד, שכן הטייס הראשי מצא, כי כל המסלולים באלמאזה הופצצו גם הם. הוא שינה את הכיוון לעבר שדה-התעופה של קהיר, משום שנמצא בו מטוס אר"ם, ולכן לא ניתן להפציצו, לכל הפחות, עתה.

המטוס לא הספיק לחוג מעל אלמאזה ומושיר עאמר ביקש להודיע למפקדה הכללית, באמצעות בסיס האוויר אלמאזה, את ההודעה הבאה:

"יש לבצע מיד את תכנית 'פהד'. פירושו של דבר: התקפה על ישראל באוויר, בים וביבשה.

אולם, כבר היה מאוחר מדי. כל מפקדי יחידות השדה בסיני היו מרוחקים ממפקדותיהם. הם היו "משותקים" בתמאדה. המפקדים של המטה הכללי ושל המפקדה הכללית נעדרו ממשדיהם, ובכללם, הרמטכ"ל פריק פאחי וראש אגף המבצעים פריק אנוואר אלקאדי. האבדות בקרב המטוסים היו כבדות. מן ההתקפה הראשונה ניצלו חמישים מטוסים בלבד.

ההפתעות תכפו ובאו בזו אחר זו, בבוקר השחור והעצוב, בחמישה ביוני. במגדל הפיקוח של נמל-התעופה של קהיר הופתעו קציני הקשר לראות מטוס אליושין צבאי חג מעל נמל-התעופה בגובה נמוך. טייסו ביקש לחנות ליד ביתן האר"ם. הטייס אמר באלחוט: "אני מטיס אישיות בכירה".

מיד פונו המסלולים הנוגעים בדבר, והמטוס נחת בין המטוסים מכל העולם. הדלת נפתחה, ומן המטוס ירד פילדמרשל עאמר ואחריו שורת מפקדים צבאיים. זה היה מראה משונה לפקיד נמל-התעופה, לראות את מושיר מחיש את פעמיו, ומחפש רכב כלשהו, שיסיע אותו לבנין המפקדה במדינת-נצר.

לבסוף, מצא סגן המפקד העליון מונית ישנה מדגם פורד. הוא פתח את דלתה, וקפץ לתוכה. אחריו נדחפו שמש בדראן, פריק אלקאדי ושאר הקצינים. הנהג הזקן התבונן סביבו, כשהוא משפשף את עיניו לאחר תנומה. הוא התעורר לקולו של המושיר שאמר: "למפקדה! מהר, נהג!"

הנהג הזקן לא האמין למראה יניו ולמשמע אוזניו. אולם, הוא ציית להוראה. המונית עשתה דרכה באטיות ובכבדות לכביש המוביל לנמל-התעופה. בו בזמן, חיפש הטייס הראשי חסאם אלבשארי רכב כלשהו. עמו המתין פריק צדקי. הם מצאו מכונית סטיישן חדשה, מודל 66, שחנתה לפני הכניסה החיצונית של אולם הנוסעים. דלתה היתה פתוחה. אלבשרי עלה עליה, והניעה בעזרת נייר כסף. לידו התיישב צדקי מחמוד, כשהוא שותק.

מכונית הסטיישן התפרצה במהירות עצומה. פריק צדקי הדביק את המונית הישנה ליד השער החיצוני של נמל-התעופה. מושיר עאמר נסע עמו, וגם השאר נדחסו באותה מכונית. הם עזבו את נהג המונית הזקן הנדהם.

הטייס השני, מחב, לא שלט עוד על עצביו. בכעס ובעצבנות, עזב את המכשירים ואת הגה הפיקוד, וצעק בפני איוב:

— אנחנו ככה... ולא ככה... אתה לא רוצה להבין, שהמטוסים המצריים מופצצים.

כמעט פרצה ביניהם תגרת-ידיים, לולא התערב הטייס הראשי חסאם בהותירו את הטסת המטוס בידי הטייס מחב. הוא החל להסביר לראש לשכת המושיר מה ראה לפני כמה דקות.

פני איוב החווירו. הוא עזב את תא הטייס בפחד ובאימה. אחריו יצא פריק צדקי, בנענעו את ראשו, בצער. הוא היה היחיד, שהאמין.

מדוע התנהג עקיד איוב כפי שהתנהג? ומדוע סבר, בתחילה, כי הטייס הראשי משקר?

קציני המפקדה היו סבורים, כי קיים קשר לחטוף את מושיר עאמר, וכי התנועות המפתיעות של המטוס, שינוי הכיוון והטיסה בגובה נמוך הם חלק מהקשר.

שמש בדראן ואיוב היו סבורים, כי צדקי מחמוד משמש "בן-ערובה" בתא הפיקוד, ושני הטייסים מחזיקים בו כדי לבצע את פעולת החטיפה. לטייס חסאם אלבשארי נודע על מחשבה משונה זו, לאחר מכן. אולם, כאשר שב איוב עם צדקי אל נוסעי המטוס, נודע למושיר עאמר, כי המזימה הישראלית החלה בהתקפה האווירית.

הקצינים, שהיו במטוס, נאספו סביב מושיר, אולם הוא הורה להם שוב למקומותיהם.

למרות שהערכותיו היו אופטימיות, במידה רבה, ועמדו בסתירה למציאות לכל אורך הקו, היו פניו קודרים, והעצבנות ניכרה בדיבורו. מושיר חש שהוא שבו באוויר, ונתון לרחמייהם של המטוסים הישראליים, וכי המפקדה כולה, על הקרקע, משותקת עקב כך. שמש בדראן הבין איזו טעות נוראה עשה כאשר סגר את חדר המבצעים. הוא ניסה להירגע, ולהרגיע את נוסעי המטוס. הוא ביקש מפה של שדות-התעופה, שבמקרה היתה בתיקו של איוב.

הטייס הראשי דאג לחפש שדה-תעופה, שבו יוכל לנחות עם מטען המפקדים שלו. הוא התקשר עם מרבית שדות-התעופה, שהודיעו לו, כי מסלוליהם מופצצים.

באמצע המערבולת הופתע הטייס לקבל הודעה באלחוט מטייס של מיג 21 פגוע. הוא ביקש להדריכו לשדה-התעופה קרוב לביצוע נחיתת אונס. טייס מטוס המושיר השיב: "קפויץ בעזרת המצנח. לא תמצא מקום לנחות. כל שדות-התעופה מופצצים". ואכן, הטייס ראה אותו קופץ...

לאחר מכן, חלפו עשר דקות מבלי שנשמע כל רעש שהוא ומבלי שאירע דבר מה חדש. המטוס התקרב לשמי קהיר. השקט השתלט על נוסעי המטוס. מבוכה ובלבול אפפו את פניהם.

פריק צדקי נכנס לתא הפיקוד, והורה לשנות את כיוון הטיסה, ולנחות בשדה-התעופה של קהיר, במקום בשדה

הטווח טופולוב 16, שיש באפשרותם להפציץ את העורף הישראלי.

בשל חוסר במידע מדויק, סברה המפקדה העליונה, כי ארצות הברית נכנסה למערכה לצד ישראל עם מטוסי הצי השישי. וזו היתה טעות.

חמישה ביוני היה טראגדיה אמיתית.

[... בבוקר]. אך נכנס מושיר עאמר למשרדו, כשהוא ממחר, ומאחוריו שמש בדראן, פריק אלקאדי ושאר קציני משרדו של סגן המפקד הכללי, החלו מיד ההתקשרויות עם החזית, לשם ביורר המצב: מה התרחש ומה אירע? המושיר יצא לסיני כדי לבחון, יחד עם מפקדי יחידות השדה, את אפשרויות ההתקפה הישראלית הצפויה, וכיצד ניתן להגיב עליה. זאת, משום שלא היתה תכנית מפורטת, שעסקה בחלוקת המשימות הקרביות לכוחות היבשה. הכל היו השערות במסגרת תכנית ההתקפה "פהד", שנשענה על תקיפה באמצעות חיל האוויר. כמו כן, מבין העניינים החשובים, שהיה צורך לדון בהם ולהכריע בהם, במהלך סיור המושיר, היו חילוקי הדעות בין מפקד הכוחות בחזית [סיני], פריק עבד אלמחסן מרתגא ובין מפקד הארמיה בסיני, לווא צלאח מוחסן, על חלוקת תחומי האחריות ועל הגדרת התפקידים. כן עמד המושיר לקבל לידי את הפיקוד בפועל בסיני. יש בכך אישור על דליפת מידע למודיעין הישראלי על מועד נסיעתו של הפילדמרשל. כוחות נ"מ החלו להתמודד עם הגל השני של המטוסים הישראליים, מטוסי מיראז' ומיסטר. לאחר נחיתת מטוסו של המושיר בנמל־התעופה של קהיר הם קיבלו הוראות לירות. קציני המכ"ם הבחינו עם תחילת ההתקפה הישראלית, כי מסכי המכ"ם לא הראו עוד את הסימנים הרגילים. נראה היה; שמנגנוניהם הושבתו, לפתע, לאורך קו התעלה וצפון סיני. סוללות טילים נ"מ שיגרו את טיליהם ללא הועיל. המטוסים הישראליים נכנסו [לתחום האווירי של מצרים] בגובה נמוך, בעוד שהטילים הונחו באמצעות מכ"ם, שהתאים למטוסים, הטסים בגובה של יותר מ-10,000 רגל.

מושיר עאמר התקשר לחדר המבצעים האוויריים באלגיושי, ושאל את פריק צדקי, האם בוצעו ההוראות, שנתן בהיותו באוויר, על תכנית "פהד". מפקד חיל האוויר השיב, כי לא ניתן עוד לבצע בשל נסיבות החירום, וכי מפקדת חיל האוויר בסיני ובתעלה אינה יכולה עוד להוציא גיחות.

המושיר כעס, ושאל מה הסיבה?

פריק צדקי אמר, כי התכנית נשענת על הפתעה אווירית, ונועדה להתקפת-פתע על שדות־התעופה הישראליים. באותו זמן חיל האוויר המצרי לא היה במצב, המאפשר לו לבצע התקפת-פתע משום שישראל נמצאה בכוננות לקראתה.

מושיר עאמר החל לתחקר את הטייס חסאם מה אירע מעל לתעלה, בעוד המכוננית עושה דרכה במהירות המרבית אל מפקדת הכוחות האוויריים שבמצר אלגדידה [אזור בקהיר], ליד ביתו של הנשיא עבדאלנאצר.

אך הגיע המושיר אל מפקדת חיל האוויר, ופריק צדקי החל לקבל דיווחים ראשוניים על המצב מכל הבסיסים האוויריים. רובם היו דו"חות בלתי־ברורים ובלתי־מדויקים. תמונת השואה החלה להתבהר לכולם, בהדרגה. לאחר כמה דקות, עזב מושיר עאמר את משרדו של פריק צדקי, כשהוא ממחר למכוננית עם שמש בדראן. הוא מיהר לחדר המבצעים במפקדה העליונה. כאשר הגיע אליו החדר היה סגור מזה 24 שעות. הם החלו להזעיק את הקצינים מבתיהם באמצעות המשטרה הצבאית.

צדקי מחמוד נותר משך זמן מה לבדו במשרדו, כשהוא מקבל דיווחים רצופים על היקף אבדות חיל האוויר, כדי להציל מה שניתן להציל. התקפות חיל האוויר הישראלי עדיין נמשכו על שדות התעופה הרחוקים בבני־סויף ובאלמנצורה. תותחים הנ"מ וכמה מטוסי קרב מצריים החלו לצאת נגדם מעל קהיר.

מפקד חיל האוויר יצא ממשרדו ונסע במכוננית האלמונית לחדר המבצעים האוויריים באלגיושי. אך יצא מדלת משרדו, והתמוטט. קולו היה קרוב לבכי, ואמר: "אללה יקל את הפוליטיקה... אללה יקל את הפוליטיקה!" כאשר הגיע פריק צדקי לחדר המבצעים האוויריים במערת ["בור"] גבל אלגיושי, גילה את השואה על כל ממדיה: חיל האוויר המצרי נופץ, בעודו רובץ ללא תנועה. מטוסי מיג 21 וסוחוי 7 הפכו לחתיכות מפוזרות על קרקע שדות־התעופה.

בו ברגע, הגיע מברק אלחוטי על תחילת ההפצצה על שדות־התעופה בלוקסור ובראס־בנאס. המברק חשף את ממדי הטעות הקטלנית, שעשתה מפקדת חיל האוויר. הידיעות, שהיו בידיה, והגיעו אליה באמצעות המודיעין ובאמצעות מנגנוניה, חשפו אזלת־יד מזעזעת במעקב אחרי הנשק של האויב הישראלי. על הבסיס השגוי הזה גובשו כל התכניות וכל ההערכות. זו היתה הסיבה למבוכה שהשתררה ב"מערה" לאחר קבלת המברק.

הדעה ששררה היתה, כי טווח הטיסה של מטוסי מיראז' ישראליים לאחר יציאתם משדות־התעופה שלהם בישראל אינו חורג מאזור התעלה וממערב קהיר. זאת, בהסתמך על המידע הגלוי שמפרסם מדי שנה המכון הבריטי למחקרים אסטרטגיים.

אולם, איש לא גילה, כי ישראל ביקשה ממפעלי "דאסו" הצרפתיים לבצע פיתוח מסוים במטוס מיראז' 3, על מנת להכפיל את טווח טיסתו. בנוסף, הוסיפו לו תחת כנפיו שני מכלי דלק נוספים, וכך היה מסוגל להגיע לשדה־התעופה לוקסור ולשדה־התעופה ראס־בנאס, המשקיף לים סוף, שבו היו להקי העתודה, של המפציצים ארוכי־

במדינת-נצח. הם החלו לבחון על המפות את כל ההערכות לאור הדיווחים המגיעים מן החזית, ומושיר עאמר פיקד על המבצעים ועל התנועות בעצמו.

בצפון-סיני היו שלושה צירים מרכזיים. הקו הקדמי של היחידות המצריות תפס עמדות הגנה, בהתאם לתכנית "קאהר", מסביב לאלעריש, לרפיח, לאברעג'ילה ולכונתילה. הקו השני מתרכז במוצבים של ג'בל-ליבני ושל ביר אלחסנה. העמדות הקדמיות היו בנויות לפי הטקטיקה הסובייטית, הנשענת על ריכוז גדול ביותר של ארטילריה. הקו הקדמי, רפיח-אלעריש, השתרע לאורך שישים ק"מ ועומקו עשרה ק"מ. הוא היה המעובה ביותר והמבוצר ביותר מבין כל מערכי ההגנה. משום כך החליט המטכ"ל [הישראלי] להטיל את כל כובד המשקל כדי לנפצו. לכן, רוכזו [בקו זה] דיוויזיות השריון הישראליות הטובות ביותר, שהפיקוד עליהן הופקד בידי גנרל [ישראל] טל. משימת הכוחות היתה לפתוח את כביש הצפון, במהירות האפשרית, לעבר קנטרה-מזרח.

בשעה 0915 בבוקר נעו הטנקים הישראליים מן הדגמים פטון וצנטוריון, לעבר הדרך המובילה מח'אן יונס לרפיח ולשיח'ז'ויד. לאחר עשרה ק"מ נתקלו באש צפופה, שנורתה מן הטנקים המצריים שהיו תחת פיקוד לואא עבד אלעזיז סלימאן, שהופקד על ההתמודדות עם התקפה ישראלית זו. אולם, אש זו לא נמשכה זמן רב, ועד מהרה, התמוטטה הדיוויזיה, ומפקדה נהרג.

ברצוני להתעכב על עדותו של לואא עבד אלחמיד דעידי מחיל-האוויר,² המפקד האווירי של אזור התעלה וסיני, בנוגע למטרייה האווירית מעל סיני ומעל התעלה. לדבריו: "בבוקר חמישה ביוני שוגרה מטרייה אווירית מבלי שאיש ביקש זאת. הוריתי לשגר מטרייה שנייה באותם תנאים. המטרייה הראשונה שוגרה בשעה 0630 בבוקר, והסתיימה בשעה 0700 לערך. השנייה היתה אמורה, על פי הוראותי, להיות מעל לימת] ברדוויל, מהשעה 0830 ועד לשעה 0900. זה הזמן, שבמחציתו החלה ההתקפה האווירית הישראלית. באזור המטרייה התפצלו גלי המטוסים הישראליים בדרכם אל בסיסינו באזור התעלה ובפיקוד המרכז, אשר נהרסו הרס רב. "הבחנתי [לפי דברי לואא אלדעידי] זמן קצר לאחר השעה 0830, עוד טרם החלה ההתקפה האווירית, כי המטרייה, שביקשתי לשגר, אינה מופיעה על מסכי המכ"ם מעל לברדוויל. שאלתי את קצין המבצעים מה פשר הדבר. הוא ענה לי, כי סגן מפקד החטיבה [האווירית] קיבל ממנו את ההוראה, והודיע לו כי הוא, אישית, ייטול את הפיקוד על מטרייה זו. הוריתי לקצין המבצעים להתקשר עם החטיבה האווירית, ולברר מהי סיבת האיחור. הוא התקשר עם סגן מפקד החטיבה, שהתנצל בפניו על האיחור. הוא הסביר, כי יצא לביתו, והוא בדרכו אל מטוסי הקרב, ועומד להמריא מיד. התקפה האויב החלה והמטרייה טרם המריאה".

מושיר עאמר לא שיער עד אותו רגע מהו היקף האבדות, שספג חיל האוויר המצרי. ההערכות, שגובשו קודם לכן, לא עלו על חמישה-עשר אחוזים. משום כך, פגעו בו דברי פריק צדקי כמו ברק:

– "אדוני, אבדותינו עד עתה הן בשיעור של יותר מחמישים אחוזים. כמעט כל שדות-התעופה מופצצים ומסלוליהם אינם מאפשרים לבצע גיחות".
ההפתעה של ההתקפה הראשונה גרמה לאבדן שיווי-המשקל של הנוכחים במפקדה, והביאה לשיתוק חשיבתם. בנוסף, אותם מפקדים היו חסרי הכשרה להתמודדות עם מצבים אסטרטגיים חמורים כאלה. לאנשים במפקדה, שהיתה מרכז העצבים של הכוחות המזוינים, לא היה די ידע בהתפתחויות האחרונות בתכנון ובטקטיקה. שר המלחמה שמש בדראן בחר את כל הקצינים ממחזורו במכללה הצבאית, ומינה אותם לאיש משרות רגישות ותפקידי פיקוד, תוך התעלמות מניסיונם, מכישוריהם וממידת התאמתם לתפקיד. מה שחשוב היה יישום העיקרון: "נאמנות קודמת לניסיון". אותו עיקרון יושם לגבי אלה שבידם הופקד הפיקוד על הדיוויזיות ועל היחידות בסיני. שמש בדראן רצה לשלוט כך ביטחונית על הכוחות המזוינים.

בו בזמן התחולל בחולות סיני פרק אחר של הטרגדיה: בעוד המפקדים הבכירים נאספים בשדה-התעופה תמאדה, והמתינו להגעת המטוס של מושיר עאמר, נשמע רעם מטוסי סילון, הדומה לזה של מפציצי סוחוי. הם הבחינו בכמה מטוסים באופק, שטסו בגובה 36 מטר בלבד. פריק עבד אלמחסן מרתגא פנה אל המפקדים מסביבו ושאלם, בקשר לכך. הכל סברו, כי אלה, קרוב לוודאי, מטוסי הליווי, המגיעים עם מטוס המושיר, למרות ששמירה כזו לא היתה נהוגה בעבר. ללא התרעה מוקדמת החל גל [המטוסים הישראליים אשר ביצעו את] ההתקפה האווירית להטיל את מטען הטילים והפצצות על מטוסי המיג ועל המטוסים, שרבעו בשדה-התעופה. הם הפכו שברים.

רק אז הבינו, כי אלה מטוסים ישראליים, והמכה הראשונה נשמטה מידיהם. המפקדים מיהרו למכוניתיהם, ושבו ליחידותיהם ולמפקדותיהם כדי להתמודד עם ההתקפה הישראלית ביבשה, שהחלה בשלושה צירים. אולם, אך בהתקרב פריק מרתגא למרכז הפיקוד הסודי שלו בגבל מיתאן, גילה, כי המטוסים הישראליים מפציצים את המקום בגלים רצופים, כאילו המקום מוכר להם בדיוק. חדר המבצעים נהרס בהתקפות הגל הראשון. המפקדה הקדמית נותקה מקהיר ומהמפקדות האחרות. מהתגברות ההפצצות, משעה לשעה, התברר כי היתה התמקדות [מכוונת] של ההתקפה על המקום. הרמטכ"ל, פריק פאוזי, מיהר להגיע עם שאר קציני המפקדה ועם קציני המבצעים אל הבניין המרכזי

4. מרבית שדות התעופה בסיני ובתעלה, שהיו שדות התעופה העיקריים, נפגעו בהתקפה הראשונה. העיתוי היה בבחינת הפתעה. זה היה לאחר אור ראשון, בעת שהטייסים אכלו את ארוחת הבוקר. המטוסים רבצו במסלולים החשופים, ללא תנועה. הם היו טרף קל למטוסים הישראליים, שתקפו בגובה נמוך, וכמעט נגעו באדמה, כדי לא להתגלות למכ"ם ולטילים נ"מ.

5. אייבהירות התמונה על היקף האבדות של חיל האוויר המצרי, בשעות הראשונות, החל מתשע בבוקר. משום כך, מושיר עאמר סבר, כי היקף האבדות מוגבל, וקימת אפשרות לבצע התקפת-נגד. התמונה לא היתה ברורה גם לנשיא עבד אלנאצר, עד שעות הצהריים בחמישי ביוני. המבוכה והשיתוק היו המאפיין העיקרי של הפיקוד העליון.

הערות

1. שדה התעופה ברפיידים.
2. גרסתו המפורטת של אלדעידי - שבה הוא מוכיח את זכאותו, ותוקף את בכירי הצבא המצרי - פורסמה בהרחבה בשלוש כתבות בעיתון אלזופד בארבעה, בחמישה ובשבעה ביוני 1992.

ההודעות הצבאיות של המפקדה העליונה שודרו ברציפות מתחנות השידור של קהיר ו"צות אלערב" ["קול ערב"] משובצות בהמלות השירים הלאומיים ושירי-הלכת. הן לא שיקפו את התמונה האמיתית של המתרחש בחזית. מכמה סיבות:

1. הסתמכות על אנשי ההגנה האווירית בנוגע לאבדות האויב. הם סברו כי מכלי הדלק העודפים, מהם נפטרו המטוסים הישראליים, הם מטוסים שהופלו. כמו כן המבוכה והאנדרלמוסיה, ששררו במפקדות הצבאיות השונות, כתוצאה מהתקפת האוויר המפתיעה, שגרמה שיתוק חלקי, ולאחר מכן שיתוק מלא, במרבית שדות התעופה, בבסיסי הטילים ובמתקני המל"ם.

2. ניתוק הקשר בין מרכזי הפיקוד בסיני ובין חדר המבצעים בקהיר כתוצאה מהשיבושים, שיצרה ספינת הביון האמריקנית "ליברטי", ששייטה בסמוך לחוף המזרחי של סיני, ובשל ההאזנה לאמצעי הקשר המצריים.

3. העדר תיאום בין הכוחות המרוכזים בסיני לבין המפקדה העליונה בקהיר, כתוצאה מקוצר הזמן, מקריאה לשירות של כוחות מילואים גדולים, מהקמת דיוויזיות חדשות ומשיגורן לחזית מבלי שקדמו לכך הכנות. משום כך לא היה אפשרי להוציא לפועל את תכנית "פהד", שדיברה על התקפת-נגד.

